Sbutega Vb

ŽIVKO JAKIĆ

HISTORIJA STAROGA VIJEKA

ZA V RAZRED SREDNJIH ŠKOLA
I ZA PREPARANDIJE

Na osnovu mišljenja Glavnoga Prosvjetnog Savjeta gospodin Ministar prosvjete, odlukom svojom od 5-XII-1935 SN br. 44.962 odobrio je da se ova knjiga može upotrebljavati kao udžbenik

CIJENA DIN 40·—

ZAGREB

NAKLADA NARODNE KNJIŽNICE, DALMATINSKA ULICA 14

HISTORIJA STAROGA VIJEKA

I POČETAK SREDNJEGA

ZA V RAZRED SREDNJIH ŠKOLA I ZA PREPARANDIJE

SASTAVIO

ŽIVKO JAKIĆ

PROFESOR III REAL. GIMNAZIJE U ZAGREBU

NAKLADA NARODNE KNJIŽNICE, ZAGREB, DALMATINSKA UL. 14.

Upotrebljena literatura

Pflugk-Hartung, Weltgesch. I. (Ullstein). God. 1909.
Wells, Povijest svijeta (Narodno Djelo).
Baldamus-Schwabe, Lehr- u. Handb. d. Weltgesch. God. 1914.
Manojlović, Povijest istočnih naroda (Matica Hrvatska).
Wörmann, Gesch. d. Kunst (Bibl. Inst.). God. 1913.
Driault, Histoire de la Civilisation. God. 1922.
Malet, Histoire de l'antiquité. God. 1921.
Srkulj, Pov. star. v. za V. r.
Springer, Kunstgesch. God. 1915.
Buschov, Griech. Vasenmalerei.
Slike su uzete iz pomenutih djela.
Prof. **Petar Orlić** nacrtao je ove slike: br. 3, 7, 8, 9, 21, 34, 38, 41, 53, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 74, 88, 95.

»TIPOGRAFIJA« D. D., ZAGREB

Sadržaj

Strana

Strana

TREĆI DIO

I Osnivanje italske narodne države

II Procvat republike pod vlašću Senata

III Propadanje republike

IV RIMSKO CARSTVO

A. Principat

B. Apsolutizam

SREDNJI VIJEK

1 Uvod u opću historiju

Pojava čovjeka

Čovjek se javlja na Zemlji dosta kasno, istom u tzv. »**diluvijsko**« ili »**ledeno**« doba. Tada je vladala niska temperatura, pa je veliki dio Zemlje bio pokrit ledom. U tom »ledenom« doba bilo je i nekoliko blažih perioda, kad je **hladnoća popustila,** da se onda opet vrati. Život u Evropi tada se ograničio samo na nešto toplije krajeve, i baš ondje su se pronašli najstariji do danas poznati ostaci čovječjih kostura.

Ljudi su se pojavili valjada negdje u jugozapadnoj Aziji, a otuda su došli i u Evropu. Najstarija vrsta čovječja zove se »**Homo primigenius**« ili »**Pračovjek**«. Toj vrsti pripada u Evropi tzv. rasa n e a n d e r t a l s k a (kosti čovječjih iskopalo se na vrlo malo mjesta: naprimjer kod Hajdelberga i u Neandertalu u Njemačkoj, kod Krapine u Hrvatskoj). Poslije »pračovjeka« pojavio se »**Homo sapiens**« koji živi još danas. Najstarija rasa te vrste nazvana je K r o m a n j o n po nalazištu u francuskoj pokrajini Dordonji. I druge rase javljaju se ovdje ondje, dakako u prvo vrijeme s malim brojem pojedinaca. Ljudskim rasama bavi se osobita nauka koja se zove **antropologija.**

Već u najstarije doba svoga opstanka čovjek je znao da načini sebi **vatru.** Nijednom drugom živom biću to nije pošlo za rukom. Do nje je došao tako, da je pokraj suhe trave ili lišća kresao kremen. Oko vatre skupljale su se porodice, i kod vatre rađale su se prve zamisli. Tako je, eto, vatra bila u najužoj vezi s razvitkom ljudske k u l t u r e.

Kultura

Najprije se čovjek morao da stara za ono što je za njegov opstanak najpotrebnije: to je hrana, stan i odijelo. U prvom redu bio je zadovoljan s onim što bi našao slučajno, napr. zaklon pod pećinom, a za utaživanje glada divlje voće. Razum ga je međutim upućivao da si i sam nešto priredi, pa je tako pravio svakakvo oruđe kojim je ubijao životinje. Kad je podmirio potrebe svoga f i z i č k o g a života, mogao je misliti i na potrebe d u š e v n o g a života, pa je razmišljao o nepoznatim silama i bogovima, na zidu svoje pećine klesao je i slikao životinje, kitio se ptičjim perjem, pjevao je i plesao. Do danas prošlo je od toga davnog doba mnogo tisuća godina. Sve ono što su ljudi za to vrijeme za podmirivanje svojih fizičkih i duševnih potreba stvorili zove se **kultura.**

C i v i l i z a c i j a ne znači sasvim isto što i kultura. Kad naprimjer evropske države u svojim kolonijama iskorjenjuju rđave običaje (ljudožderstvo, krvnu

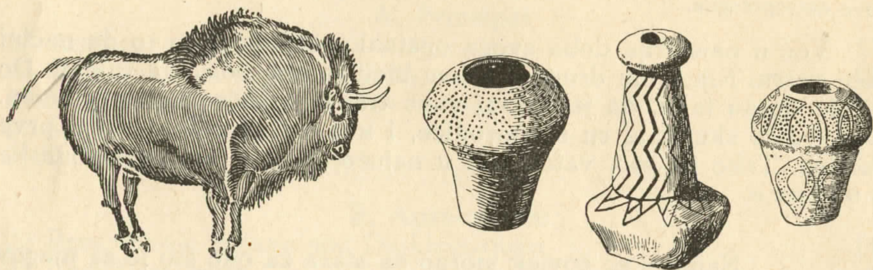
osvetu itd.) i nastoje te krajeve pridići gradnjom cesta, željeznica i bolnica, kažemo da unose onamo civilizaciju. Prema tome civilizacija znači pripravu za razvitak prave kulture. Danas kažemo da je čovjek »necivilizovan«, ako je surova vladanja.

Historija Nauka o prošlosti ljudskoga roda zove se **historija** ili **povijest.** To je bez sumnje korisna nauka, jer sadašnji život možemo pravo razumjeti samo onda, ako znamo kako su nastali i kako su se razvijali današnji kulturni oblici (države, zakoni, privreda, književnost, umjetnost). Povijest nas dovodi i do spoznaje da svi ljudi, živjeli oni u bilo kojem vremenu i kraju, čine jednu zajednicu koja visoko stoji nad ostalim živim bićima na Zemlji.

Rimski filozof C i c e r o n rekao je: »Historia vero testis temporum, lux veritatis, magistra vitae, nuntia vetustatis...« (Historija je svjedok vremena, svjetlost istine, učiteljica života, glasnica starine...)

I z v o r i otkuda povjesna nauka crpe svoje znanje jesu ponajprije ovakvi spomenici: grobovi, oružje, novci, nakiti, kipovi, građevine. Osobita nauka koja se bavi starim grobovima, oružjem, građevinama, kipovima, suđem itd. zove se **arheologija.** Povjesni spomenici ove vrste pohranjeni su u arheološkim muzejima, ali neki se ostavljaju i na svome mjestu, napr. ostaci građevina.

Za historiju najvažniji su p i s a n i s p o m e n i c i. To su različne stare bilješke, tradicije i narodne pjesme, listine ili povelje, kronike i druga književna djela prošlih stoljeća. Pisani spomenici pohranjeni su u arihivima i bibliotekama. I na starim građevinama ima često puta važnih zapisa.

Sl. 1 i 2. — **Bison,** naslikan bojama u nekoj pećini sj. Španije. (Wells). — **Zemljano suđe iz Butmira.** Sarajevski muzej. (Šišić).

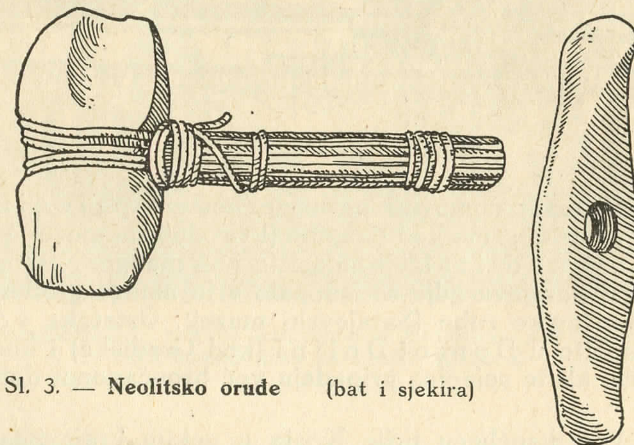
Prapovijest Etnologija Iz najranije davnine nama nisu poznati ni pojedini ljudi i njihova djela, ni narodi i njihovi jezici, ni bilo kakav znatniji događaj. Po predmetima koji su se iskopali iz zemlje mi danas možemo samo da stvorimo sebi neku sliku o tome čime se u ono vrijeme čovjek bavio i kako je živio. A kako bismo i znali za što drugo, kad u ono davno doba, prije mnogo tisuća godina, ljudi nisu još znali pisati i nisu mogli da zabilježe i za kasnije pominjanje sačuvaju važnije događaje. To, dakle, davno doba ne može da bude predmetom h i s t o r i j e u u ž e m z n a č e n j u, njime se zato bavi osobita nauka koja se zove **Prahistorija** (P r a p o v i j e s t).

Ali H i s t o r i j a u š i r e m z n a č e n j u zahvata upravo sva vremena i sve narode, i ona dakle plemena koja nemaju pisanih spomenika. Takvu povijest zovemo **»Općom historijom«.** Kad se radi o starim narodima o kojima nije ništa zapisano i koji su slabo poznati, onda historiji dolazi u pomoć **etnologija.** Ta nauka proučava život i kulturne prilike svih plemena, pa tako produbljuje povjesno znanje o najstarijim narodima.

Dioba historije »O p ć a h i s t o r i j a« dijeli se u ova četiri velika otsjeka: **Prapovijest** od prvih tragova čovjeka do prvih pisanih spomenika. **Stari vijek** do sredine V stoljeća po Kristovu rođenju. **Srednji vijek** do kraja XV stoljeća. **Novi vijek** do današnjega vremena.

2 Prahistorijska davnina

Paleolitik U p a l e o l i t i k u, tj. **u starije kameno doba,** čovjeku su glavno oruđe, osim toljaga, komadi kremena okresani nevješto i kvrgavo u obliku strugala, bodeža, sjekire i bata. Čovjek je tada živio kao n o m a d, stanovao u pećinama, hranio se različitim plodovima i lovio ribu i sitnije životinje, jer jaču zvjerad nije imao čime ubijati, osim ako je bila već stara i bolesna. Odjeća mu bijaše ponajviše koža, oderana sa uginulih životinja. To razdoblje

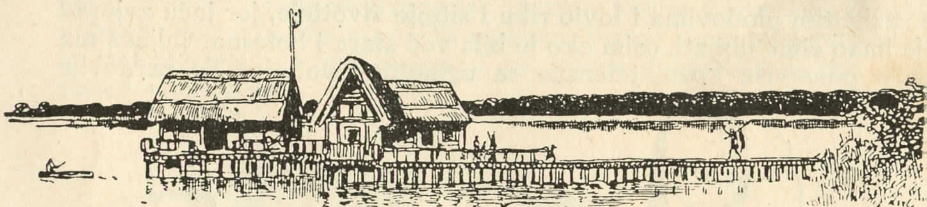

Sl. 3. — **Neolitsko orude** (bat i sjekira)

pripada **neandertalskoj** rasi. Ali u poodmaklo doba paleolitika, kad su već vladale povoljnije klimatske prilike, slične današnjima, pojavile su se mnogo sposobnije i naprednije rase, napr. **Kromanjon.** O njihovim duševnim, osobito umjetničkim sposobnostima najljepše svjedoče vješto nacrtane i obojene životinje na stijenama pećinâ (sl. 1). Sahranjivanje mrtvaca zajedno sa svakovrsnim predmetima i ukrasom upućuje nas da su ljudi već u to doba vjerovali u drugi život. Paleolitsko doba trajalo je vrlo dugo, više od 100.000 godina,

i prema njemu sva ostala povjesna razdoblja zajedno čine dosta kratku periodu (oko 15.000 godina).

Neolitik Vrijeme po prilici 15.000 godina prije nas zovemo **mlađe kameno doba** (»neolitik«). Dotle je čovjek postigao veću vještinu u kamenoj tehnici, pa su batovi, noževi, bodeži, sjekire i šiljci strelica obrađeni ljepše (sl. 3). Poslije nekoga vremena ljudi grade sebi tzv. **»sojenice«**, tj. kolibe i naselja na kolju što ga zabiše u rijeci ili jezeru pokraj obale da budu sigurniji od zvjeradi i rđavih susjeda (sl. 4). Još i danas neka primitivna plemena žive u takvim naseljima. Takva se naselja grade i u krajevima koji su izvrgnuti poplavama. Pored lova, koji je bio glavno zanimanje muškaraca, bavili su se ljudi, u prvom redu žene, pomalo i sijanjem nekih vrsta žita. Kao domaće životinje imali su psa, ovcu, kozu, svinju i govedo. Žene se bave također pletenjem i tkanjem lanene robe. Razvito je tada već i lončarstvo, i ljudi priređuju sebi hranu kuhanjem. Suđe ukrašuju ravnim i savijenim crtama (sl. 2). U sjevernijim krajevima, napr. u Engleskoj, bijaše to tzv. doba megalitâ, tj. golemoga kamenja koje su postavljali kao nadgrobne spomenike i hramove (»dolmeni« i »stonehengi«). (Sl. 5).

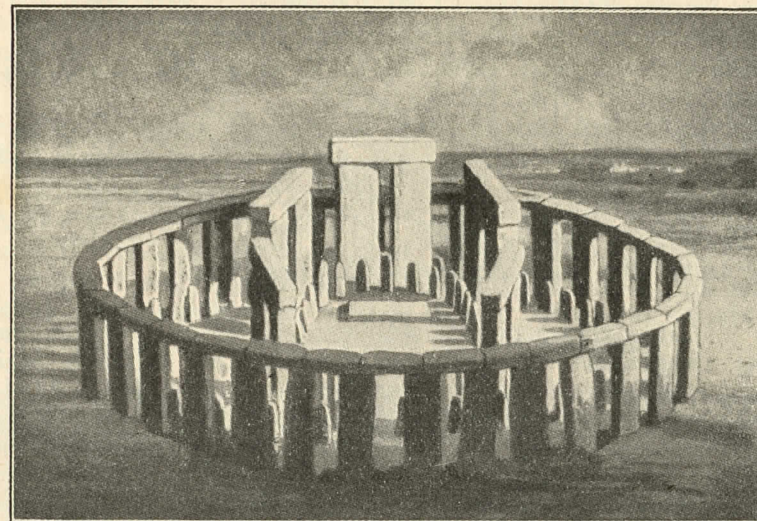
Sl. 4. — **Sojenica.**

Kameno doba u nas U našoj domovini našlo se kostura paleolitskoga čovjeka samo kod **Krapine** (Prirodopisni muzej u Zagrebu), dok neolitskih nalazišta ima mnogo. Najbogatije je u **Butmiru** kraj Sarajeva gdje se iskopalo vrlo mnogo grobova i lijepo ukrašene lončarske robe (Sarajevski muzej). Ostataka sojenica našlo se osobito u Donjoj Dolini (kod Gradiške) i kod Ripča blizu Bihaća, ali te sojenice pripadaju već brončanomu doba.

Metalna doba U 5 tisućljeću prije Krista u nekim krajevima (napr. u Babiloniji i Egiptu) ljudi su znali obrađivati kovinu. Tako imamo **bakreno doba** koje je brzo prešlo u **brončano**, kad je čovjek imao već kudikamo bolje i jače oruđe. U brončano doba i konj je domaća životinja, a ljudi uređuju sebi prve države i vode ratove. Tada već zapravo u naprednijim krajevima i prestaje »prapovjesna« davnina, i pomalo sviće prava historija. U našoj domovini brončano doba razvilo se istom u 2 tisućljeću prije Krista. U nas je iz bakrenog i brončanog vremena na mnogo mjesta iskopano mačeva, bodeža, srpova, kopča (fibula) i svakakva ukrasa. Osobito su važna nalazišta iz bakrenog doba Vučedol kod Vukovara (Zagrebački muzej) i okolica Ljubljane (Ljubljanski muzej), a za brončano doba Vinča blizu Beograda (Beogradski muzej) i jedno selo blizu Vršca (Vršački muzej).

Gvozdeno doba započelo se u nas u 1 tisućljeću prije Krista. Najbogatije nalazište iz starijega gvozdenog (tzv. »halštatskog«) doba imamo u našoj domovini u Glasincu kraj Sarajeva (Sarajevski muzej).

Nejednako napredovanje Prapovjesna doba nisu dakle u svim zemljama prelazila jedno u drugo pojednako. U plodnijim i toplijim krajevima, gdje je bilo više uvjeta za napredovanje, vladalo je već i gvozdeno doba, a u drugim krajevima čovjek je živio još uvijek u prilikama kamenoga doba. Još i danas ima u Australiji i Africi i na dalekim otocima nekih tzv. »primitivnih« plemena koja žive donekle onako kako se živjelo u paleolitiku.

Sl. 5. — **Stonehengi** (= »viseće kamenje«) u Engleskoj. Rekonstrukcija; danas neki komadi leže na zemlji. (Osborn).

3 Države i narodi u starom vijeku

Prve državne organizacije U nekim velikim i plodnim rječnim dolinama zemljoradnja je vrlo rano čovjeka dovela do sređenijega života. Na zgodnim mjestima podigoše ljudi hram, i bog koji je boravio u hramu bijaše zajednička svetinja čitava kraja. Najstarijemu svećeniku pokoravali su se svi kao božjem zamjeniku, i to su **»svećenici-kraljevi«** staroga Egipta i stare Mezopotamije, gdje je svaka vjerska općina, tj. svako veće mjesto u isti mah i država.

Ali u susjedstvu, gdje nije bilo tako plodne zemlje, živjeli su nemirni n o m a d i. Najsmioniji nametnuo se svima kao vođ i on je bio njihov vladar. Takvi **nomadski vladari** vječno su navaljivali na mirne ratarske državice, i tako se dešavala postojana pljačkanja, dok se jednoga dana pobjednici, mjesto da se s plijenom vrate kući, sami ne nastaniše u pobijeđenoj zemlji. Tako su one male državice bile ujedinjene u v e ć u d r ž a v u. Pokoreni seljaci radili su i dalje na zemlji koja je postala vlasništvom novih gospodara, a ovi prema njima bijahu kao neki p l e m i ć i kojima je lov i ratovanje ostalo glavnim poslom.

Staleži

Od svih staleža **svećenički** je uvijek vršio najjači utjecaj na ljudsko društvo. Svećenici su jedini upućeni u kalendar, i seljaci od njih saznavaju kad se započinje koje godišnje doba i kakva se rada treba latiti u polju. U prvo vrijeme nitko osim svećenika ne zna pisati, i oni upravljaju zato čitavim duševnim životom: vjerom, književnošću i umjetnošću.

Plemići služe samo kao viši činovnici i oficiri.

Seljak je bio doduše slobodan, ali je obrađivao zemlju koja je pripadala ili hramu, ili kralju, ili plemiću.

Neobično brojan stalež u staro doba bijahu **robovi.** Robovi nisu samo ratni zarobljenici. I čovjek koji ne može duga otplatiti pada u ropstvo. U gradovima su mnogi robovi kao obrtnici uživali velik ugled. Najgore je robovima koji nisu vješti nikakvu zanatu, pa ih u većim skupovima upotrebljavaju kao rudare u rudnicima, kao radnike na velikim državnim radnjama i kao veslače.

Skupovi naroda

Osim arheologije i etnologije, historiji pomaže mnogo **lingvistika,** tj. nauka o jezicima. Ona istražuje jezično porijeklo i srodnost najstarijih naroda koje dijeli na skupove. Već je Mojsijeva Biblija ljudski rod podijelila na H a m o v c e, S e m o v c e i J a f e t o v c e: danas se znade da samo ta tri skupa u svojim jezicima imaju gramatičke rodove, što dokazuje očito njihovu jezičnu srodnost.

Na svijetu je bilo dakako još i drugih naroda, a za neke lingvistika do danas nije mogla odrediti pravo mjesto njihovim jezicima.

Među **Semovce** ubrajaju se plemena u M e z o p o t a m i j i, S i r i j i i A r a b i j i. Među **Hamovce** ubrajamo stara plemena S j e v e r n e A f r i k e. U Egipćana bilo je i hamovskih i semovskih elemenata. Među **Jafetovce** ili **Indoevropljane** ubrajamo u Aziji i n d i j s k a i i r a n s k a plemena, a u E v r o p i najveći dio naroda koji su ondje živjeli i žive još danas.

Stari vijek

Najranija historija započinje se na tzv. **Starom Istoku** (O r i j e n t u), tj. plodnim riječnim dolinama Indije, Prednje Azije i sjevero-istočnoga ugla afričkoga. Poslije javljaju se i e v r o p s k i narodi, i to oni koji su živjeli **oko Sredozemnoga Mora.**

Na tom se dakle području razvija povijest S t a r o g a v i j e k a, i to tako da historijska važnost prelazi malo pomalo sa Istoka na Zapad, iz Azije u Evropu.

Prvi dio

Istočni narodi

Egipat ili Misir

Nilova dolina

Sjeveroistočni ugao afričkoga kopna već od davnih vremena zove se **Egipat** (Biblija ga zove M i s i r o m). U prošlom stoljeću smioni putnici otkrili su na jugu, u ekvatorskom području, velika jezera iz kojih izvire **Nil,** i tada se saznalo i to da ondje padaju silne kiše baš u doba kad u Egiptu rijeka stane rasti i poplavljivati zemlju. Kako stari Egipćani o tome svemu nisu znali ništa, za njih bijaše nabujali Nil velika tajna, to veća što kod njih nema skoro nikad kiše. Zato su oni tu rijeku, koja njihovu zemlju poplavljuje i čini plodnom, poštovali kao pravo b o ž a n s k o b i ć e. (Grčki pisac H e r o d o t rekao je za Egipat da je »Nilov dar«.)

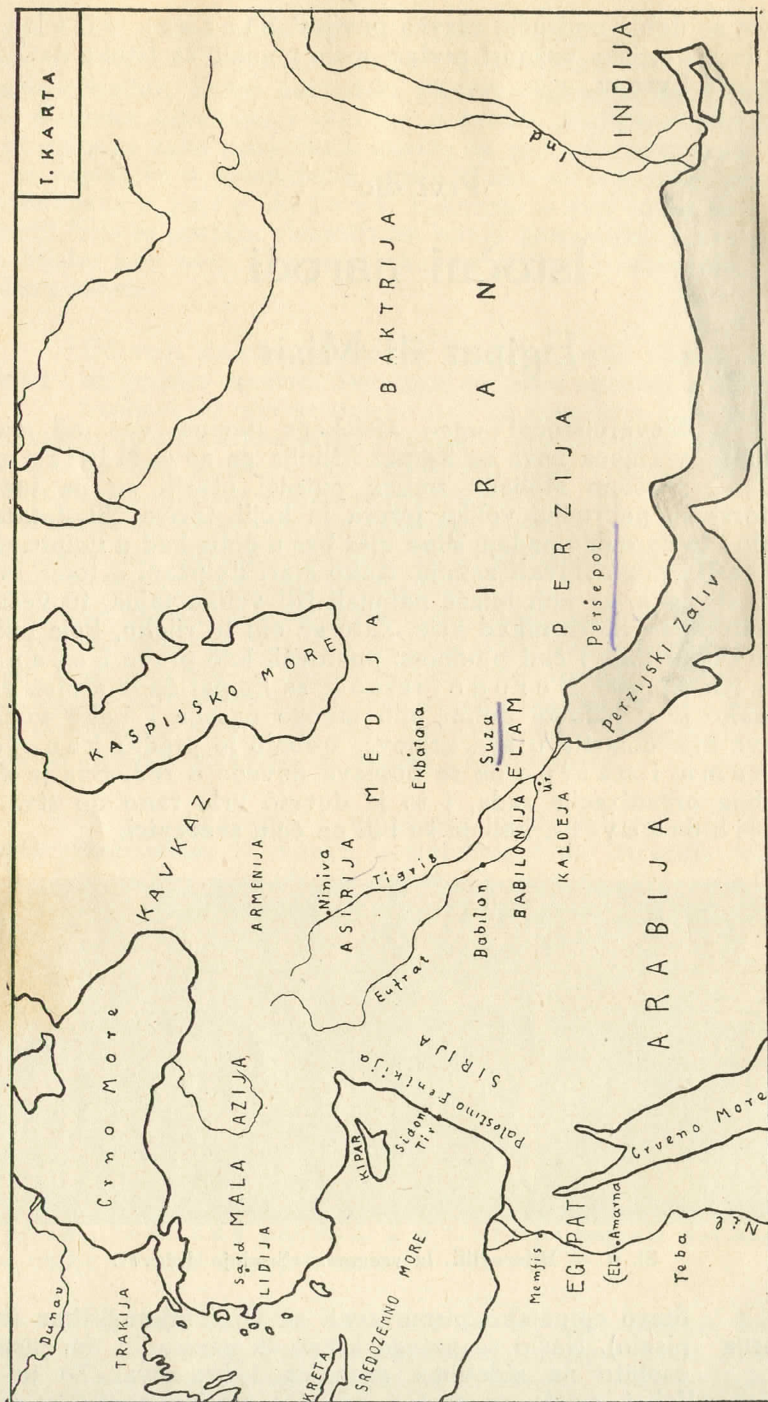
Kako je u Nilovoj dolini bilo mnogo naselja i kako voda za poplave nije dolazila u sve krajeve, trebalo je graditi k a n a l e s a b r a n a m a i n a s i p e da se poplava dovede u red. Bila je dakle potrebna organizacija rada, i to je dovelo vrlo rano do stvaranja m a n j i h d r ž a v i c a kojima su bili na čelu **svećenici.**

Sl. 6. — **Hijeroglifi.** Iz vremena »Srednje države«.

Egiptologija

Staro egipatsko pismo zvali su Grci **hijeroglifima** (sveto pismo). Našlo se mnogo tekstova napisanih tim pismom, osobito na zidovima grobnica i hramova. To je vrlo zamršen alfabet, pošto se sastoji od više stotina znakova, većim

I. Karta. — **Stari Istok** (bez Indije).

dijelom slika koje jednom prikazuju čitav pojam (napr. krokodila), drugi put znače samo jedan slog, a treći put jedno slovo. To je pismo uklesano u zidove kao pravi ukras, osobito ako su znakovi i lijepo obojeni (sl. 6). Sadržaj hijeroglifskih spomenika danas je dobro poznat, jer je prije kojih stotinu godina Francuzu **Šampolionu** poslije velikoga truda pošlo za rukom da odgonene ta slova kojima se već u starom vijeku zaboravilo značenje.

Taj slavni posao izveo je Šampolion pomoću kamene ploče, nađene za Napoleonove egipatske vojne u gradu R o z e t i na Nilovu ušću. Na ploči je isti sadržaj napisan na tri načina: hijeroglifima, hijeratskim slovima i u grčkom prijevodu. Šampolionu je poslužio i k o p ć a n s k i jezik, pošto su današnji Kopćani potomci starih Egipćana. Kopćanski je jezik doduše bio mrtav već u XVI stoljeću, ali se održao u crkvenim knjigama.

Otada nam je historija staroga Egipta otvorena knjiga. Danas je već napisana i gramatika i rječnik staroga egipatskog jezika, i tako je nastala nova nauka koja se zove **egiptologija.**

Za običan život načinili su svećenici jednostavniji alfabet koji su stari Grci zvali h i j e r a t s k i m p i s m o m (to znači pismo svećenika). Tim slovima pisalo se naročito na papiru što su ga Egipćani priređivali sebi iz srčike neke biljke koja je rasla uz nilsku obalu, a zvala se **»papiros«.** Napisanih »papirosa« našlo se u Egiptu vrlo mnogo.

Stara i srednja država

Na početku brončanoga doba pojavio se u Egiptu neki s e m o v s k i narod iz Azije koji je stara h a m o v s k a plemena pokorio. Za neko vrijeme stopiše se došljaci i stari stanovnici u jednu cjelinu, tj. egipatski narod. Tada su se i svećeničke državice sastavile u dvije veće: G o r n j i i D o n j i E g i p a t.

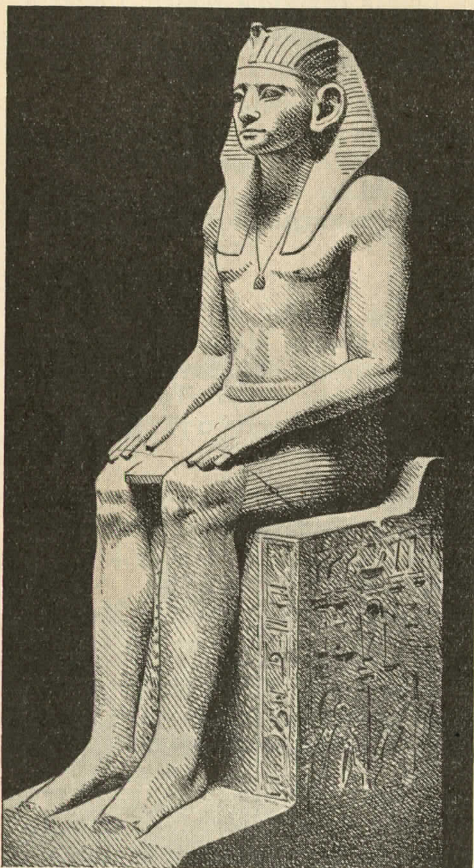
Oko god. **3.000** prije Krista ujedinio je čitavu zemlju u jednu državu M e n e s, vladar grada **Memfisa.** Vladara su u Misiru zvali faraonom, a to znači upravo »visoka kuća«, tj. kraljevski dvor. Osobito se istakoše faraoni 4. dinastije, K e o p s, K e f r e i M i k e r i n o s: to su graditelji čuvenih piramida u blizini staroga Memfisa, kraj današnjega mjesta Džizeha.

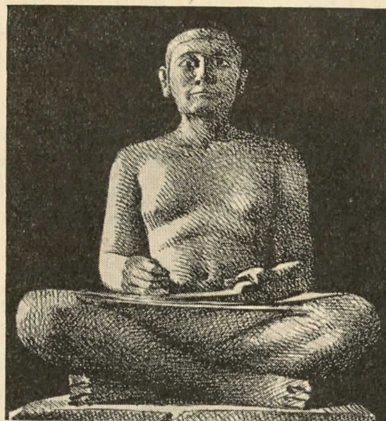
Ali namjesnici u nekim oblastima postadoše naskoro tako moćni, da su se malo pomalo izmakli ispod faraonove vlasti, i tada se Egipat opet raspao u više državica. Ovo najranije egipatsko doba zovu obično »S t a r o m d r ž a v o m«.

Oko god. **2.000** pr. K. pošlo je gospodarima grada **Tebe** za rukom da sve namjesnike podvrgnu pod svoju vlast. Tako je državno jedinstvo obnovljeno. Zemlja je stala opet napredovati, osobito za 12. i 13. dinastije, kad se razvila izvanredno živa djelatnost u književnosti i umjetnosti. Tada su uspostavljene i trgovačke veze između Egipta i vrlo kulturne države na otoku K r e t i. Ali provala semovskog plemena H i k s a iz Arabije, koji su zagospodarili Misirom, dokrajči

i to doba koje se zove »Srednja država« (oko god. **1700**). Dolaskom nomadskih Hiksa zemlja je bačena za mnogo decenija unatrag.

Nova država Poslije stotinu godina pošlo je gospodarima grada **Tebe** za rukom da Hikse pobijede i državu oslobode (oko god. 1.600). Tako se započelo doba koje se zove »Nova država«. Za dugotrajnoga oslobodilačkog rata faraoni i velikaši postadoše bojevni, i sada su se poduzimale vojne i osvajanja tuđih zemalja. To je bilo za slavne 18. dinastije kad je faraon Tutmozis III pokorio Siriju sve do gornjega Eufrata. Država je tako dosegla svoju najveću snagu. Kod današnje **El-Amarne,** gdje je neko vrijeme bila prijestolnica, pronađena je korespondencija Amenofisa III i

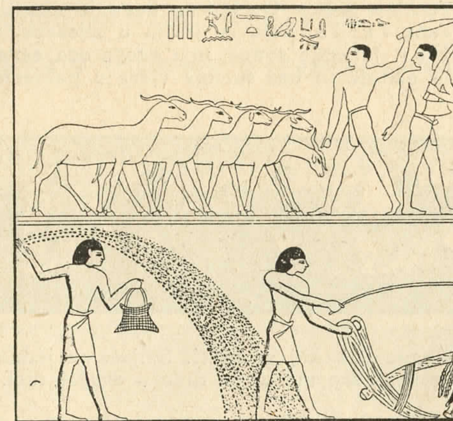

Sl. 7, 8 i 9. — **Amenemhat III** (lijeva slika). Kip iz vremena »Srednje države« (12. dinastija, oko god. 1840 pr. Kr.). — **Pisar** (desno, gore). Kip iz vremena »Stare države«. Muzej Louvre u Parizu. — **Kraljica Nofreteta** (desno, dolje). Iz vremena »Nove države« (oko god. 1360 pr. Kr.). Muzej u Kairu.

IV sa mnogim vladarima Prednje Azije: otuda se može zaključiti da je oko god. **1.400** Egipat bio u središtu svjetske politike. Ali saobraćajni jezik bijaše babilonski i pismo kojim su se u međunarodnom dopisivanju služili bijaše »klinovo«. Naskoro su Egipćane iz Sirije stali goniti **Hetiti** koji su imali svoju državu u Maloj Aziji.

Hetiti Hetiti po svojoj gramatici pripadaju indoevropskom skupu naroda, ali riječi njihova jezika nisu indoevropskog porijekla. Njihova država u istočnom dijelu Male Azije bila je opasan neprijatelj svim susjednim narodima. Hetitsko hijeroglifsko pismo još do danas nije odgonenuto. Za poznavanje hetitskoga jezika i povijesti važniji su njihovi mnogobrojni spomenici na »klinovu« pismu, iskopani kod mjesta Bogaskeja. Hetitske države nestalo je potkraj 2 tisućljeća pr. Kr. Hetitima se u novije doba nauka mnogo bavi.

Sl. 10. — **Ratari.** Naslikano u nekoj grobnici. Dolje: iza pluga seljak baca u zemlju zrnje. Gore: seljaci mame hranom ovnove da progaze zemlju u koju je bačeno zrnje. (Srkulj).

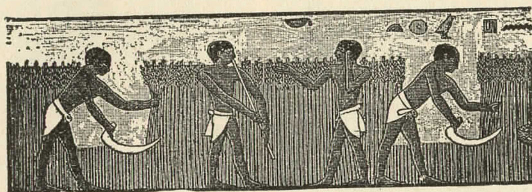
Propadanje Egipta Egipat je u vrijeme Amenofisa IV stradao i s vjerskih razmirica. Taj naime faraon htio je uvesti poštovanje samo jednoga boga, Atona (= Sunčev kolut). On je pače ostavio i Tebu, koja bijaše grad boga Amona, i ondje gdje je danas El-Amarna osnovao svoju novu prijestolnicu. Ali protiv njegove reforme digoše se moćni svećenici boga Amona, i već novi faraon Tutankamon, morao se vratiti u Tebu i uspostaviti pređašnju vjeru.

Za 19 dinastije Misir je još jednom proživio slavno doba. Oko god. **1300** vladao je faraon **Ramzes II,** graditelj veličajnih hramova. On je nakon neodlučnoga ratovanja sklopio sa Hetitima prijateljstvo. Poslije njegove smrti svećenici su malo pomalo ugrabili svu vlast, nestalo je reda, i država je stala propadati. Živjela je doduše još nekoliko stoljeća, ali bijaše nemoćna. God. **525** osvojili su Misir Perzijanci.

Vjera i bogovi

Narodi u prahistorijsko doba obožavali su drvo, kamen, rijeke i životinje. Taj najniži vjerski oblik zove se **fetišizam.** I u kulturnom Egiptu zadržali su se ostaci takve primitivne vjere u bogu N i l u i nekim obožavanim ž i v o t i n j a m a. U Memfisu poštovali su osobito bika A p i s a koji je morao biti sav crn, ali sa bijelom znamenkom na čelu. Svećenici su poslije izmislili nove bogove, više ili manje životinjskoga oblika (napr. božica H a t o r s kravljom glavom). Ti su bogovi samo različita predočivanja najvećega božanstva, a to je **Sunce** (zbog toga i Hator među rogovima ima Sunčev kolut). Svaki grad poštuje svoga boga, ali tebanski **Amon-Ra,** podnevno sunce, zasjenio je sve druge bogove.

Egipatska teologija, tj. nauka o bogovima, vrlo je zamršena i zagonetna. Najpoznatiji je mit o večernjem suncu O z i r i s u koga je ubio i raskomadao noćni bog S e t. Ozirisova žena I z i d a, koja se javlja u mjesecu, naricala je za njim dotle dok njihov sin H o r, jutarnje sunce, nije svoga oca osvetio. Onda je Oziris uskrsnuo. U tome mitu očituje se bez sumnje vjera u pobjedu dobra i svijetla.

Sl. 11. — **Žetva.** Naslikano u nekoj grobnici. Seljaci su jednom rukom zahvatili klasove koje režu srpom što ga drže u drugoj ruci. (Malet).

Sahranjivanje

Egipćani su vjerovali da je duša vezana sa tijelom i poslije smrti. Zato se tijelo mora sačuvati od propadanja balzamovanjem i soljenjem. Takvu »**mumiju**« zatvorili bi u sarkofag. Mumiji su pridodavali i molitve iz »M r t v a č k e k n j i g e«, napisane na papirosu, kojima je duša na posljednjem sudu u Ozirisa molila milost.

Za stare Egipćane nema veće brige od smrti i svega što je sa smrću u vezi.U klisurama rijeci Nilu na zapad, gdje su se sahranjivali Egipćani, nastali su pravi »Gradovi mrtvih«. U grobnice pohranjivalo se sve što će čovjeku poslužiti dobro na drugom svijetu gdje se nastavlja pređašnji život. Na zidovima su umjetnici isklesali i naslikali prizore iz života ljudi i bogova, i iz tih slika i reljefa razaznaje se kako se u ono vrijeme živjelo. Grobnice su poslje opljačkane; ostala je netaknuta T u t a n k a m o n o v a koju su prije nekoliko godina pronašli sa svim njezinim bogatim sadržajem.

Život Egipćana

Vlast egipatskog **faraona** bijaše neograničena, jer su u njemu gledali sina sunčanoga boga Amon-Ra. Bio je on zato okružen bezbrojnim dvorjanicima i slugama, od kojih su jedni nad njim držali suncobrane, drugi tjerali od njega muhe, treći

opet izvršivali različite naloge. Iza kralja najugledniji su **svećenici,** jer u znanju njima nije nitko ravan. **Plemići** su bili viši činovnici i oficiri. I ostali č i n o v n i c i uživali su veliki ugled, jer su znali pisati, što nije mogao svatko naučiti.

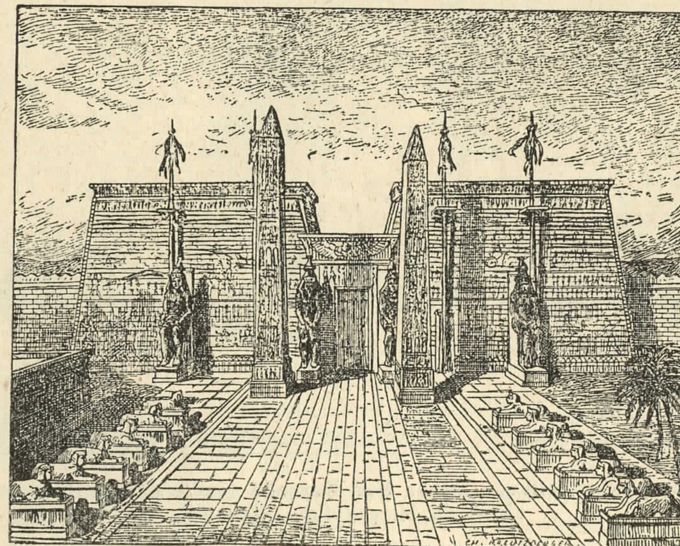
Obrtnika i radnika bijaše vrlo mnogo, jer su se u Egiptu razvili svakakvi zanati. Tako bijahu obrtnici koji su se bavili pogrebima, klesari, stolari, zlatari, staklari, zidari itd.

Seljaci su morali plaćati kralju, svećenicima i plemićima zakupninu za polja koja su obrađivali, jer sami nisu ništa posjedovali. Pored toga morali su raditi na hramovima, kanalima i grobnicama svojih gospodara i ići u rat. Život radnika i seljaka prikazan je na mnogim relijefima i slikama na kojima se vidi i to da su često puta ljude na posao gonili batinama (sl. 10 i 11).

Robova je u staro vrijeme bilo svagdje, i njihov je život bio još mučniji.

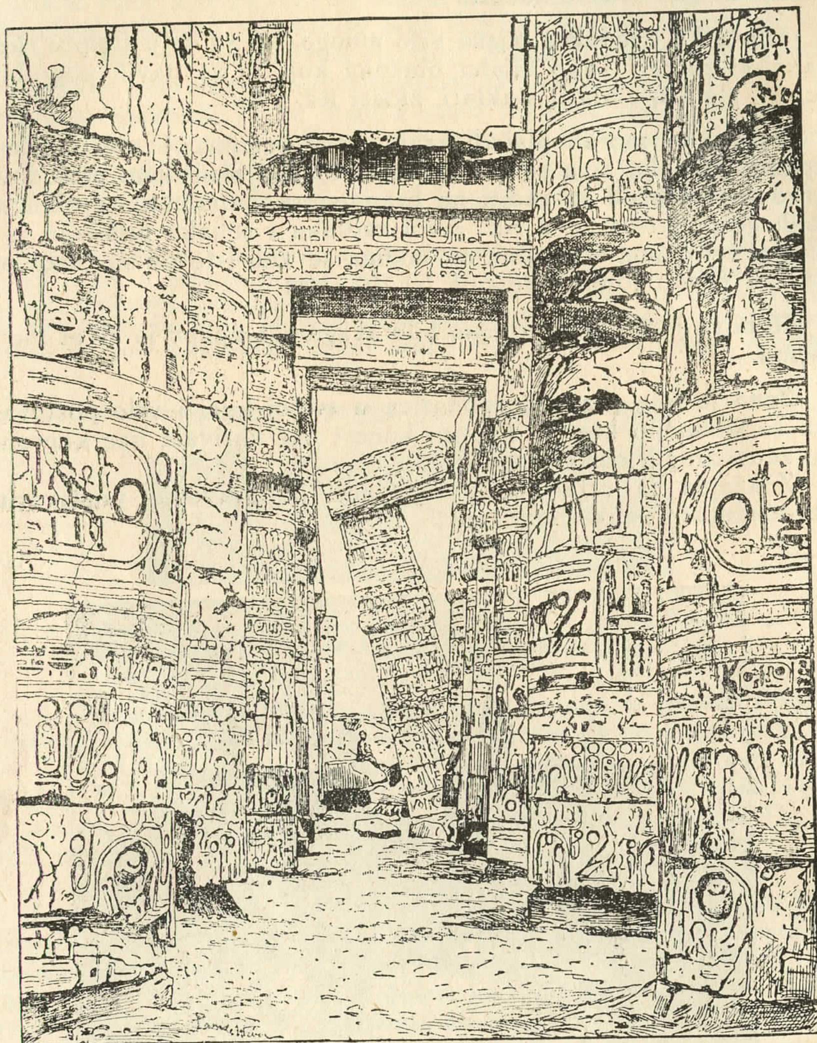
Žena je bila prava gospodarica u svojoj kući i vrlo poštovana. Ona se slobodno kretala i izvan kuće i nije skrivala lice koprenom kao žene drugih naroda na Istoku.

Značajna je crta starih Egipćana pokoravanje poglavarima, dobroćudnost i velika pobožnost.

Sl. 12. — **Pročelje egipatskoga hrama** (rekonstrukcija). Cesta ukrašena sfingama. Pred ulazom dižu se uvis dva o b e l i s k a, a to su tanki, visoki i iz jednoga komada isklesani stupovi. Dvije plosnate i prikraćene, tj. odozgor kao odrezane piramide (»p i l o n i«) čine prednji dio hrama. S desne i lijeve strane vratiju postavljeni su »k o l o s i«, tj. golemi kipovi faraona na prijestolju (Driault).

Kulturna djela Život Misiraca bio je u najužoj vezi s vjerom u posmrtni život. Zato je njihova bogata **književnost** uglavnom vjerskoga sadržaja. I **umjetnost** služi u prvom redu hramo-

Sl. 13. — **Stupovlje velikoga hrama kod Karnaka** (ondje gdje je bila Teba). Sve ukrašeno hijeroglifima. (Driault).

vima i grobnicama. Budući da je ondje klima suha i ima u obilju dobra kamena, sačuvalo se vrlo mnogo egipatskih spomenika. Čovjeka se osobito doimaju **tri velike piramide** u blizini nekadašnjeg Memfisa, grobnice faraonâ. K e o p s o v a piramida, visoka preko 140 m, najveća je građevina na svijetu. Njezina gradnja bijaše za faraonove

podanike jamačno vrlo teška žrtva. U blizini Keopsove piramide isklesana je u živoj klisuri **sfinga** silnih dimenzija koja je svojim široko otvorenim očima što vječno gledaju sunce na pomolu postala simbolom nerješive tajne.

Ondje gdje je nekad bila T e b a stoje ruševine najveličajnijih **hramova** što ih znaju ljudi, ali nijedan nije ravan hramu u Karnaku. Sasvim blizu, u Luksoru, bio je još jedan veliki hram. Obadva hrama spajala je dugačka cesta kojom su prolazile svecane procesije; s jedne i druge strane ceste bilo je postavljeno preko tisuću kamenih sfinga.* Unutrašnjost hramova bijaše ukrašena v e l i k i m b r o j e m o m a š n i h s t u p o v a, a to je vjernike potsjećalo na svete gajeve paomâ. Ostataka hramova ima u Egiptu mnogo, neki su klesani i u klisure (sl. 12, 13 i 14).

Sl. 14. — **Hram u klisuri kod Abu-Simbela** (oko god. 1300 pr. Kr.). Četiri golema kipa Ramzesa II. (Woermann).

Do visoke umjetničke vrijednosti vinula se i egipatska **plastika.** Kipari su klesali faraone kako sjede nepomično, ali svečano na prijestolju, klesali su i bogove, ali m a l i k i p o v i što su ih pohranjivali u grobnice nadmašuju sva druga djela, jer su rađeni neobično živo i istinski. (Sl. 7, 8 i 9). Do izvanredne dotjeranosti razvili su se u Egiptu **umjetni zanati,** naročito pravljenje pokućstva, staklene robe i nakita od zlata i dragulja.

U egipatskoj **nauci** na prvome mjestu valja istaći g e o m e t r i j u koja je imala dosta prilike da se razvije, jer je bila potrebna u arhitekturi i pri gradnji kanala. Svećenici su se bavili mnogo a s t r o n o-

* Sfinga je kip sa čovječjom glavom i lavljim ili ovnovim tijelom. Ona je simbol boga Amon-Ra. Vidi sl. 12.

mijom. Pošto je radove oko kanalizacije, sjetve i žetve svake godine trebalo točno odrediti, Egipćani su već vrlo rano uveli **kalendar** sa sunčanom godinom od 365 dana. I medicina bijaše napredna, jer je bilo već specijalista, osobito za oči koje na onom žarkom suncu najviše stradavaju.

2 Mezopotamija

Babilonija i Asirija Mezopotamija (grčka riječ za »međurječje«) je zemlja između Eufrata i Tigrisa. Kad u gornjem toku tih rijeka, u Jermenskom Visočju, snijeg stane kopniti, u južnoj Mezopotamiji nastaju velike poplave koje ipak nisu onako obilne kao u Misiru. Tu južnu zemlju, prema Perzijskom Zalivu, pretvarali su nekadašnji njezini stanovnici vještom kanalizacijom u najplodnije krajeve svijeta. Po najvećem gradu Babilonu ta je zemlja nazvana **Babilonijom,** ali ondje je bilo i starijih gradova, napr. Ur, Eridu, Nipur. Babilonija po svojoj važnosti nadmašuje i Egipat, jer je bila nekako u sredini staroga Istoka. Ondje su se sastajali putevi koji vode iz Indije i Perzije, Jermenije i Male Azije, Sirije i Egipta. Zato je kulturni utjecaj Babilonije na stari svijet bio vrlo velik.

Sjevernija, planinska zemlja zvala se **Asirija.** Ondje je bio glavni grad Ninive. To područje nije plodno kao Babilonija, pa su se zato njezini stanovnici bavili najviše ratovanjem.

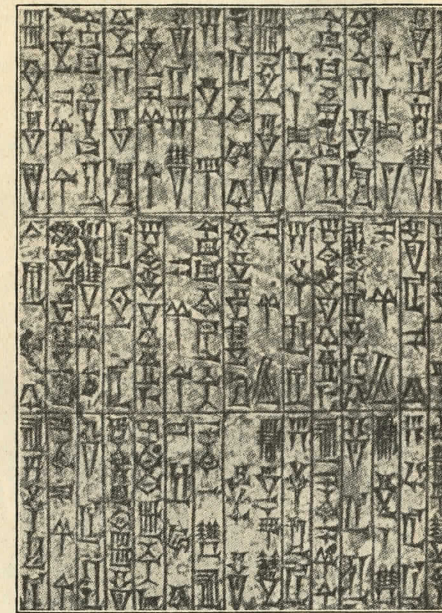
Asiriologija U ono isto po prilici vrijeme kad su se pročitali hijeroglifi pošlo je za rukom najprije Nijemcu Grotefendu, a malo poslije i Englezu Rolinsonu (Rawlinson) da odgonenu **klinovo pismo** kojim su se služili stanovnici Mezopotamije. I to je pismo vrlo teško, jer znakovi ,prema tome kako su složeni, znače sada čitavu riječ, sad opet samo jedan slog. Slova su dobila oblik klinova naprosto stoga što su se tako lako mogla urezati u glinene ploče i valjke koje su onda pekli na suncu ili u vatri. Najviše takvih napisanih opeka potječe iz biblioteke asirskoga kralja Asurbanipala, koja je iskopana nedaleko od stare Ninive (preko 20.000 komada). U novije doba nastala je osobita nauka, **asiriologija,** koja se bavi spomenicima u klinovu pismu.

Sumerani i Akađani Najstariji poznati narod Babilonije bijahu **Sumerani.** Nauka još uvijek nije na čistu kojemu skupu naroda pripadaju Sumerani. Najstariji gradovi, ceste i kanali u toj zemlji njihovo su djelo. Oni su načinili i klinovo pismo. O sumerskoj kulturi svjedoče iskopavanja u nekadašnjem Uru, Lagašu, Eridu i Nipuru. Ondje se pronašlo ostataka građevina, grobova, kipova i ukrasa od zlata, srebra i dragulja ,a sve iz vremena **3500** godina pr. Kr. Tada je njihova kultura bila već sasvim razvita. Ta je zemlja, možemo danas

reći, kolijevka ljudske kulture, jer i počeci egipatske civilizacije vode u Sumeriju.

Na čelu sumerskih gradova bili su svećenici. Ali njihova zemlja bijaše izvrgnuta mnogobrojnim napadajima iz susjednih stepskih krajeva gdje su se vrzla nomadska plemena semovskoga roda. Sumerijom su zagospodarili najprije Akađani, i tada se započelo

Sl. 15. — **Hamurabijev zakonik.** Preko 2 m visok stup. Gornji dio ukrašen je relijefom koji prikazuje Hamurabija kako dobiva zakone od sunčanoga boga koji sjedi na prijestolju. Desna slika je jedan dio klinovim pismom uklesanoga zakonika. Muzej Louvre.

semitizovanje Mezopotamije. Ali novi gospodari podlegoše jačoj i starijoj kulturi sumerskoj, i Semovci od svojih podanika prihvatiše ne samo klinovo pismo, nego i vjeru, a sumerski jezik zadržaše kao jezik svojih svetih knjiga.

Hamurabi Oko god. **2.000** zavladali su tom zemljom srodnici Akađana **Amorićani.** Njihov vladar **Hamurabi** učinio je svojom prijestolnicom Babilon. Najslavnije je Hamurabijevo djelo 2½ m visoki kameni stup u koji su uklesani zakoni, svega oko 300 paragrafa. U Hamurabijevu Zakoniku sadržane su uredbe o posjedima i nadničarskim plaćama, te trgovačko i kazneno pravo. To je najstariji zakonik što ga zna svijet (sl. 15). Naskoro pokoriše Babiloniju Asirci.

Asirija Semovsko pleme bijahu i **Asirci.** Oni su ratovali skoro sa svim narodima Prednje Azije. Kad su južnu čest Babilonije zauzeli semovski **Kaldejci,** dobiše Asirci u njima novoga neprijatelja. Asirce su svi stari narodi mrzili, jer su bili okrutni osvajači i pljačkaši. Iz pokorenih zemalja, pošto su se postojano bunile, vodili su oni stanovništvo u druge krajeve, a na njihovo mjesto

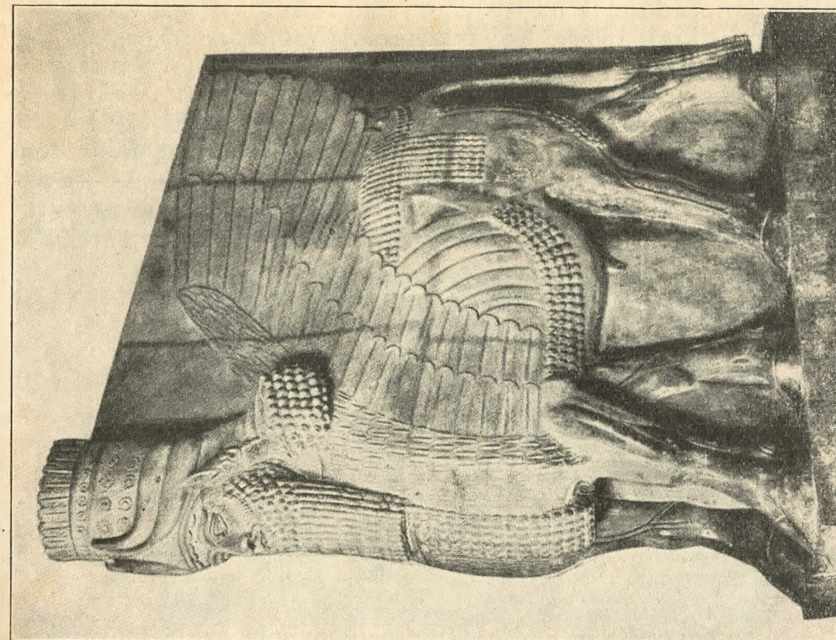
Sl. 16. — **Asirski kralj,** odjeven u dugačku haljinu od skupocjena sukna koja je sva protkana zlatnim ružama, a na rubovima ukrašena zlatnim resama. Nosi dugačku i nakovrčanu bradu i kosu, a na glavi dugačku kapu. Da se istakne što više kraljeva moć, umjetnik ga je prikazao znatno većim od zarobljenih neprijatelja kojima su ruke i noge okovane, a kroz usnice im provučene gvozdene karike s konopcima što ih drži kralj u svojoj lijevoj ruci. Kraljeva desna ruka probada sulicom sužnju oči. Takvi asirski relijefi kazuju nam dosta jasno kako su njihovi kraljevi bili okrutni. Oni su u čast svojim bogovima znali sa živih zarobljenika oderati kožu i njom ukrasiti zidove hramova. Otsjekli su im nosove, uši itd. Nikakvo čudo što je na glas da je Asirija propala (g. 606) u Aziji zavladalo veliko veselje. (Malet).

naseljavali nova plemena. Najposlije je tim osvajačima pošlo za rukom da stvore državu koja se širila na zapadu sve do Sredozemnoga Mora, a na istoku je zahvatila jedan dio Perzije i Medije. Tako velike države još nikada dotle nije bilo (sl. 16, 19 i 22).

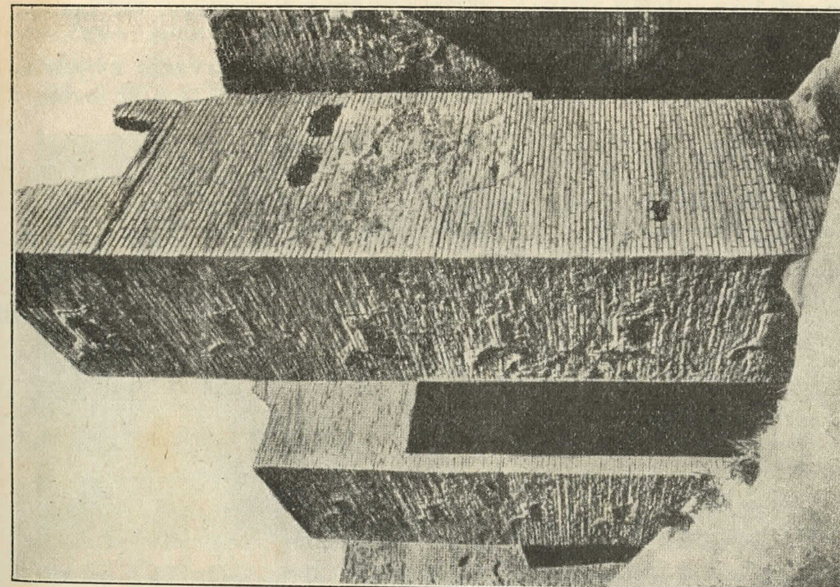
Neki asirski vladari proslavili su se i kao prijatelji umjetnosti i književnosti. Oni su u blizini stare Ninive gradili sebi raskošne palače, tako napr. oko god. 700 **Sargon II.** I kralj **Asurbanipal** (oko god. 650) sagradio je u Ninivi sjajnu palaču, ali on je stekao još veću slavu kao prijatelj književnosti, jer je skupljao marljivo stare opeke s klinovim tekstovima i tako stvorio svoju veliku biblioteku koja je danas u Britanskom muzeju u Londonu.

*

Nova Babilonija God. **606** podigoše se na Asirce **Medijanci** i **Kaldejci.** Tada je asirska država razorena i Niniva sravnjena sa zemljom. Kadejci su osnovali novu babilonsku državu. I

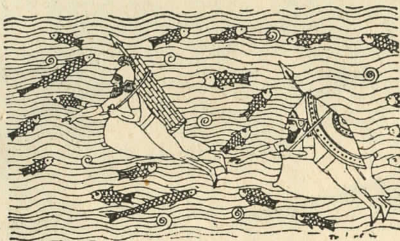

Sl. 18. **Krilati bik-čovjek.** Louvre u Parizu.

Sl. 17. **Ostaci babilonskih kula.**

njihovi vladari dadoše se na osvajanja kao nekad asirski. Najznamenitiji kaldejski kralj bijaše **Nebukadnezar** (Nabukodonozor), za koj je država proživjela svoje veliko doba. Tada se književnička i umjetnička djelatnost razmahala kao nikada dotle. B a b i l o n učinio je on najvećim i najsjajnijim gradom na svijetu (sl. 17). Kad je god. **587 Nebukadnezar** pokorio Siriju i Palestinu, razorio je tom prilikom Jerusolim i skoro sav židovski narod odveo u »s u ž a n j s t v o b a b i l o n s k o«. God. **538** osvojio je Babiloniju perzijski kralj K i r. Ta je dakle država živjela samo nešto više od po stoljeća.

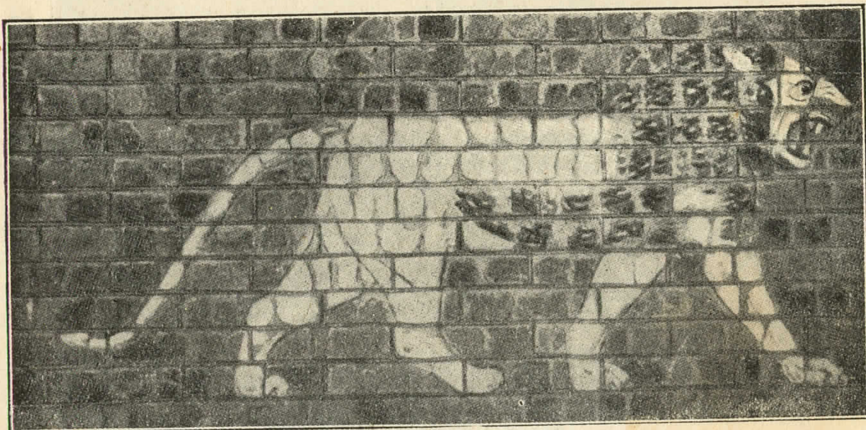

Sl. 19. **Asirski vojnici** (po jednom rilijefu). Vojnici su preplivali rijeku tako da bi mješinu napunili uzduhom, na nju zajahali i zašli u vodu. (Malet).

Vjera i bogovi

Sumersku vjeru prihvatili su uglavnom svi Semovci koji su došli u Mezopotamiju, ali ona je poslije preinačena, jer su izmišljeni mnogi novi bogovi, a starima se značenje kojekako promijenilo. Nekad je na Istoku svaki grad imao svoga boga. Budući da je sve više rasla važnost grada Babilona, to je i njegov **Marduk,** proljetno sunce, zasjenio sve druge bogove. Od božica bila je najuglednija **Ištar.**

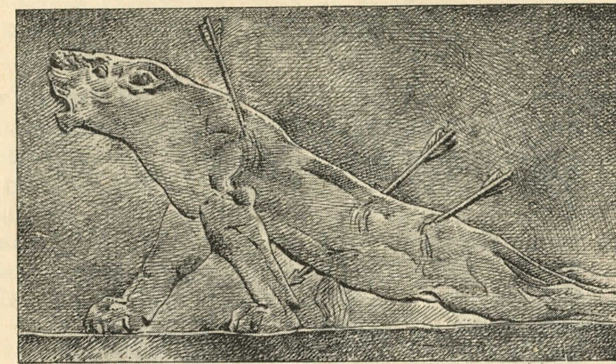
Osobita je značajka vjere u Mezopotamiji obožavanje zvijezda, među kojima je na prvome mjestu **sedam planeta.** U tom su broju i

Sl. 20. Relief od pocakljenih (emajlovanih) opeka koji prikazuje lava. Berlinski muzej. (Osborn).

sunce i mjesec. Sedam bijaše za mnoge stare narode sveti broj. Od Babilonaca božansko značenje pomenutih planeta prihvatiše i druga plemena, a nama preostadoše do danas samo latinski nazivi tih zvijezda koji odgovaraju sasvim babilonsko-asirskim (napr. Venus = Ištar, Jupiter-Marduk).

Iz zvijezda su **magi** (svećenici) odgonetali ljudima i sudbinu. Takva znanost zove se grčki a s t r o l o g i j a, a proročanstvo h o r o s k o p. Iz astrologije razvila se i prava nauka, **astronomija,** koja

Sl. 21. **Ranjena lavica.** Istinski je prikazana bol i bjesnilo na smrt ranjene životinje; jedna strelica probila hrpteniču, stoga su stražnje noge klonule. (Britanski muzej u Londonu).

je u Mezopotamiji bila na još višem stupnju nego u Egiptu. Njihova sunčana godina imala je 365¼ dana. Po životinjskim znakovima sunčeve staze (zodijak) razdijelili su oni godinu na 6 dvostrukih mjeseci, a dan u 12 sati po 120 minuta.

Tajanstvenim obredima i molitvama koje su imale čarobnu (magičnu) moć znali su magi goniti i zle demone, uzročnike svakakvih bolesti i nesreća. Babilonija bijaše dakle kolijevka m a g i j e koja se otuda raširila po čitavu svijetu. (Magija = čarobnjaštvo).

Kulturne prilike

Po Asurbanipalovoj biblioteci sudimo da je babilonsko-asirska **književnost** bila neobično bogata. Osobito se ističu veliki e p i, kao napr. onaj o kralju Gilgamešu, gdje se govori o bogovima i o »općem potopu«. Prikaz »općega potopa« ima i Mojsijeva Biblija.

U njihovoj **umjetnosti** padaju nam u oči najviše r e l i j e f i kojima su bile ukrašene kraljevske palače i hramovi. Na tim relijefima prikazani su bogovi, krilati bikovi s bradatom čovječjom glavom, kraljevi u boju ili lovu, lavovi, zmajevi itd. (sl. 17 i 18). Na mnogim relijefima sačuvana je sve do danas i prekrasno obojena staklovina (emajl). Babilonsko-asirski umjetnici bili su veliki u realističnom prikazivanju životinja (sl. 20 i 21).

U Mezopotamiji su se odlično razvili i različni **zanati**, a umjetni obrt bio je daleko izvan granica na glasu. Ondje se izrađivalo dobro oružje, zlatom i srebrom protkane tkanine, ukusni ćilimi i emajlovano suđe. Od babilonsko-asirskih trgovaca preuzeše i drugi stari narodi m j e r e i u t e g e.

3 Sirija

A) Jevreji

Palestina Jugozapadni dio Sirije, kojim teče Jordan, zvao se nekada **Kanan.** Tu su živjela različita semovska plemena Kananaca. Onaj kraj Jordanu na zapad sve do Sredozemnoga Mora nazvao se po F i l i s t e j i m a **Palestinom.** Onamo dođoše i semovski **Jevreji** koji su prije toga živjeli kao nomadi u pustinji gdje su pasli svoja stada. Palestina je doduše u ljetno doba suha, ali zimi obiluje kišom, pa su pomoću potoka i vode sabrane u udubinama mogli ljudi natapati polja i u proljeće dobiti dosta žita. Tako su Jevreji postali zemljoradnici.

Teokratska država Biblija pripovijeda da je **Abraham,** rodom iz Ura u Kaldeji, odveo jevrejska plemena u Kanan, a njegov unuk J a k o v ili I z r a e l još dalje na zapad, u Misir. Tada jevrejska plemena nisu imala državne organizacije, već samo vladavinu »otaca« ili, grčkim jezikom, p a t r i j a r h a. Može se uzeti kao istina da su barem neka plemena došla u Egipat i onda, poslije nekoga vremena, vratila se u Kanan. Na putu zadržala su se neko vrijeme na poluotoku Sinaju i u susjednoj pustinji gdje ih je **Mojsije** organizovao i ujedinio u poštovanju zajedničkoga Boga. Od Boga očekivali su Jevreji da će svoj »izabrani narod« konačno odvesti u »obećanu zemlju«, tj. u Kanan.

Mojsije je bio jevrejski zakonoša (»Deset zapovijedi božjih«) i on je udario temelje jevrejskoj državi kojom je vladao upravo sam Bog. To je bila dakle »t e o k r a c i j a«, tj. Božja vladavina.

Jevrejski vladari Oko god. **1100** zavladali su doista Jevreji »obećanom zemljom«, ali F i l i s t e j e nisu mogli uništiti, jer su se oni povukli sasvim do obale i postali njihovi krvni neprijatelji.* Zbog toga su od vremena do vremena jevrejska plemena izabirala sebi »s u d i j e« da ih vode u boj (Samson, Samuel), a najzad ih opasnost nagnala da na čelo svoje države postave k r a l j a. Najveći su bili kraljevi **David,** koji je J e r u s o l i m učinio svojom prijestolnicom, i njegov sin **Salamon** koji je na brežuljku C i o n u sagradio veliki hram kao zajedničko narodno svetište svih jevrejskih plemena.

* Kad su neka a r i j s k a p l e m e n a stala sa sjevera provaljivati na jug, pred njima su sa egejskih otoka umakli Filisteji na sirsku obalu. Filisteji nisu bili ni Semovci ni Arijci.

Po Salamonovoj smrti (oko god. **930**) u narodu je zbog velikih nameta izbilo nezadovoljstvo, i tada se država pocijepala u dv kraljevine, **Izrael i Judu.** Između I z r a e l a c a i J u d e j a c a (Židova) otsele je vladala silna mržnja. K svemu tome mnogo je svijeta u Izraelu otpalo od pravog Boga i pristalo uz feničkoga Bala. Zato su se u Judi javljali p r o r o c i (Izaija, Jeremija, Ezekiel, Danijel) koji su židovskom narodu obećavali M e s i j u, a Izraelcima navještavali k a z a n. I doista kraljevinu Izrael god. 721 napadne i pokori asirski kralj S a r g o n II. Ali i Judu zadesi god. 587 slična sudbina, kad je babilonski kralj N a b u k o n o d o z o r razorio Jerusolim i hram, i skoro sav židovski narod odveo u sužanjstvo babilonsko.

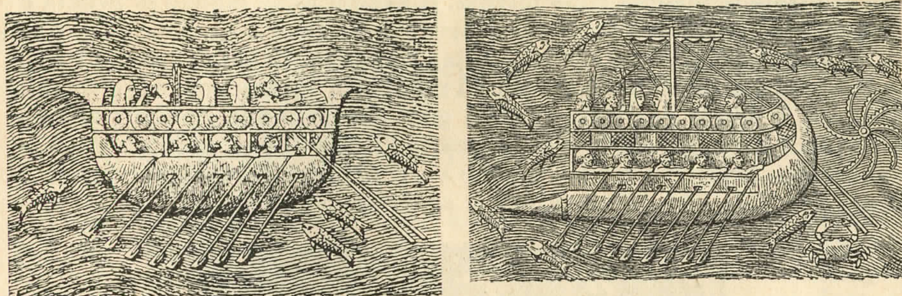
Sl. 22. **Izraelci nose harač** asirskom kralju. Asirski relijef u Britanskom muzeju. (Malet).

Jevrejska kultura Znamenitost Palestine leži u njezinoj **vjeri** i **književnosti** koje su tako osobitoga značaja da duhovnom životu ljudskoga roda otvaraju novo razdoblje. Naročito su važna ona jevrejska književna djela koja zovemo »B i b l i j o m s t a r o g a z a v j e t a«, a to je najprije Mojsijev Pentateuh ili Petoknjižje, onda knjige o sudijama, kraljevima, prorocima i još neke druge. Sadržaj je tim knjigama ili historijski ili proročki ili pjesnički. Jevrejska literatura, koja je svojom dubljinom i poezijom nadmašila i samu babilonsku književnost, vršila je na duhovnu kulturu čovječanstva najjači utjecaj. Najposlije je Palestina sa svojom naukom o jednom i savršenom B o g u i M e s i j i postala kolijevkom kršćanske vjere.

B) Feničani

Pomorske državice Na uzanom primorju podno gorja L i b a n a, Palestini na sjever, živio je malobrojan **fenički** narod, koji bijaše također semovskoga roda. Budući da za zemljoradnju nije bilo dosta prostora, Feničani su se bacili na more uz koje ih je privezalo i nekoliko dobrih pristaništa. Zato Feničani postadoše

najslavniji pomorci staroga vijeka. Njihova zemlja nije se nikad ujedinila u jednu državu, jer se veći dio stanovništva smjestio u nekoliko gradova koji su bili svaki za sebe država. Najznamenitiji gradovi bijahu **Tir** i **Sidon**.

Sl. 23. **Fenički trgovački** (lijevo) **i ratni** (desno) **brod.** (Malet).

Trgovina Feničani su putovali morem i kopnom. Njihove karavane na devama dopremale su iz Arabije tamjan, iz Indije dragulje, slonovu kost i mirodije, iz Asirije i Babilonije ćilime, sukno i umjetnine, a iz Egipta žito, zlato i staklene predmete. Plovili su oni po čitavu Sredozemnom Moru, štoviše kroz Gibraltarska Vrata uđoše i u Atlanski Ocean i doploviše do Britanije, Kanarskih otoka i Madeire. U Španiji su kopali srebro, a u Britaniji kositar. Njihove kolonije, što su ih posijali na mnogo mjesta Sredozemnog Mora, bile su samo faktorije, tj. skladišta s robom, ali na afričkoj obali, u današnjem Tunisu, osnovaše i veliku koloniju, a to je grad **Kartaga.** Najslavnije svoje djelo izveli su fenički mornari i trgovci oko god. 620 kad su u službi egipatskoga faraona **Neka** oplovili Afriku: pošli su iz Crvenoga Mora, a vratili se kroz Gibraltarska Vrata koja su oni zvali Melkartovim Stupovima (Grci su ih okrstili Heraklovim Stupovima). To putovanje trajalo je skoro tri godine.

Industrija Feničani su trgovali ne samo tuđom nego i svojom robom. Ali njihovi obrtnici i umjetnici nisu bili originalni, oni su se samo povodili za Babiloncima, Asircima i Egipćanima. Dva zanata znali su ipak bolje od ikoga drugoga, a to je pravljenje stakla (što su naučili od Egipćana, ali su taj obrt dotjerali) i pravljenje purpurnog sukna. Purpurni sok za bojadisanje dobivali su iz nekoga morskog puža s njihove obale. Feničko purpurno sukno bilo je vrlo skupocjeno, i nosili su ga samo kraljevi i odličnici. Feničani su se razvili najviše u X stoljeću, u vrijeme jevrejskoga kralja Salamona koji je feničke graditelje uposlio na svom hramu. Tirski kralj Hiram bio je Salamonov prijatelj.

Važnost Feničana Prije se mnogo isticala važnost Feničana za opću kulturu, ali danas se to mišljenje promijenilo. Oni su stekli najviše zasluga kao **posrednici** između azijskih i evropskih naroda prenoseći kulturne tekovine s Istoka na Zapad. Tako su oni predali Grcima i **pismo** u kojem je svaki konsonant imao svoj znak, a Grci su mu dodali i znakove za vokale. Tako je postao grčki alfabet, iz njega opet latinski. Danas se zna da to pismo nisu stvorili Feničani. Ono je, čini se, nastalo na Kreti, a razvilo se iz egijatskoga pisma, ali ne hijeroglifa, nego jednostavnijega kojim se služio poslovni svijet.

Vjera fenička slična je asirskoj. Marduk se u Fenikiji zvao Melkart, Bal i Adonis, u svakom gradu drukčije. Ištar se zvala Astarta. Bogovi su bili okrutni; najgori je bio Molo kartaški bog, kojemu su žrtvovali živu djecu.

4 Iran

A) Indoevropski narodi

Indoevropski prajezik Komparativna lingvistika dokazala je zajedničko jezično porijeklo onoga skupa naroda koji su se na pozornici historije pojavili poslije Semovaca. To su **Indoevropljani** (Arijci) čija pradomovina još do danas nije sigurno utvrđena, ali prevladava mišljenje da je bila u srednjoj Rusiji. Od njihova prajezika, kojim su nekad svi govorili, nije se sačuvao nikakav spomenik, jer u ono vrijeme još nisu znali pisati (proživljavali su svoje neolitsko doba). Od indoevropskih jezika koje danas poznamo najstariji su staroindijski sanskrt i zend, kojim su nekad govorili stari Iranci: ti dakle jezici stoje najbliže zajedničkom indoevropskom prajeziku i zato su od velike važnosti za lingvističku nauku.

Eto samo dva primjera da se vide zajednički korijeni u različnim indoevropskim jezicima: pitar, matar (sanskrt), pater, meter (grčki), pater, mater (latinski), Vater, Mutter (njemački), father, mother (engleski), père, mère (francuski); u slavenskim jezicima mati, matere. — Gdjekada se pravi razlika između riječi Indoevropljanin i Arijac: indoevropskom naziva se čitava ova jezična porodica, a arijski skup čine samo Iranci i Indijci.

Indoevropski narodi Prema kraju 3 tisućljeća pr. Kr. započela su se indoevropska plemena iz zajedničke pradomovine seliti na istok, jug i zapad. Zbog toga stadoše se pomalo jedni od drugih razlikovati govorom i običajima. Tako su u toku vremena nastali mnogi indoevropski narodi. Svagdje su Indoevropljani, kamogod dođoše, naišli na starije stanovništvo koje se s došljacima pomalo stapalo u jednu cjelinu. Tako su napr. prije Indoevropljana u Velikoj Britaniji i Irskoj, Francuskoj, Španiji, južnoj Italiji, na Balkanu i Maloj Aziji živjela tzv. »**mediteranska**« plemena, a negdje i Baski. Baski su se u malom broju održali do danas (u

sjevernoj Španiji), dok su »mediteranska« plemena podlegla Indoevropljanima i s njima se pomiješala. Zapadnu i veliki dio Srednje Evrope naselili su arijski **Kelti** (Britanci, Škoti, Irci, Gali itd.), **latinska** plemena nastanila su se u Italiji, a **ilirska** i **helenska** na Balkanskom Poluotoku. **Germanska** opet plemena zapremila su sjeverne, a istočne evropske krajeve **slavenska** plemena. Od Arijaca koji su stigli u Aziju najvažniji su J e r m e n i, I r a n c i i I n d i j c i.

Iransko Visočje

Između Indije i Mezopotamije proteže se I r a n s k o V i s o č j e koje je u svojoj unutrašnjosti stepsko i nerodno, ali je plodno u sjevernim krajevima gdje su nekada živjeli **Međani** (Medijanci). I prema Mezopotamiji i uz Perzijski Zaliv zemlja je plodna: u tome kraju bili su srodnici Međana, **Perzijanci,** čiji potomci još i danas vladaju Iranskim Visočjem.

Zemlja u zapadnom dijelu Irana, uz Babiloniju, zvala se nekad **Elam.** O e l a m s k o m n a r o d u i historiji nemamo još i danas dovoljno znanja, premda se u toj zemlji također iskopavalo, naročito u glavnom gradu S u z i, i ta iskopavanja svjedoče o vrlo naprednoj kulturi koja po svojoj starosti ne zaostaje skoro ništa za sumerskom. Za Elamce nauka još uvijek ne zna kojega su roda.

Zaratustra

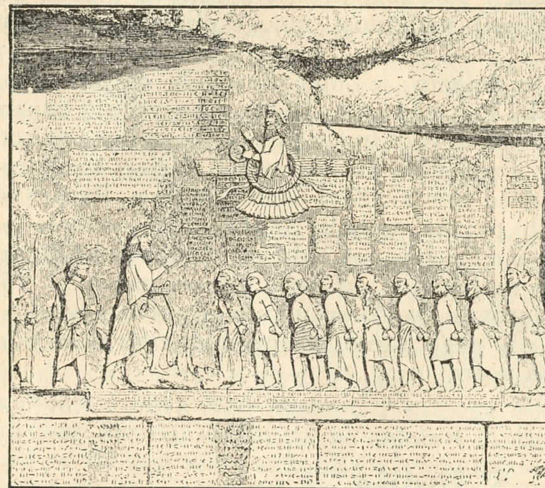
Oko god. **850** živio je prorok Iranaca, **Zaratustra.** U 3 stoljeću po Kristu njegova je nauka napisana u svetoj knjizi A v e s t i, i to jezikom zendom. Zaratustrinoj vjeri glavna je značajka dualizam, tj. opreka između dvaju principa, dobra i zla. To je temeljna značajka svih arijskih vjera. **Ahuramazda** (novoperzijski Ormuzd), bog svijetla, istine i dobrote, bori se sa **Arimanom,** bogom zloće i laži. Jednoga i drugoga boga pomažu u borbi demoni, dobri ili zli; od dobrih demona najveći je sunčani bog M i t r a, čiji su kult poslije Rimljani raširili i po Evropi. U toj borbi i č o v j e k mora da sudjeluje na strani Ahuramazdinoj, tako da se bori protiv zla i laži, da govori uvijek istinu, radi samo ono što je dobro i korisno, obrađuje marljivo svoju njivu i postupa lijepo sa životinjama. Na kraju svijeta svi će ljudi uskrsnuti za odlučan boj u kojem će konačno pobijediti Ahuramazda, i tada će zavladati vječna sreća i istina. Tako je iranska vjera čovječjem životu dala e t i č k i s m i s a o u većoj mjeri nego ikoja vjera staroga vijeka osim jevrejske.

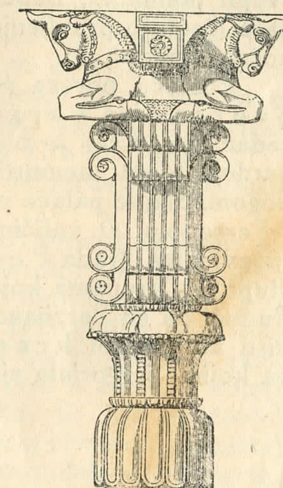
B) Medijanci i Perzijanci

Kralj Kir

Kad su god. **606** Međani, u savezu s Kaldejcima, oborili asirsku državu, osnovali su svoju vlastitu. Ali naskoro su i nju razorili njihovi podanici i srodnici P e r z i j a n c i (god. **550**). Perzijski kralj **Kir** postao je malo pomalo vladarem carstva koje je svojom veličinom nadmašilo sve stare države prije toga vremena. Najprije je u Maloj Aziji pokorio kraljevinu L i d i j u, a onda je svoju vlast raširio preko čitavoga Iranskog Visočja sve do Indije. Kad je zauzeo i n o v u b a b i l o n s k u d r ž a v u (god. 538), vladao je golemim područjem od Egejskoga i Sredozemnog Mora na zapadu do rijeke Inda na istoku. Kirov sin **Kambiz** pokorio je i E g i p a t (god. **525**).

Perzijsko postupanje s pokorenim narodima bijaše sasvim drukčije nego asirsko. Kir je Međane smatrao bratskim narodom, lidanskoga kralja Kreza uzeo za prijatelja, a Židovima je dopustio da se iz »babilonskoga sužanjstva« vrate svojim kućama. Tako se s Indoevropljanima u historiji pojavio i novi moralni poredak koji je bio bolji od semovskoga.

Sl. 24. i 25. **Relijef kod Behistana** (u zapadnoj Mediji). Dao ga uklesati D a r e j u visoku stijenu, 100 m iznad ceste. Na spomeniku nabraja kralj svoje pobjede nad pobunjenim plemenima. Darej desnom nogom stoji na jednom svladanom neprijatelju, a drugi su vezani užetom oko vrata. Nad svima lebdi Ormuzd (Srkulj). — Desna slika prikazuje **krunu perzijskoga stupa.** (Springer).

Organizacija države

Kralj **Darej,** Kambizov nasljednik, prihvatio se organizovanja svoga velikog carstva (sl. 24). Prijestolnice perzijskih kraljeva bijahu S u z a, P e r s e p o l, E k b a t a n a i B a b i l o n. Čitava država razdijeljena je na d v a d e s e t a k v e l i k i h o b l a s t i sa satrapima na čelu, ali pokorenim narodima ostavljena je stara njihova vjera, jezik i običaji, štoviše i domaći knezovi. Darej je od vremena do vremena u satrapije slao svoje činovnike, koje su zvali »kraljeve oči i uši«, da vide kakva je uprava. Da se unaprijedi trgovina, glavni su gradovi povezani c e s t a m a i **poštom:** na svakih dvadesetak kilometara preuzimali bi poštu drugi konjanici, i tako je od Suze do Sarda, glavnoga grada Lidije, pošta stigla za šest dana, dok je za taj put pješak trebao tri mjeseca. To je bila najstarija pošta što se zna.

Darej je namjeravao svoju državu raširiti i s one strane Crnoga

i Egejskoga Mora. Zato je preko Bospora prešao na Balkanski Poluotok i navalio na **Skićane** koji su živjeli na lijevoj strani Dunava i u južnoj Rusiji. Ali Skićani su pred njim namjerice uzmicali u unutrašnjost svoje prostrane zemlje ostavljajući iza sebe opustošena sela i razorene bunare (»skitsko vojevanje«), i Darej se morao vratiti kući neopravljena posla. Nije bio bolje sreće ni u nastojanju da raširi svoju državu preko Egejskog Mora, tj. da pokori G r č k u.

Kulturne prilike

Perzijanci nisu imali vremena da izgrade sasvim svoju narodnu kulturu, jer su prebrzo od podjarmljenih pastira i ratara postali gospodari velike države. Zato su oni od svojih podanika, **Babilonaca** i **Asiraca,** preuzeli klinovo pismo, zanate (osobito pravljenje ćilima), umjetnost, mnoge običaje pa i samu nošnju (modu).

Pomoću poreza što je dolazio iz mnogobrojnih satrapija na d v o r o v i m a p e r z i j s k i h k r a l j e v a mogao se razviti izvanredan sjaj. Kralj je bio okružen velikim brojem dvorjanika i jakom gardom (četa »neumrlih«). Pred njim su svi padali ničice kao pred bogom. Sjajne palače podigoše sebi kraljevi osobito u Suzi, Pasargadi i Persepolu. O veličini tih palača najbolje možemo da sudimo po ruševinama grada P e r s e p o l a gdje još i danas stoje visoki tanani stupovi s krunama koje su sastavljene od dvije bikove glave (sl. 25). Budući da su Perzijanci vjerovali da Ahuramazda prebiva u v a t r i, nisu mu gradili h r a m o v a nego samo oltare pod vedrim nebom na kojima je gorjela vječna vatra.

5 Indija

Osvajanje Indije

Oko god. **2.000** pr. Kr. stala su mnogobrojna arijska plemena prelaziti preko Pamirskoga Visočja i spuštati se u nizozemlje Indovo. Staro nearijsko stanovništvo tamne boje, D r a v i d i, ili je pokoreno ili potisnuto na jug. Po riječi nazvani su došljaci **Indijcima** (H i n d u). O njihovoj političkoj historiji ne zna se skoro ništa, jer o tome njihovi spomenici ništa ne pričaju. Zna se samo to da su imali mnogo manjih državica i da su se skoro desetak stoljeća borili protiv Dravida dok nisu zagospodarili čitavim poluotokom. U to doba nastali su i njihovi junački epi, M a h a b a r a t a i R a m a j a n a (prvi ep ima oko 200.000 stihova). Ako se i ne zna mnogo o njihovoj političkoj historiji, a ono nam o k u l t u r n i m p r i l i k a m a indijske zemlje govori neobično bogata indijska književnost.

Indijske kaste

Za vrijeme borbe sa starim stanovništvom razvile su se u Indijaca **kaste** u kojima su pojedini staleži bili strogo odijeljeni jedni od drugih: kasta b r a m a n a, tj. svećenika boga Brame, kaste r a t n i k a, t r g o v a c a, z e m l j o r a d n i k a, o b r t n i k a, s l u g u i mnogo drugih. Na posljednjem su mjestu p a r i j e, pokoreni Dravidi, koje su Indijci smatrali nečistima pa su ih prezirali. Najmoćnija i najuglednija bila je kasta b r a m a n a. Za njih je vrijedilo pravilo da u starosti ostavljaju svoje porodice i polaze u šumu gdje se odaju filozofskom razmišljanju. Na osnovu toga razmišljanja nastale su oko god. 1500 pr. Kr. **Vede** (= znanje), najstarije književno djelo Indoevropljana. To djelo, sastavljeno u sanskrtu, sadržava vjersko-filozofske pjesme i čarobnjačke molitve.

Vjera i filozofija

Indijski je narod sa sobom donio mnogo bogova od kojih je najpopularniji bio I n d r a. Ali svećenici su propovijedali drukčiju vjeru, koja bijaše plod njihove filozofije. Budući da se vjerovalo da čovjek za kazan zbog počinjenih grijeha poslije smrti dolazi još mnogo puta na svijet, seli se u različite životinje i podnosi sve one nevolje koje su vezane uz život, u njih se rodila težnja da se ovoga života što prije riješe. To čovjek može postići tako, da uguši sve svoje **tjelesne potrebe.** Tada će od čovjeka preostati samo još m i s a o koja će se združiti s V j e č n o m M i s l j u kojom je prožet sav Svemir. Ta vječna misao je upravo bog **Brama.**

Prorok Buda

Oko god. **500** pojavio se u Indiji novi prorok koga su nazvali **Buda** (= prosvijetljeni, nadahnuti). On je bramanskoj vjeri navijestio rat. Najprije se oborio na kaste propovijedajući b r a t s t v o i l j u b a v između svih ljudi i živih bića na zemlji. Po njegovoj nauci uzrok je nesreći ljudskoga roda samo l j u d s k a s e b i č n o s t. Svaki dakle čovjek nosi u sebi zlo kojega će nestati onda kad nestane i samoga čovjeka, tj. kad se čovjek odrekne samoga sebe, pa se izgubi i iščezne u n i r v a n i (= ništa). Kad se Budina vjera sukobila s bramanskom, nastadoše oštre vjerske borbe. Budina vjera u Indiji nije mogla prevladati, ali zato se raširila po Tibetu, Mongoliji, Kitaju i Japanu. Malo pomalo Budina se vjera sasvim promijenila, i današnje sekte malo su joj slične.

Kultura Indijaca

Od kulturnih djela starih Indijaca najvrednija je l i t e r a t u r a u kojoj je njihova mašta imala najviše prilike da se razmaše. Osim V e d a i velikih junačkih e p a, najvažnija je **drama** koju su od svih starih naroda na Istoku obradili samo Indijci. Najpoznatija je drama S a k u n t a l a pjesnika K a l i d a s e. Mnogi motivi indijskih **priča** raširili su se i među evropskim narodima i tamo su prepričani na drugi način.

Pored f i l o z o f i j e, bavili su se Indijci još i **matematikom.** Njihova je tekovina i broj »nula«, slika i prilika budističke nirvane. (»A r a p s k e b r o j e v e« po dekadskom sustavu preuzeli su Arapi od Indijaca. I u arapskim pričama »Tisuću i jedna noć« ima mnogo indijskih motiva.)

Indijska **umjetnost** nagomilala je na hramovima, tzv. pagodama, najčudnije oblike, a bogove prikazala sa mnogo ruku, sve bez snage i bez mišičja. Bujna i topla indijska zemlja znatno utječe na mlitavost tijela, a na razigranost mašte i duha.

Prijegled dogadjaja

Prije Kristova rođenja	
Oko **4.000 god.**	Brončano doba. U južnoj **Mezopotamiji** svećeničke državice Sumerana. Istočni susjedi Sumerije Elamci. U **Egiptu** nekoliko svećeničkih država uz Nil. Kalendar.
„ **3.500 god.**	Sumerska i elamska kultura sasvim razvite. Klinovo pismo.
„ **3.000 god.**	Menes ujedinjuje Egipat. Početak »Stare države«. Glavni grad **Memfis.** Hijeroglifi.
„ **2.700 god.**	4. dinastija u Egiptu. Keops, Kefre, Mikerinos. Velike piramide.
„ **2.600 god.**	U Babiloniji Akađani. Započinje se semitizovanje Mezopotamije.
„ **2.000 god.**	Početak »Srednje države« u Egiptu. Faraoni grada **Tebe** obnavljaju državu. Procvat književnosti i umjetnosti za 12. dinastije.
	U Babiloniji Amorićani. Kralj **Hamurabi.** Zakonik. U Indiju dolaze Arijci (Hindu).
„ **1.700 god.**	Provala **Hiksa** u Egipat. Nazadovanje.
„ **1.600 god.**	Faraoni grada **Tebe** oslobađaju Egipat. »Nova država«.
„ **1.500 god.**	Za 18. dinastije velika **egipatska osvajanja** u Siriji. Tutmozis III. Započinju se borbe između Asiraca i Babilonaca. Naskoro se stvori **velika asirska država.**
	U Indiji nastaju Vede.

Oko **1.400 god.**	El-Amarna. Amenofis III. i IV. Tutankamon. Sukobi s Hetitima.
„ **1.300 god.**	19. dinastija u Egiptu. **Ramzes II.** Veličajni hramovi.
„ **1.200 god.**	Mojsije. Egipat u opadanju.
„ **1.100 god.**	Jevreji dolaze u Palestinu.
„ **1.000 god.**	David, Salomon (oko 950 god.).
„ **850 god.**	Zaratustra. Nesuglasice između Jude i Izraela.
„ **700 god.**	Sargon II u Asiriji. God. 721 pokorenje Izraela.
„ **650 god.**	Asurbanipal u Asiriji. Biblioteka.
„ **620 god.**	Feničani u službi egipatskog faraona plove oko Afrike.
God. **606**	Medijanci i Kaldejci razore **asirsku državu.** Nova Babilonija. Medijska država.
Oko **580 god.**	U Babiloniji **Nebukadnezar.** God. 587 razoren Jerusolim. »Sužanjstvo babilonsko«.
„ **550 god.**	Kir razori medijsku državu. Osnutak **perzijske** države.
God. **538**	Kir osvoji **Babiloniju.**
„ **525**	Kambiz osvoji **Egipat.**
Oko **500 god.**	Darej I. Organizacija perzijske države. Pošta.
	U Indiji Buda.

6 Značenje staroga Istoka

Ako su se prvi ljudi pojavili negdje u j u g o z a p a d n o j A z i j i, onda se čovjek mogao ondje i najprije uputiti prema naprednijim oblicima života. Naša pažnja obraćena je zato najprije na historiju b l i ž e g a I s t o k a. U južnoj Mezopotamiji, gdje su nekada živjeli **Sumerani,** pronašli su se najstariji tragovi više civilizacije. Zbog dobroga položaja te zemlje prve kulturne klice mogle su se lako prenositi otuda po čitavom starom Orijentu. Onda su pojedini narodi, **Egipćani, Babilonci, Asirci** itd., taj rad nastavili i razvili svoje osobite kulturne oblike.

I najveće nesreće, kad su propadale čitave države, nisu mogle ni u jednome kraju ljudski rad sasvim zatrti: uvijek su preostale neke važnije tekovine koje su osigurale dalji razvitak kulture. Nema dakle u historiji nikada prekida i prazninâ, ako i ima za neko vrijeme zastoja, pa i nazadovanja.

Tako se dakle kulturno područje širilo po čitavoj Prednjoj Aziji dok najposlije nije stiglo i do najbližih krajeva e v r o p s k i h.

Drugi dio

I Helensko doba

1 Dolazak Grka

Egejski svijet

Otoci u Egejskom Moru ostaci su suhe zemlje koja je nekad Malu Aziju vezala s Balkanskim Poluotokom. Ne samo po prirodi, nego i po kulturi z e m l j e o k o E g e j s k o g a M o r a bijahu uvijek jedna cjelina. Najjužniji dio Balkanskog Poluotoka je **Grčka** u užem smislu riječi. Najvažnija je njezina i s t o č n a p o l o v i n a, ona dakle strana koja gleda prema zapadnoj obali Male Azije. Mnogobrojni otoci vezuju Malu Aziju s Grčkom. Zbog svoga planinskoga i otočnoga karaktera to egejsko područje nije se moglo sve do Aleksandra Velikoga politički ujediniti, već je ondje nastao priličan broj manjih državnih organizacija, vezanih uz koji veći grad. (Grčka riječ **polis** značila je i grad i državu.) Na tom području razvijao se nekad neobično bujan i radin život. Narod koji je bio gospodarem ovih krajeva svojim sposobnostima i djelima zasjenio je sve druge narode poznate do toga vremena. Tu je bila kolijevka **evropske kulture.**

Troja i Šliman

Stanovništvo koje je živjelo u zemljama Egejskoga Mora p r i j e G r k a bijaše srodno nekim narodima Male Azije koji nisu bili Indoevropljani (napr. Liđani).* Najstariji gradovi na tom području pripadali su dakle tome stanovništvu. Najvećih zasluga za iskopavanje ovih starih gradova stekao je njemački trgovac **Šliman,** koji je iz velike ljubavi prema grčkoj historiji sav svoj imutak upotrijebio za traženje Homerove T r o j e.

II. Karta. **Egejski svijet i Grčka.**

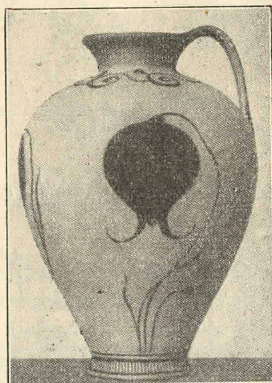
On je u istinu na sjeverozapadnom uglu Male Azije, na brdu Hisarliku, iskopao temelje d e v e t n a s e l j a koja su se u toku vremena izgrađivala sve jedno na ruševinama drugoga. Ta naselja dakako nisu bila velika, ali su bila opasana zidovima poput tvrđava. Našlo se ondje i grobova, a u njima oruđa, suđa i nakita. Najstarije, tj. najdonje naselje pripadalo je neolitskomu doba (oko god. **3000**). a drugo već brončanomu (oko **2000** god.) Ovo drugo naselje bila bi po Šlimanovu mišljenju stara Troja; poslije se međutim utvrdilo da je Homerova Troja bila u istinu š e s t o naselje.

* Vidi u štivu 4 A: I n d o e v r o p s k i n a r o d i, gdje smo taj skup naroda nazvali »m e d i t e r a n s k a p l e m e n a«.

Kretska kultura Poslije Šlimana e n g l e s k i i t a l i j a n s k i učenjaci iskopali su i na otoku **Kreti** neke stare gradove (napr. K n o s). Ti gradovi nisu bili utvrđeni, jer ih je od neprijatelja branila jaka mornarica. Kreta je naime oko godine **1600—1200** pr. Kr. bila središte moćne pomorske države koja je imala trgovačkih veza s mnogim zemljama. Osobito su žive veze Krećani imali

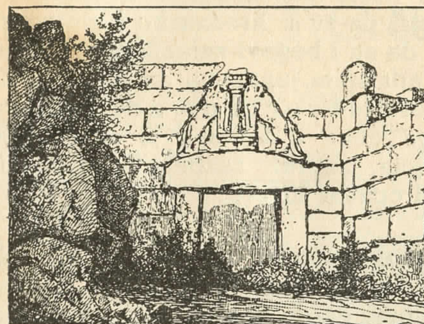

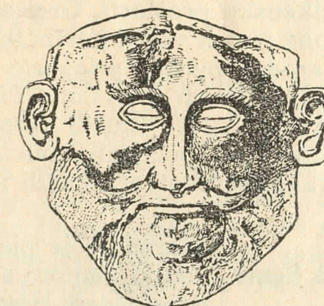
Sl. 26. **Suđe iz krećanskog vremena** sa naslikanim morskim životinjama i cvijećem. (Buschor).

s Egiptom. Na Kreti su iskopani uglavnom temelji kraljevskih palača. U palači u Knosu bijaše sjajno uređenih dvorana i mnogo hodnika. Vodovodi, kupelji, prekrasne slike cvijeća i morskih životinja na zidovima i majolika-vazama, pa lijepo rađeni zlatni i srebrni nakiti svjedoče o vrlo naprednoj kulturi koja je u ono vrijeme cvala na Kreti i na Egejskom Moru (sl. 26).

Na te kretske palače s mnogo hodnika i dvorana potsjećaju grčke priče o L a b i r i n t u, gdje je živjela neman M i n o t a u r. Riječ labirint postala je od »labris«, kako su se zvale dvostruke sjekire koje su bile naslikane na zidovima palača kao vjerski simboli.

Mikenska kultura U Grčku su stigla međutim plemena **Jonjana** i **Ahajaca,** prodirući polagano na jug sa sjevernoga dijela Balkanskog Poluotoka. Staro stanovništvo koje je ondje prebivalo stopilo se za neko vrijeme s brojnijim grčkim osvajačima u jednu cjelinu. Grci su u svojoj novoj domovini stvorili naskoro nekoliko državica od kojih su bile najvažnije M i k e n a i T i r i n t. Šliman je iskopao i ta dva grada. Zajedničkim radom Grka i Krećana razvila se sada u Grčkoj kultura koju zovemo **mikenskom.** Ta kultura, slična i srodna krećanskoj, bijaše u najljepšem cvatu oko god. **1300.** Mikena i Tirint bili su opasani zidovima od golema kamenja: Grci su poslije mislili da su te zidove sagradili divovi kiklopi. Nad vratima grada Mikene stoji i danas velika kamena ploča na kojoj su isklesana dva lava (sl. 27). Iskopani su i temelji utvrđenih kraljevskih palača,

Sl. 27. i 28. **Lavlja vrata u Mikeni. — Zlatna maska iz mikenskoga groba.** (Driault).

a u velikim grobnicama nađeno je brončano oružje, zlatne maske koje su bile na pokojnikovu licu (sl. 28), nakiti od zlata, srebra, bjelokosti i jantara i suđe sa krivuljama i slikama morskih životinja. Mikenska kultura srodna je istovremenoj **trojanskoj**, tj. šestomu naselju na Hisarliku.

Seoba Dorana Oko god. 1200 provalilo je u Grčku još jedno pleme, **Dorani.** Oni su od svih Grka bili najborbeniji. Dorani razoriše kraljevske palače, tvrđave i državice Jonjana, Ahajaca i Krećana. Njihovu nasrtaju nisu mogli odoljeti ni »kiklopski zidovi«. Staru kulturu stigao je težak udarac, i zemlja je bačena za mnogo decenija unatrag. Dorani su osvojili p r e t e ž n i j i d i o P e l o p o n e z a, ali naskoro otisnuše se neki i na more i osvojiše K r e t u, R o d i j u g o z a p a d n i u g a o M a l e A z i j e.

Moguće je da su Krećani sami izazvali Dorane, jer su u Grčkoj hvatali roblje. Na to potsjeća i grčka priča o heroju T e z e j u koji je ubio Minotaura, jer je u kretskom Labirintu proždirao grčke djevojke i mladiće.

Ali i A h a j c i i J o n j a n i uzeše naseljavati otoke Egejskoga Mora i zapadnu obalu Male Azije. Ondje su oni morali zaći opet u borbu sa starosjediocima, i tom je prilikom razorena T r o j a koju su

Grci zvali **Ilijem.*** Najvažnije grčko pleme koje je stiglo u Malu Aziju bijahu Jonjani, i po njima se primorje Male Azije nazvalo **Jonijom.** Tako je čitavo područje Egejskoga Mora postalo grčko. (To bijaše »prva kolonizacija Grka«).

2 Grčki „Srednji vijek"

Narodne pjesme

Vrijeme između godina **1.000** i **500** pr. Kr. naziva se obično »s r e d n j i m v i j e k o m« grčke povijesti. To nam je doba poznato mnogo bolje od mikenskoga. Oko god. 1000 i poslije u grčkom su narodu kolale mnoge n a r o d n e p j e s m e i p r i č e u kojima se sačuvalo i dosta uspomena iz krećanske i mikenske prošlosti. Grci su vjerovali da su u krećansko i mikensko doba živjeli veliki junaci ili **heroji** i da su i **bogovi** zalazili među ljude. Narodne pjesme pričaju o tim nekadašnjim junacima da su se borili na b o j n i m k o l i m a i imali su oružje b r o n č a n o, a ne gvozdeno kakvim su se služili ratnici ovoga doba o kojemu je sada riječ. Heroji su počinjali izvanredna djela, zatirali razbojnike, tamanili svakakve nemani i čistili zemlju od opasne zvjeradi.

Pjesnik Homer

Narodnih je pjesama doduše nestalo, ali zato se sačuvao veliki umjetni ep **Ilijada** koji je po mišljenju Grka spjevao stari slijepi **Homer** u nekome gradu Jonije. Danas međutim nema sumnje da je Homerov ep dotjeravalo u toku vremena više pjesnika. U Ilijadi je obrađena onakva po prilici građa kao i u narodnim pjesmama, a glavni su joj sadržaj potsjedanje T r o j e i junačka djela heroja A h i l e j a. To djelo odlikuje se neodoljivom pjesničkom snagom i ljepotom, pa je postalo trajnom tekovinom čovječanstva. Za grčki narod bijaše Ilijada prava Biblija, jer se u njoj govori i o bogovima. Bogovi su naime također sudjelovali u ratu, jedni na strani Grka, a drugi na strani Trojanaca.

Odiseja je drugi takav ep za koji se držalo da ga je također spjevao Homer, ali on je nastao barem stotinu godina poslije Ilijade. Zato se u njemu raspoznavaju prilike koje su vladale u Grčkoj u poznije doba. O d i s e j je junak koji poslije pada Troje na povratku u domovinu doživljava svakakve neprilike, jer ga progoni bog Posidon.

Kralj i plemstvo

Na čelu grčkih državica bijahu isprva **kraljevi,** koji su, po narodnoj tradiciji, vukli lozu od bogova. Nekada, u mikensko doba, njihova je vlast bila neograničena, ali u ovo vrijeme p l e m s t v o je već bilo jače od kraljeva, i najposlije je kraljeva nestalo, jer je sva vlast prešla u ruke plemića.

* I Trojanci su hvatali u Grčkoj roblje: na to nas potsjeća priča o otetoj l i j e p o j J e l e n i.

Najčasniji posao za **slobodna čovjeka** u to doba bijaše navaljivanje na susjede i pljačkanje. Tko se ovakvim načinom obogatio, postao je ugledan i moćan, i takvi su ljudi u svojem kraju vrijedili kao n a j b o l j i po junaštvu i po bogatstvu. (Najbolji = »áristos«). U njima prepoznajemo osnivače plemićskih (aristokratskih) porodica.

U Grčkoj su se razvile samo gradske državice (= **polis**) kojima su osim samoga grada pripadala i susjedna sela. U gradu su obično boravili p l e m i ć i koji su se bavili državnim poslovima (= p o l i t i k a), a na selima i poljima živjeli su s e l j a c i i r o b o v i.

U to doba Grci kupuju ponajviše o r i j e n t a l n e proizvode, osobito tkanine i nakite, i to od **feničkih trgovaca,** koji su poslije propasti krećanske države u svoje ruke preuzeli svu trgovinu u Sredozemnom Moru.

3 Grčka vjera

Helenski bogovi

U mikensko doba i Grci su svoje bogove zamišljali kao neka čudnovata bića koja su slična ljudima, ali imaju životinjsku glavu. U homersko doba bogovi su bili već sasvim **antropomorfizirani,** što znači da su imali samo ljudski oblik (ántropos = čovjek). Životinje su zadržane kao njihovi atributi: uz Atenu napr. bijaše sova, uz Zevsa orao, uz Herma zmija. Bogovi su slični ljudima i po svojim duševnim osobinama, dobrim i rđavim, samo što su te osobine razvite mnogo jače, a osim toga bogovi su neumrli. Naskoro su Grci uzeli bogove poštovati i kao **moralne sile:** vrhovni gospodar neba i gromova Z e v s ujedno je čuvar reda i zakona, H e r a je zaštitnica bračne vjernosti i porodičnog života, A t e n a umnoga rada, A f r o d i t a ljubavi, H e s t i j a domaćega ognjišta. Bog podzemne vatre H e f e s t štiti kovače, a H e r m o trgovački stalež. Mjesečeva božica A r t e m i d a stara se za šume i životinje, A r e s za vojnike, A p o l o n za pjesnike, a D e m e t r a bdije nad ratarstvom.

Ali kao što nad ljudima, upravo tako i nad samim bogovima lebdi još viša sila, a to je **Sudbina** kojoj nitko živ ne može umaći.

Bogovi provode svoj veseli život na gori **Olimpu** časteći se božanskim jelom a m b r o z i j o m i pićem n e k t a r o m.

U oceanu gospodari Zevsov brat P o s i d o n sa mnogo S i r e n a i drugih natprirodnih bića.

Čovječja je d u š a doduše neumrla, ali poslije smrti ona dolazi u podzemno carstvo H a d o v o gdje živi kao puka sjena. U podzemlju tri P a r k e predu i kidaju niti ljudskoga udesa.

Po mišljenju starih Grka sve je u svijetu oživljeno **dušom.** I pojedine prirodne pojave imaju svoju dušu: u ugodnom uzdušnom strujanju je Z e f i r, šumski duh sakrit je u P a n u koji je i zaštitnik pastira,* duhovi planina i lugova sakriti su u N i m f a m a i S a t i-

* »P a n i k a« zove se silan strah koji bi spopao pastire kad bi iza sna probudili i razgnjevili Pana.

rima, a duh vinove loze u Dionisu ili Bakhu. I u svakom izvoru, rijeci, gaju, pače i u svakom drvetu i kamenu živi neki demon.

Mitologija

Grčka **mitologija** vrlo je bogata. U tim mitima pripovijeda se i o postanku svijeta iz neuređenoga »k a o s a«, o životu bogova, heroja, itd. Što je više raslo poštovanje glavnih bogova koje je prihvatio sav narod, to se više umanjivala važnost bogova pojedinih gradova, dok oni nisu najposlije postali **herojima**. H e r a k l o i T e z e j najznamenitiji su grčki heroji. Ti junaci dali su neobično bogatu građu pjesničkoj mašti, pa je tako nastalo mnogo priča od kojih su najvažnije, pored trojanskih, još one koje pripovijedaju tužan udes E d i p a: taj heroj po odredbi okrutne Sudbine ubio je svoga oca i svoju majku uzeo za ženu, a kad je najposlije saznao što je učinio, od očaja si izbo oči.

4 Promjene u grčkom životu

Gospodarski preokret

Budući da planinska zemlja nije prikladna za zemljoradnju, narod se u naprednijim pokrajinama stao baviti o b r t o m i p o m o r s k o m t r g o v i n o m. Tako je narodno gospodarstvo postavljeno na nove temelje, osobito otkako su Grci, po primjeru L i đ a n a u Maloj Aziji, stali **kovati novac** za čiju je vrijednost država jamčila svojim ž i g o m.* Tada se od prirodnoga gospodarenja, u kojemu se roba kupovala robom, prešlo na n o v č a n o g o s p o d a r e n j e. Nastala je stoga prava jagma za novcem, i sposobniji i poduzetniji trgovci i vlasnici većih radionica zgrnuli su priličan kapital. Tako se u Grka razvio **imućni građanski stalež** (kapitalisti).

Ali zato je stradao s e l j a č k i n a r o d. Seljak uvijek teško dolazi do novca, jer za svoje proizvode dobiva malo. On nije mogao da nađe sebi ni zarade, jer su se u radionicama i na brodovima upotrebljavali samo robovi. Ako se zadužio, nije mogao da plaća velikih kamata. Po tadašnjem običaju izgubio je on zbog duga ne samo svoju zemlju, nego je često puta i prodan u roblje.

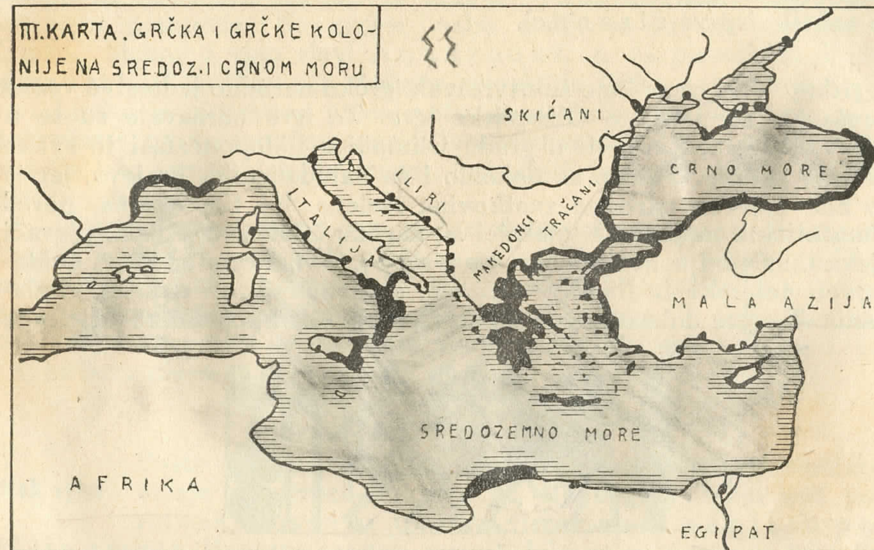
Političke borbe i tirani

Otkako je u pojedinim državicama nestalo kraljeva,** porasla je moć **plemstva**. Ali pretežniji dio naroda ostade bez ikakvih prava. Najgore je bilo na sudovima, jer su sudije bili samo plemići, i oni su pravdu krojili po svojoj volji, jer još nigdje u Grčkoj nije bilo pisanih zakona. S takvim prilikama narod (= D e m o s) bijaše nezadovoljan. Njegov je otpor porastao i zbog toga što su u vojsci malo pomalo sasvim prevladali p j e š a c i, i siromašni je narod vidio da je jači od malobrojnih plemića na

* U Lidiji su na novac, kovan u određenom omjeru iz zlata i srebra, udarali državni grb (lava i bika), i takav se novac u prometu primao s većim povjerenjem.
** Negdje su kraljevi zadržani, ali su izgubili svaku vlast (napr. u Sparti).

konjima. Tada su se u naprednijim državama započele političke borbe koje su redovito svršile pobjedom **demokracije**.

Ali svjetina bijaše politički neodgojena i neiskusna, pa stečenu vlast nije mogla da zadrži, nego je ugrabiše neki sposobni ljudi koji su u borbi protiv aristokracije bili na čelu pobunjenoga naroda. Budući da ovi novi vladari, tzv. **tirani**, nisu došli do vlasti ni po kakvu pravu i zakonu, morali su se oslanjati na vojničku silu. Na sreću tirani bijahu većinom vrlo sposobni i valjani vladari. Uza sve to nisu se mogli održati nigdje dulje vremena, nego su naskoro oboreni, i narod je onda sam preuzeo vlast u svoje ruke.

III. KARTA. GRČKA I GRČKE KOLONIJE NA SREDOZ. I CRNOM MORU

Velika kolonizacija

Na početku VII stoljeća stale su se mnogobrojne porodice iz Grčke iseljavati. Do toga je došlo u prvom redu zbog množenja stanovništva i siromašne zemlje, a onda i zbog političkih trvenja. U **VII** i **VI** stoljeću naselili su se Grci po svim obalama Sredozemnoga Mora.* Maloazijski Jonjani, osobito stanovnici grada Mileta, osnovali su mnogo kolonija na **obalama Crnoga Mora**. Dorani su osnovali grad **Bizant**. I u J a d r a n s k o m M o r u nastadoše grčke kolonije, kao što i na a f r i č k o j obali i na obali Š p a n i j e. U južnoj Francuskoj današnji Marselj bijaše grčka kolonija M a s a l i j a. Mnogo gradova podigoše Grci na S i c i l i j i (Sirakuza) i u j u ž n o j I t a l i j i (napr. Tarent i Napulj). U tim gradovima razvilo se takvo blagostanje, da se južna Italija prozvala **»Velikom Grčkom«**.

Tako su Grci sasvim istisli Feničane i sami zavladali trgovinom Sredozemnoga Mora.

* Priče o pustolovinama prvih smionih pomoraca koji su se usudili da otplove u daleke krajeve poslužile su i velikom pjesniku koji je spjevao »O d i s e j u«. Priča o A r g o n a u t i m a koji su pošli u Kolhidu podno Kavkaza po z l a t n o r u n o također je uspomena na prva putovanja Grka u Crno More.

5 Duševni život u Grka

Narodno jedinstvo

Grčke kolonije osnovane su samo privatnom pobudom poduzetnih i smionih ljudi. Zato su one bile politički nezavisne o svojim metropolama.* Ipak jedni i drugi bijahu vezani jezikom, rodbinstvom, vjerom, kulturom i trgovinom. Zbog tih veza razvila se u Grka u tuđini **svijest o nacionalnom jedinstvu.** Tada je prevladalo i zajedničko ime **Heleni**, a njihova se domovina nazvala Helada (»Grcima« su ih zvali po jednom plemenu u Heladi Rimljani). **Barbarima** naprotiv okrstiše Heleni sve druge narode (barbarin je značilo isprva stranac).

Veze grčkog naroda

Od veza koje su utvrđivale grčko narodno jedinstvo važne su naročito **Olimpijske igre.** Te igre održavale su se u čast Zevsovu u gradu Olimpiji u Peloponezu, i to svake četvrte godine. Onamo se dolazilo i sa najudaljenijih krajeva, jer je to bila najveća narodna svetkovina Helena. Na tim igrama, pored gimnastičkih natjecanja, pjesnici su narodu čitali svoja djela, pjevači pjevali, ugledni umjetnici, tzv. rapsodi, s vijencem na glavi deklamovali odlomke iz Ilijade i Odiseje, a filozofi držali naučna predavanja. Te igre dokazuju i to da su Grci razvijali pojednako i tjelesne

Sl. 29. **Trkači na narodnim igrama.** Natjecanja su bila ova: trka pješaka s oružjem (kao na ovoj slici) ili bez oružja, trka na kolima sa dva, tri ili četiri konja, trka jahača, skok u daljinu, bacanje koplja i diska i rvanje. Na ovoj slici (sa neke grčke vaze) pred trkačima stoje sudije, a iza trkača vidimo tronoge i vaze kao nagrade za pobjednika. (Malet).

i umne sposobnosti, njegovali su dakle ravnotežu između duha i tijela (sl. 29). Po Olimpijskim igrama računali su Grci i svoje godine.

Razmak od četiri godine zove se olimpijada. Brojenje olimpijada započinjalo se sa god. 776 pr. Kr. Bilo je još i drugih narodnih igara: Pitijske u Delfima, Nemejske u okolici Nemeje, Istamske na Istmu (kraj Korinta).

Proročište u Delfima bijaše također svima Grcima sveto mjesto. Onamo su dolazili ne samo Grci, nego i barbari, da čuju što im po svojoj svećenici Pitiji poručuje Apolon.

U Grčkoj postojali su izmedju nekih gradova i vjerski savezi, tzv. **amfiktionije,** koje su branile zajedničko svetište (napr. Delfe), u redu držale ceste do toga svetišta i starale se da se za vrijeme same svetkovine ne naruši mir. Pa ipak sve ove mnogobrojne veze nisu mogle da grčki narod dovedu i do političkoga ujedinjenja. Interesi pojedinih gradova bili su jači od opće koristi, i Grke je uvijek razjedinjavala nesloga, zavist i mržnja.

* »Metropol« znači onaj grad iz kojega je potekla neka kolonija. (Méter = majka, pólis = grad).

Pjesma i glazba

Epsko doduše pjesništvo pomalo propada i ne donosi više nijedno važnije djelo, ali zato se lijepo u Grka razvija **lirska pjesma.** Od pjesnika istakao se Spartanac Tirtej koji je svojim bojnim pjesmama slavio junačku smrt za domovinu. Atenjanin Solon poticao je također svojim elegijama sugrađane na vojna poduzeća. Na otoku Lezbu rodila se čuvena pjesnikinja Safa. Ljubav i vino slavi Anakreont, a sa pjesnikom Pindarom, koji je živio u 5 stoljeću, uspela se lirika na vrhunac.

Lirsko je pjesništvo pomalo stupilo u službu **muzike*** koja se u to vrijeme usavršavanjem muzičkih instrumenata i upotrebom nota razvila kao samostalna umjetnost. Najvažniji instrumenti bili su lira, kitara i flauta.

U to vrijeme padaju i prvi počeci **dramske** umjetnosti. Drama se razvila iz ditiramba, tj. pjesama za kor koje su u čast bogu Dionisu pjevali Satiri (glumci odjeveni u jarčeve kože). Poslije je šaljiv sadržaj zamijenjen ozbiljnim, a pjevanje dialogom, i tako nastade ozbiljna drama koja je zadržala svoje pređašnje ime tragedija (= jarčeva pjesma).

*

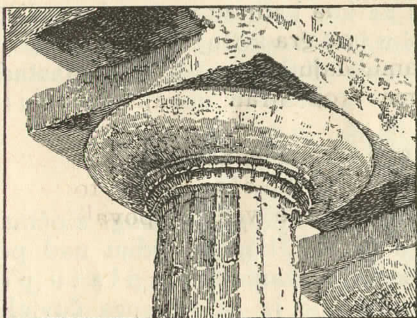
Razvitak vjere

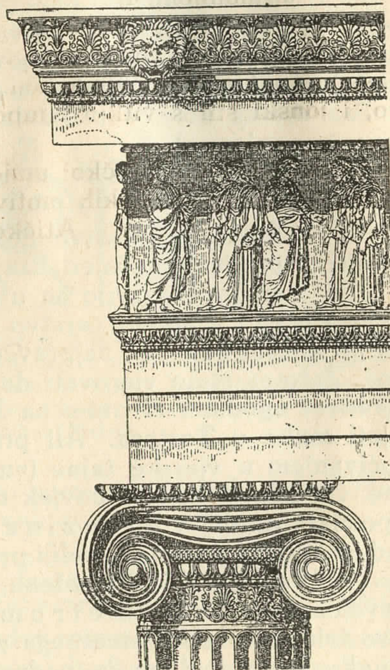
Pošto je iskustvo dokazalo da mnogi i mnogi zločinac ostaje nekažnjen uza sve to što bogovi bdiju nad poretkom, razvilo se u Grka vjerovanje u naplatu poslije smrti. Hadovo carstvo mrtvih bilo je za svakoga čovjeka strašno mjesto gdje je i najpravedniji morao u mraku provoditi život sjenâ. Zato se stalo vjerovati da će pravedni ljudi poslije smrti biti nagrađeni ugodnim životom na **Elizijskim Poljanama,** dok će opaki trpjeti muke u **Tartaru.** Ali pravednikom može se postati samo upućivanjem u vjerske tajne (**»misterije«**) koje su većini ljudi skrivene. Od mjestâ gdje se čovjek mogao uputiti u takve misterije bila je poznata naročito Eleuzina kraj Atene gdje su se svake jeseni pred izabranim ljudima izvodili prizori iz života božice Persefone: kako je Had ugrabio Persefonu, a ona se oslobodila i opet združila sa svojom majkom Demetrom. Ta prikazivanja budila su nadu da će se tako osloboditi strašnoga podzemlja i čovjek. Vjerovalo se da je neke tajne ljudima iz podzemlja donio i mitski pjevač **Orfej.** Taj pjevač mogao je svojim pjevanjem ukrotiti divlju zvjerad. Kult

* Riječ »Muzika« dolazi od Muzâ, pratilica sunčanoga boga Apolona. Bilo ih je devet: Klija, zaštitnica historije, Melpomena, zaštitnica tragedije, Talija, komedije, Euterpa muzike, Terpsihora plesa, Erata elegije, Kaliopa epskoga pjesništva, Uranija astronomije i Polimnija govorništva. Apolon i Muze boravili su na brdu Parnasu. Krilati konj muza i pjesnika zvao se Pegaz.

»orfikâ«, tj. pristalica orfejske nauke, bio je raširen osobito među obrazovanim ljudima. Neke misterije bile su u vezi i s razuzdanim i surovim obredima (»orgije«), koji su bili u volji prostoj svjetini (napr. dionizijske misterije).

Filozofija Dok su najviša pitanja o životu i smrti neki rješavali vjerom, drugi su uzeli u pomoć filozofiju. Već od homerskoga doba Jonija je zbog živoga saobraćaja sa starim Istokom bila najnaprednija grčka zemlja. U Joniji su nastale Ilijada i Odiseja, a otuda dođoše i prvi grčki filozofi. **Tales** iz Mileta (oko god. 600) služio se opažanjima starih Babilonaca kad je unaprijed određivao pomrčinu sunca i upoznao da se u svijetu sve zbiva po stalnom redu i zakonu. Po mišljenju Talesa voda bijaše ona pratvar iz koje je poteklo sve na svijetu. **Anaksimandar** je opet uvjeren da je pratvar bila nešto beskonačno i neuređeno, i otuda su se najzad izlučila četiri elementa: zemlja, voda, uzduh i vatra.

Sl. 30. **Krune dorskoga** (lijevo) i **jonskoga** (desno) **stupa.** Na krunama počiva gornji dio hrama koji se sastoji iz ove tri česti: 1. arhitrav, 2. friz. i 3. gezims. Friz je obično ukrašen relijefima. U pročelju i začelju, nad gezimsom, nalazi se trouglato polje ili timpanon, koje je ukrašeno kipovima. (Springer).

Pitagora sa otoka Sama (oko god. 550), najučeniji muž svoga vremena, prokrčio je put napretku matematike. Od njega potječe i matematički poučak, nazvan njegovim imenom. On je prvi rekao da je zemlja kruglja. Njegova je glavna misao da je broj početak svemu, pošto je brojem određen oblik (strane, uglovi itd.), a u obliku je sadržana i sama stvar. **Parmenid** je opet uvjeren da nikada ne može iz ničesa postati nešto, i da se nikad ono što opstoji ne može pretvoriti u ništa. Ta duboka filozofska misao pobijedila je istom u novom vijeku.

Umjetnost Napredak grčke umjetnosti bio je u uskoj vezi s vjerskim razvitkom, kad bogove nisu više zamišljali kao čudna bića, sastavljena od čovječjih i životinjskih česti, nego kao najljepše ljude. Ali umjetničko znanje i tehnika još se nije usavršila kako treba. Najprije su bogove rezali iz drva, a poslije su ih klesali iz kamena, osobito mramora. Ta tjelesa još su i u 6 stoljeću dosta tvrda i ukočena (»**arhajski stil**«).

U službi vjere i bogova bijaše i arhitektura. Za gradnju hramova upotrebljavao se već kamen, ali pojedini građevni oblici odavaju da potječu iz onoga vremena kad su hramovi bili drveni. Arhitektura se brže razvijala od plastike, te je na kraju VI stoljeća grčki hram dobio već svoj konačni oblik. Grčke hramove ubrajamo među najskladnija djela što ih je stvorila umjetnička ruka, jer se odlikuju savršenom harmonijom. Na grčkom hramu najznačajniji su stupovi i trouglata zabatišta, ukrašena kipovima. Po obliku stupova i njihovih kruna razlikuju se dva građevna stila: **dorski** sa omašnim i jakim stupovima koji hramu daju neko osobito dostojanstvo, i **jonski** stil s vitkim stupovima koji hramu daju vedrinu i svečanost (sl. 30).

Kad se govori o grčkoj umjetnosti, treba istaknuti i **keramiku.** Čuveno je slikanje mitskih motiva na suđu koje se pored toga odlikuje i lijepim oblicima. Atičke i korintske vaze kupovali su po čitavu svijetu (sl. 31).

6 Sparta

Lakonija i stanovništvo Od državica što su ih u Peloponezu osnovali Dorani bile su najvažnije ove tri: **Korint,** koji je svojom industrijom i pomorskom trgovinom došao do velikoga blagostanja, **Arg** u pokrajini Argolidi gdje je nekada bila i moćna Mikena, i najzad **Sparta** u Lakoniji. Veliki dio grčke historije vezan je upravo uz Spartu.

Lakonija (Lakedemon) je plodna dolina rijeke Eurote, a ograđena je sa svih strana planinama koje su je tako dobro branile, da ni glavni grad nije trebalo opasati zidovima. Najveća je planina Tajget.

Dorski osvajači ili **Spartanci,** koji su se nastanili u gradu Sparti, pokorili su sva sela u Lakoniji, a njihove stanovnike podjarmili. Oteta zemlja postala je državnom svojinom, ali je predana na uživanje spartanskim građanima. **Heloti,** tj. podjarmljeni starosjedioci, bijahu dužni tu zemlju obrađivati. Spartanci su sa helotima postupali kao sa bespravnim robljem, a ipak su jedni i drugi bili

Grci. Dok je spartanskih građana bilo najviše oko 12.000, helota bijaše preko 200.000 duša.

Sl. 31. **Atički sud** (»krater«, za miješanje vina i vode) iz 6. stoljeća (Pfluck-H.).

Neka veća mjesta u Lakoniji nagodila su se u pravo vrijeme sa Spartancima, i njihovi su stanovnici sačuvali ličnu slobodu i svoj posjed, ali su morali Sparti davati vojničku pomoć.

Vojnički tabor

Da nad svojim podanicima zadrže vlast, morali su Spartanci dan i noć biti u bojnoj spremi, jer su ugnjetavani heloti bili uvijek gotovi na bunu. Vojnikom je Spartanac postao sa svojom d v a d e s e t o m godinom, a sa t r i d e s e t o m godinom morao se oženiti, ali i tada je boravio malo sa svojom porodicom. Svi su se oni sastajali u skupovima na zajednički ručak, a kad nije bilo rata, bili su zaposleni vojničkim vježbama i lovom. Trgovinu i zanate prepustili su svojim podanicima, ali ni knjigom ni umjetnošću nisu se mnogo bavili. Prema ostalom svijetu sasvim su se ogradili, i niko nije smio da otputuje bez odobrenja ni na kratko vrijeme iz države.

Država je u svoje ruke preuzela i **odgoju djece:** teškim tjelesnim vježbama, oskudnom hranom i bičevanjem pred žrtvenikom božice Demetre morali su se iz mladića razviti otporni i čvrsti vojnici.

I s p a r t a n s k e d j e v o j k e odgajale su se strogo poput dječaka, bavile se gimnastikom i sudjelovale u natjecanjima. Tako se u Spartanaca odgajao ozbiljan karakter i slijepo pokoravanje zakonima. Poznato je da su i u svom govoru Spartanci bili kratki i jezgroviti (»l a k o n s k i g o v o r«).

Sl. 32. **Grčki vojnici (hopliti).** Sa jedne grčke vaze. (Malet).

Veći dio gradova u Peleponezu bio je natjeran da stupi u **Savez** kojemu je Sparta bila **hegemon** (vođ). Samo je A r g mogao da održi donekle svoju samostalnost. Tako je Sparta bila najjača vojnička država Helena.

Državni ustav

Svoje državne uredbe i zakone držali su Spartanci djelom mitskoga heroja **Likurga.** Plemstva među njima nije bilo, jer svi građani bijahu ravnopravni. Ali ipak oni prema ostalim svojim podanicima bijahu kao neka aristokracija. Na čelu države bila su **dva kralja** koji nisu imali nikakve vlasti osim što su u ratu zapovijedali vojskom. Najugledniji građani birani su doživotno u **Vijeće** (bilo je članova Vijeća zajedno sa kraljevima 30). Vijeće se bavilo ponajviše sudovanjem, dok je upravna vlast bila u rukama **petorice efora,** izabranih na godinu dana. Članove Vijeća i efore birala je **Skupština** u koju su dolazili svi punoljetni građani. Skupština je prihvaćala ili zabacivala i zakonske prijedloge, ali o njima nije raspravljala.

II Atičko doba

7 Atenska država

Atika i Atena Još je jedna državica vezala uza se veliki, i to upravo najslavniji dio grčke historije. To je bila **Atena** u Atici. Poluotok A t i k a malen je i slabo rodan. U nekoliko dolina sijao se ječam i pšenica, a na brežuljcima je rasla vinova loza, maslina i smokva. U Atici su živjeli **Jonjani** koji po svojoj prirodi bijahu savim drukčiji od Dorana: poduzetni i okretni, dolazili su oni u saobraćaj s mnogim krajevima, bavili se obrtom, trgovinom i pomorstvom, a voljeli su i umjetnost i pjesništvo. Dok je život Spartanaca bio odveć sputan, život Atenjana bijaše mnogo slobodniji i veseliji.

Sva mjesta u Atici priznala su Atenu svojim glavnim gradom, i tako je nastala za grčke prilike dosta velika država. Atenjani su mislili da je prvi organizator njihove države bio heroj T e z e j.

Atena bijaše otvoren grad u ravnici, samo nekako u sredini grada, na omanjem brežuljku, bijaše utvrda A k r o p o l. Kako Atena nije sasvim do mora, nedaleko na obali nastala je atenska luka **Pirej.**

Aristokracija Kad su atenski p l e m i ć i ukinuli kraljevstvo, povjerili su upravu države **devetorici arhonata,** biranih na godinu dana. Arhonti su u svemu morali slušati **Areopag,** tj. vijeće najuglednijih plemića koje se sastajalo na Aresovu brežuljku, podno Akropola. Tako se sva vlast skupila u rukama plemstva.

Aristokratska vladavina izazva nezadovoljstvo ostaloga naroda. Prijelazom sa prirodnoga na novčarsko gospodarenje stradali su najviše s e l j a c i koji su se zadužili i zbog duga dospjeli pred sud. Kako je sudovanje bilo u rukama plemićskim, dočepaše se sebični plemići dobroga dijela seljačke zemlje, jer je nekim seljacima prodan posjed, a neki su i sami prodani u roblje. O b r t n i c i i t r g o v c i tražili su opet da i oni dođu do riječi u državnoj upravi i na sudu, a naročito da se napišu zakoni kako bi imali veće jamstvo za pravedno sudovanje. Tako su u Ateni zaredala politička trvenja. Plemstvo je moralo najzad popustiti, i tada je (oko god. **620**) arhont **Drakon** napisao dotadašnje pravne običaje. Ali ti zakoni bijahu odveć strogi, i narod s njima nije bio zadovoljan. Siromašan svijet padao je osim toga u sve veću bijedu. Da ne dođe do ustanka, plemstvo je opet popustilo i povjerilo pravednom i iskusnom Solonu da u državi napravi red.

Arhont Solon S o l o n je kao trgovac mnogo putovao po Egiptu i Maloj Aziji, stekao i nešto imutka, ali još više životne mudrosti i znanja. Bavio se i knjigom, a kako se rado družio s filo-

zofima, držali su i njega filozofom. Bio je on uvijek pripravan da bogatim iskustvom posluži j a v n o m ž i v o t u : tako je svojim **elegijama** potakao Atenjane, koji su zbog ratnoga neuspjeha već klonuli duhom, da ponovo pograbe oružje i osvoje susjedni otok Salaminu. Sada mu se, eto, pružila prilika da pomogne Ateni n najgorem vremenu, kad je, otrovana političkim razmiricama, bila već na pragu građanskoga rata.

God. **594** postavi Areopag Solona za **arhonta s izvanrednom vlašću.** Njegova je zadaća bila da popravi Drakonove zakone i ublaži veliku nevolju siromašna svijeta. Najprije je Solon odredio da se državnim novcem o t k u p e i na slobodu puste svi građani koji su zbog duga dospjeli u ropstvo, i zabranio je da se unapredak zbog duga netko može lišiti slobode. Onda je p o n i š t i o preostale dugove i proveo a g r a r n u r e f o r m u tako da je bogatašima oduzeo jedan dio zemlje i razdijelio među seljake. Ovaj međutim srednji put kojim je udario Solon nije zadovoljio atenski narod koji je očekivao mnogo radikalnije promjene. Narod je htio da dobije svu zemlju, a ne samo jedan dio, a želio je također da se i d r ž a v n i u s t a v promijeni tako da se u političkim pravima svi izjednače.

*

Atenski ustav Kad su građani po imovini razdijeljeni na **četiri razreda,** u Ateni se više nije pitalo za rod već samo za imutak: mjesto aristokracije odlučivala je otsele **timokracija** (oni koji su procijenjeni kao najbogatiji). To je učinjeno u prvom redu zato da bi se znalo kakve će biti v o j n i č k e d u ž n o s t i građana, jer se u ratu svatko opremao na svoj račun. P r v a d v a r a z r e d a, tj. najbogatiji, bili su obvezani da služe kao konjanici, t r e ć i razred kao pješaci (hopliti), dok je č e t v r t i razred bio oslobođen vojne dužnosti. Tko je imao veće dužnosti, imao je i veća politička prava. Tako su **arhonti** birani samo iz prvoga razreda. Svaki arhont poslije otslužene godine postao bi doživotnim članom **Areopaga** koji je odlučivao u svim krupnijim pitanjima i nadzirao državnu upravu i zakonodavstvo. **Vijeće četiri stotine** obavljalo je obične činovničke poslove (po 40 članova svakih 36 dana). U to vijeće birani su građani iz prva tri razreda. U **Narodnu skupštinu,** koja je birala arhonte i stvarala zakone, dolazili su punoljetni građani s v a č e t i r i r a z r e d a. Ali svjetina je bila pod jakim utjecajem bogatih ljudi, i sve se u Skupštini dešavalo kako su htjeli bogataši.

Od velike su važnosti bila i **Porotna sudišta** na koja se mogao prizvati svatko tko je držao da ga je nepravedno osudio Areopag ili arhont. Članovi Porotnih sudova birani su između sva četiri razreda.

Tiranin Pizistrat Premda je Solon mislio da je pomirio sve staleže, ipak su se za neko vrijeme pojavila nova trvenja. Tada je plemić **Pizistrat** pomoću siromašna naroda bogatašima preoteo vlast i nametnuo se atenskoj državi kao tiranin (oko god. **550**).* Za

* Takvih tirana bilo je u to vrijeme i u drugim državama: na otoku Samu P o l i k r a t, u Miletu T r a z i b u l, u Korintu P e r i a n d a r itd.

njegova krepkoga vladanja Atena je neobično procvala. Pizistrat je zaposlio ljude velikim radnjama, gradio je ceste, hramove i vodovode, a na svom dvoru skupio lijepi broj umjetnika i pjesnika (među ostalima i Anakreonta). Ipak tiranida demokratskim Atenjanima nije bila prijatna, i zato se Pizistratovi sinovi nisu mogli održati na vlasti: jedan je ubijen, a drugi izagnan.

Reformator Klisten

Usred novih političkih borbi podigao se **Klisten** koji je god. **509** proveo zamašne reforme. Tim reformama ojačana je znatno demokracija. Klisten je državu razdijelio na deset fila, a svaku filu na tri općine. Općine biraju same sebi načelnika i imaju autonomiju (samoupravu). U Vijeću pet stotina (mjesto 400) birala je svaka fila po 50 ljudi: tako je sada u Vijeću bilo zastupano čitavo građanstvo. Vijeće je preuzelo u svoje ruke svu državnu upravu, dok je arhontima ostala još samo sudačka vlast. Građani četvrtoga razreda bili su i unapredak isključeni od izbora za arhonte i stratege (vojne zapovjednike). Prema tome oni nisu mogli ući ni u Areopag.

Da se ne bi opet pojavio kakav tiranin, uveo je Klisten časnu kazan ili **ostracizam.** Kad je naime koji građanin stekao tako mnogo pristalica, da se mogao nametnuti za tiranina, Narodna skupština mogla ga je na neko vrijeme izagnati iz države. Ali njegova imovina i čast ostala je netaknuta. Glasovalo se crijepom (= ostrakon) na kojemu je bilo urezano ime toga čovjeka.

8 Perzijski ratovi

Širenje Perzije

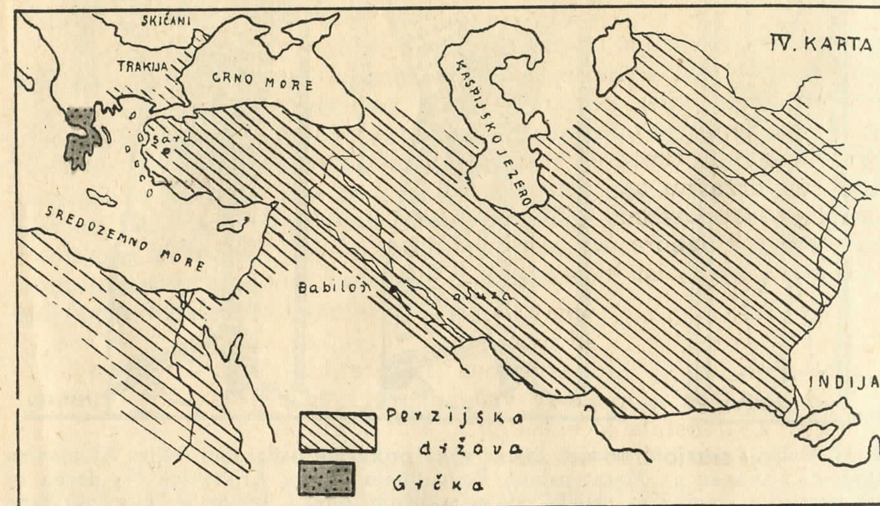
Pocijepanoj i nesložnoj Grčkoj zaprijetila je na početku V stoljeća velika opasnost. Na Istoku, u susjedstvu helenskoga svijeta, nastala je prije po stoljeća **perzijska država** koja je u par decenija progutala sve stare države na Orijentu. Pokorivši Perzijanci lidansku državu u Maloj Aziji, podvrgli su pod svoju vlast i grčku Joniju. Poslije toga kralj **Darej** na svojoj vojni protiv Skićana zagospodario je i grčkim gradovima na tračkoj obali. U pokorenim grčkim gradovima Perzijanci su predali vlast u ruke tiranima i takvim postupkom izazivali i vrijeđali grčku demokraciju.

Širenje perzijske države i na zapad, po otocima Egejskoga Mora, i podvrgavanje čitava helenskog svijeta Perzijancima činilo se otsele da ne će biti teško, to više što su Heleni prema podanicima perzijskoga kralja bili malobrojni, a uz to nesložni.

Darejeva vojna

Dareja su izazvali baš sami Atenjani kad su priskočili u pomoć **maloazijskim Grcima** koji su pod vodstvom grada Mileta god. **500** podigli ustanak da stresu sa sebe perzijski jaram. Kad je ugušen ustanak maloazijskih Grka, Darej

se stao spremati da se osveti Ateni i da u isti mah pokori čitavu Heladu. U istinu, god. **490** iskrcala se perzijska vojska na **Maratonskom Polju,** nedaleko od Atene. Malo tko pritekao je Ateni u pomoć, i ona se pred perzijskom silom našla tako reći sama. Spartanska vojska stigla je istom onda kad je boj bio već završen. Ali Perzijanci, premda brojem jači, nisu bili u boju ravni Atenjanima.

U perzijskoj naime vojsci, sastavljenoj od različitih pokorenih plemena, nije bilo onakve požrtvovnosti kao u Atenjana. Pod vodstvom hrabroga **Miltijada** Atenjani izniješe pobjedu (sl. 33). Poraženi Perzijanci vratili su se doduše kući, ali Darej, a još više njegov nasljednik Kserkso nastave pripreme za još veći vojni pohod. Miltijadova pobjeda podigla je u Atenjana pouzdanje u vlastitu snagu, a ostale Grke riješila klonulosti i pretjeranoga straha.

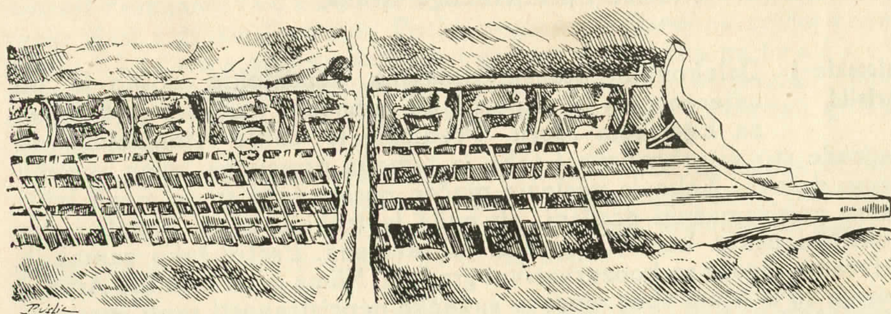
Temistokle i Aristid

Dalekovidni atenski državnik **Temistokle** došao je do uvjerenja da će naposljetku pobijediti onaj tko će biti jači na Egejskom Moru. Predložio je dakle Atenjanima da sagrade što više brodova i tako iz temelja promijene bojnu spremu svoje države. Kako je veslanje mučan posao, toga su se mogli latiti samo najsiromašniji građani, ali onda je trebalo njima podati i sva politička prava koja su im bila uskraćivana. Protiv tako zamašnih reforama digoše se konzervativni građani. Njima je na čelu bio **Aristid** kojega su u Ateni zbog njegove sudačke nepristranosti zvali »**pravednim**«. Većina u Narodnoj skupštini pristane ipak uz Temistokla, a Aristida ostracizmom udalje iz Atene. I tako za nekoliko godina imali su Atenjani dosta jaku mornaricu za koju su upotrijebili sav prihod atičkoga srebrnog rudnika (sl. 34).

Sl. 33. **Grčki i perzijski ratnici.** Lijeva slika prikazuje nadgrobni reljef Atenjanina Aristiona, iskopan na Maratonskom Polju (djelo kipara Aristokla). Na desno su dva perzijska vojnika sa reljefa od pocakljenih opeka kojim je bila ukrašena kraljevska palača u Suzi. (Wells).

Kserksova vojna Međutim se **Kserkso** za rat dobro spremio. Preko Helesponta sagradio je dva velika mosta na lađama, a gradove duž ceste koja vodi kroz Trakiju dao opremiti potrebnom hranom. Temistoklu je u posljednji čas pošlo za rukom da pretežniji dio Grka složi u S a v e z kojemu je na čelo postavljena najjača

Sl. 34. **Atenska trijera,** tj. brod sa tri reda vesala, jedan nad drugim. Prednja strana broda svršavala se gvozdenim kljunom kojim se nastojalo probiti bok neprijateljske lađe. Relijef nađen na atenskom Akropolu.

vojnička država Helena, S p a r t a. Pravo je bilo čudo da su se Grci ipak jednom složili: spoznali su da je ovaj put njihovoj slobodi zaprijetila ozbiljna opasnost. Neke državice pokorile su se ipak iz straha Kserksu. U **Termopilskom Klancu,** kojim se prolazi iz Sjeverne u Srednju Heladu, htio je zadržati mnogo jačega neprijatelja spartanski kralj **Leonida,** ali pogine i on i sva njegova vojska, jer je Spartancima uzmak pred neprijateljem bio zabranjen. Preostali Grci povukoše se na P e l o p o n e z, a Perzijanci nato opustoše nemilo Atiku i spale A t e n u (god. **480**).

Poslije toga dođe i do pomorskoga boja u zalivu otoka **Salamine** koji je odlučio čitavom vojnom. Grčka mornarica, sastavljena većim dijelom od atenskih brodova, pobijedi znatno veću mornaricu perzijsku u kojoj je bilo mnogo nepouzdanih jonskih i egipatskih brodova. Sada su Grci stekli prevlast nad Egejskim Morem i tako omeli dalje perzijsko vojevanje. Rat se u manjem opsegu nastavio i iduće godine kad su Grci opet izvojevali dvije pobjede. Poslije tolikih poraza Perzijanci su klonuli duhom i ratovali su mlitavo. Tako je grčki narod obranio svoju slobodu, helenski duh pokazao je svoju nadmoć, a azijska je najezda u Evropu odbita.

9 Periklova Atena

Politički dualizam Perzijski ratovi silno su podigli helenski narodni ponos koji ipak nije Grke doveo do državnoga ujedinjenja. Kad je naime opasnost minula, nestade i grčke sloge. Štoviše, uz **Spartu,** koja je bila na čelu Peloponeskoga saveza, pojavila se sada i **Atena** na čelu velikoga saveza pomorskih državica, i tako se u grčkom svijetu stvoriše dvije državne organizacije, politički dualizam, izvor sudbonosnoga suparništva, mržnje i sukobâ.

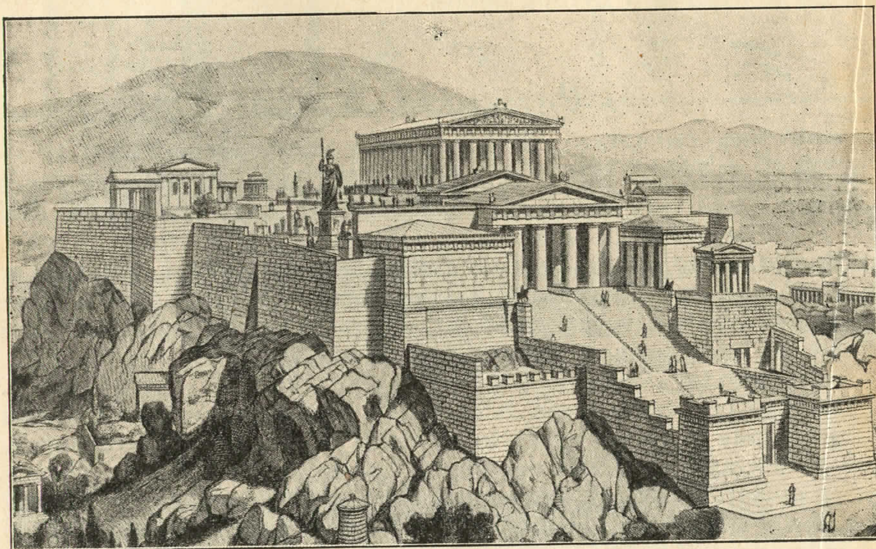
Dalekovidni T e m i s t o k l e, u sporazumu s A r i s t i d o m, velikom je brzinom opasao Atenu zidovima i dobro utvrdio luku Pirej, premda je Sparta htjela to spriječiti. U ratu protiv Perzijanaca, koji se nastavio, preuzela je mjesto Sparte vodstvo Atena, najjača grčka pomorska država. Perzijanci su morali sada napustiti i samu **Joniju** u Maloj Aziji i iz **Egejskoga Mora** povući svoju mornaricu. To je bio najveći politički uspjeh grčkoga naroda.

Atenski savez Pod hegemonijom (votstvom) Atene sklopiše maloazijski Jonjani i mnogi otoci Egejskoga Mora **Delski savez.** Aristid, muž općega povjerenja*, dao je Savezu u s t a v. Jači saveznici davali su brodove i momčad za zajedničku mornaricu, a slabiji su slali novčane prinose u zajedničku blagajnicu koja je bila

* T e m i s t o k l e je zbog ohola vladanja izgubio naskoro svoju popularnost. Najzad, udaljen ostracizmom, završio je svoj život na dvoru perzijskoga kralja. Nezahvalnost prema velikim i zaslužnim građanima bijaše poznata mana Grka.

na otoku **Delu,** u hramu boga Apolona pod čiju se zaštitu Savez stavio.

Oko god. **450** pojavio se u Ateni državnik **Perikle.** To je bio čovjek pošten i nesebičan poput Aristida, dalekovidan poput Temistokla, vrlo obrazovan, a pored toga govornik neodoljive snage. Biran redom 15 godina za s t r a t e g a, uživao je Perikle neograničeno povjerenje naroda. Znajući dobro da je Sparta ljuta neprijateljica Atene, htio je on Delski savez učiniti što jačim tako da je saveznike još čvršće povezao uz Atenu. Atenski činovnici nadzirali su njihovu upravu, a važnije sporove morali su saveznici rješavati na atenskim Porotnim sudovima. Mjesto brodova otsele svi saveznici daju novčane prinose u zajedničku blagajnicu koju je Perikle sa Dela prenesao na atenski A k r o p o l, a s novcem su Atenjani gradili svoju mornaricu i s ostatkom raspolagali po svojoj volji. Tako su nekadašnji saveznici postali atenskim p o d a n i c i m a, a Delski savez pretvorio se u **Atenski savez.** Kad bi se koji saveznik odmetnuo, pokoren je silom, a na njegovu području osnovali bi Atenjani koloniju za naseljavanje svojih siromašnih građana.

Sl. 35. **Akropol u Ateni** (rekonstrukcija). Mramorne stepenice koje vode na Akropol sagrađene su poslije Perikla. Na vrhu stepenica P r o p i l e j i. Ispred Propileja mali hram božice N i k e. Sasvim na lijevo E r e h t e j. Danas je Akropol u ruševnom stanju. (Woermann).

Pobjeda demokracije

Perikle je proveo potpuno **demokratizovanje** atenskog ustava. Već prije njega podijeljena su sva politička prava i najsiromašnijim građanima. Tako su sada izjednačeni svi atenski građani. **Narodna skupština** odlučuje otsele o svim važnim pitanjima, i ona je postala nezavisna o Areopagu. A r e o p a g je sada samo najviše sudište.

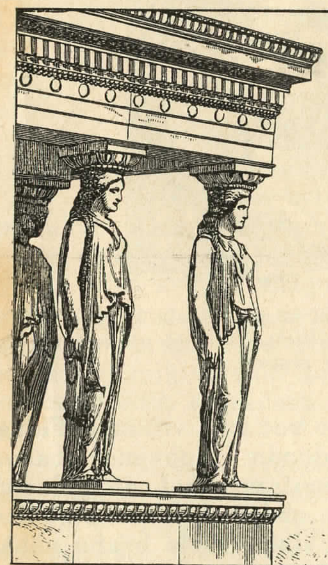
Da i najsiromašniji građani uzmognu svaki put doći u Skupštinu i izvršivati činovničke službe za koje su izabrani, uvedene su p l a ć e. Tako su državni poslovi postali glavnim zanimanjem i upravo dužnošću atenskih građana, dok su poslovi u radionicama, trgovinama, vinogradima i maslinicima prepušteni doseljenicima i robovima. Siromašni građani mogu se sada zabavljati i u t e a t r u, jer im ulazninu plaća država.

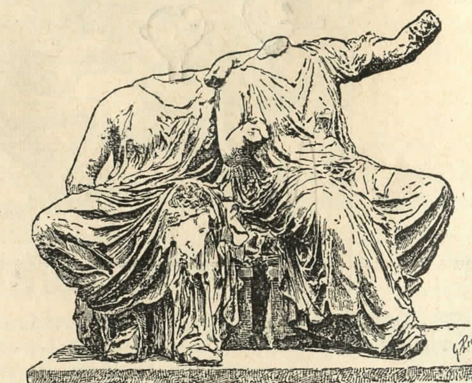
Podmićivanje kod izbora činovnika spriječeno je tako, da se činovnici otsele biraju k o c k o m, samo s t r a t e z i glasovanjem, jer se udes vojske u ratu nije smio prepustiti slijepoj sreći. Budući da je Perikle mnogo godina redom biran za stratega, ta je služba postala najuglednijom. Kako je Perikle, kao najbolji govornik, vladao Narodnom skupštinom, u njegovim rukama bijaše udes čitave države.

10 Prosvjetna metropola

Umjetnost u Ateni

Poslije slavnih pobjeda nad Perzijancima, Atena nije samo politički i gospodarski ojačala, već je u isti mah razvila takvu djelatnost u književnosti i umjetnosti da je

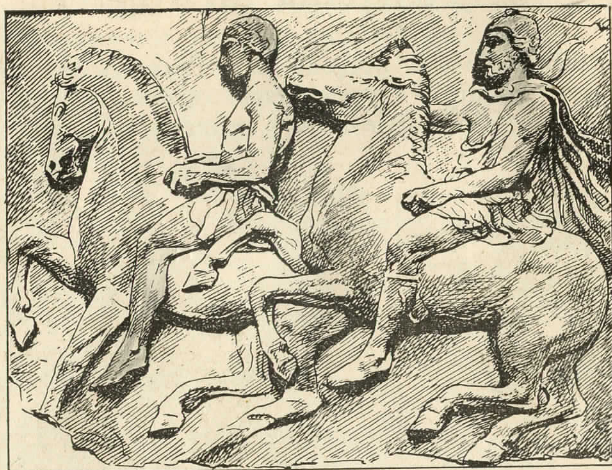
Sl. 36. **Karijatide sa Erehteja** (lijeva slika).

Sl. 37. **Mramorna grupa božica** sa zabatišta u Partenonu (Driault).

zasjenila sve druge gradove. Pošto se Perikle pobrinuo najprije za sigurnost Atene s p o j i v š i g r a d i l u k u P i r e j j a k i m z i d o v i m a, pozvao je umjetnike da proslave svoje rodno mjesto velikim djelima. Djela koja su sada nastala u Ateni privlačila su onamo i

druge Grke, štoviše i barbare, i Atena je postala, može se reći, prosvjetnom metropolom čitavoga svijeta.

Naročita je pažnja obraćena **Akropolu** (sl. 35). On je postao pravo narodno svetište sa hramovima i drugim krasnim spomenicima. Na ulazu u Akropol sagrađeno je najprije dorskim stupovima ukrašeno predvorje ili P r o p i l e j i. Tko se uspeo na Propileje, odmah mu se pred očima pojavio najljepši i najveličajniji hram grčkoga naroda, dorski **Partenon.*** S druge strane Partenona sagrađen je omanji E r e h t e j (ime nekog heroja) koji je, pored jonskih stupova, ukrašen s jedne strane i stupovima u obliku žena (karijatide, sl. 36). Još manji jonski hram u čast pobjedničke božice Atene nazvan je N i k a (= pobjeda). I po današnjim ruševinama može se prosuditi nekadašnja ljepota atenskog Akropola. Najbolje sačuvani hram stare Helade, veliki dorski T e z e j o n, nalazi se podno Akropola.

Sl. 38. **Relijef sa unutrašnjega friza Partenona.** Friz je niz relijefa kojim je ukrašen zid odozgor. Veći dio partenonskih kipova i relijefa danas je u Londonu kao najvrednije blago Britanskog muzeja.

U 5 stoljeću grčko kiparstvo doseglo je već svoj vrhunac. **Fidija,** najveći kipar staroga vijeka, ukrasio je divnim kipovima obadva z a b a t i š t a na Partenonu (sl. 37). Na unutrašnjem f r i z u Partenona prikazao je svečanu procesiju koja se obdržavala svake godine u čast božice Atene (sl. 38). Najslavnija Fidijina djela bijahu veliki kip A t e n i n u P a r t e n o n u i Z e v s o v u o l i m p i j s k o m h r a m u, obadva u »hrizelefantinskoj« tehnici (= kip od drveta, odjeća od zlata, a dijelovi koji prikazuju golo tijelo obloženi slonovom kosti). O tim kipovima, kojih danas više nema, stari pisci pišu s najvećim udivljenjem, a Zevsov kip u Olimpiji ubrojen je među »sedam svjetskih čudesa«. (Sl. 39).

* Atena Partenos = Atena Djevica.

Dok Fidiju oduševljavaju veličanstvene pojave b o g o v a, Mirona i Polikleta zanima l j u d s k a snaga i ljepota. **Miron** je svojim dlijetom slavio osobito gimnastiku i sport: najpoznatije je njegovo djelo b a c a č d i s k a (sl. 40). Jako, ali i skladno tijelo voli prikazivati i **Poliklet,** glavni zastupnik kiparske škole u Argu; najpoznatiji je njegov snažni atleta s kopljem (sl. 41).

Teatar

U Ateni u to doba nisu živjeli samo veliki umjetnici nego i pjesnici. Od pjesničkih vrsta do najveće visine vinula se **drama,** i to obadva njezina ogranka, tragedija i komedija. Drama je baš u to doba i dobila svoj pravi oblik, pošto se broj glumaca povećao najprije na dva, a onda i na tri. Mjesto gdje su se drame izvodile bilo je pod vedrim nebom, a sastojalo se iz ova tri dijela: o r h e s t r a za zbor (hor, kor), s k e n a (ili scena), t. j. zgrada sa pozornicom i spremištem svih za igru potrebnih stvari, i najposlije polukružno gledalište (t e a t r o n) sa kamenim klupama, jedan red poviše drugoga (sl. 42). Kad se prijavio pjesnik koji je želio da mu se na skeni prikaže drama, arhont je izabrao kojega bogatog građanina, i na njegov se račun sastavio, vježbao i izdržavao pjevački zbor (kor). To je bila časna dužnost bogatih građana koju je propisivao zakon. Glumce naprotiv izdržavala je država. Glumci su za prikazivanja imali na licu veliku masku da se iz daljega što bolje istaknu: žalosnu masku za tragedije, a za komedije smiješnu.

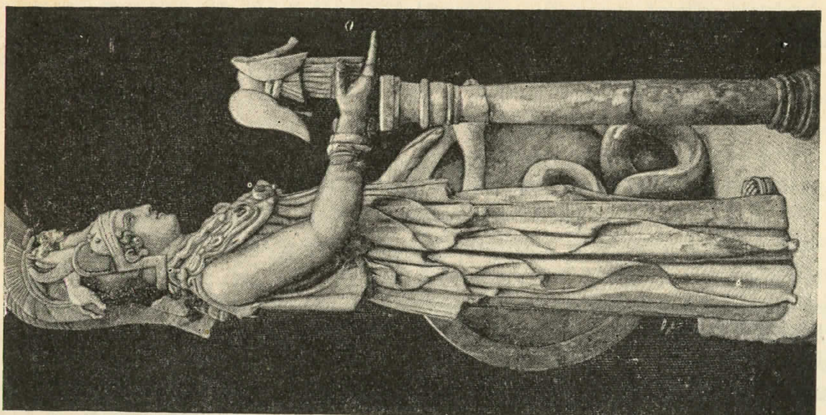
Drama

Slavno doba grčke tragedije započinje se **Eshilom.** Njegova su djela prožeta vjerom u pravednost bogova koji kažnjavaju krivce. I **Sofokle** vjeruje u vječnost božanskih moralnih zakona, ali i u neumoljivu S u d b i n u kojoj nitko živ ne može umaći. Najslavnije su njegove tragedije »Kralj Edip« i »Antigona« koje svojom snagom djeluju još i danas. **Euripid** ne vjeruje više u bogove, život prosuđuje filozofski, prikazuje ljudske strasti i duševna stanja, i po tome je najbliži našem vremenu. **Aristofan** je bio pjesnik slavnih komedija kojima je smijehu izvrgavao rđave običaje svojih sugrađana.

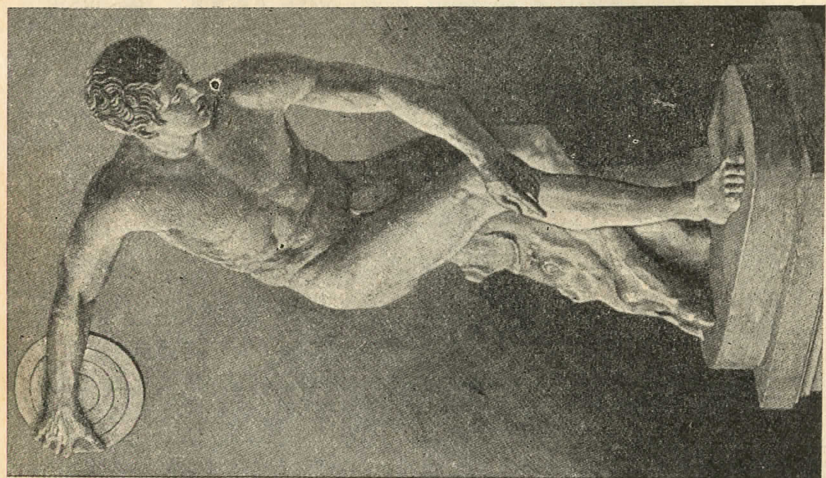
Grčka proza

U to je vrijeme živio u Ateni i »otac historije«, **Herodot,** rodom Doranin (iz Male Azije). On je putovao mnogo Egiptom, Mezopotamijom i drugim kulturnim zemljama i stekao vrlo veliko znanje. U svojoj zanimljivoj Povijesti prikazuje Herodot r a t o v e g r č k o - p e r z i j s k e, ali on slijepo vjeruje pričanju i prepričavanju, pa se u njegovoj historiji teško može razlučiti istina od neistine.

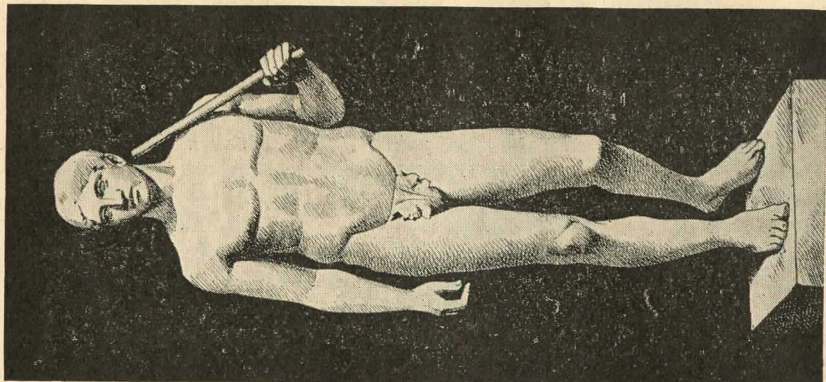
Osim Atene, prosvjeta je u to doba postigla izvanredan napredak i u drugim grčkim gradovima. Neki znameniti ljudi nastanili su se u Ateni, premda se nisu ondje rodili (napr. Herodot), ali mnogi žive

Sl. 39. **Fidijina Atena Partenos** (kopija). Atenski muzej.

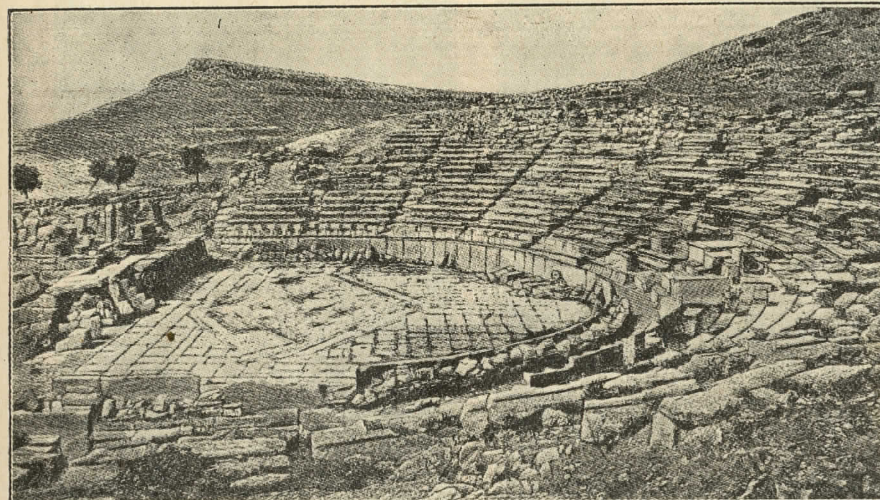
Sl. 40. **Kopija Mironova diskobola** (bacač diska). Muzej u Vatikanu.

Sl. 41. **Kopija Polikletova dorifora** (kopljonoša). Napuljski muzej.

i drugdje. I f i l o z o f i j a imala je istaknutih ljudi i u Ateni i izvan nje. Evo nekih najvažnijih grčkih filozofa:

Empedokle (sa Sicilije) misli da je svijet sastavljen iz četiri elementa: vatre, vode, uzduha i zemlje, i te elemente združuje i rastavlja ljubav i mržnja. Prema tome se ili rađaju ili propadaju životi. **Demokrit** tvrdi da je svijet sastavljen iz bezbrojnih nedjelivih čestica ili a t o m a, pa je i duša takav jedan atom. Na osnovu opažanja m e t e o r â, **Anaksagora** je rekao da su sunce i zvijezde usijano kamenje, a mjesec da prima svijetlo od sunca, veći je od Peloponeza i na njemu ima živih bića. Pošto je ovakvim naučanjem došao u sukob s mitom o sunčanom bogu Apolonu, bio je iz Atene izagnan.

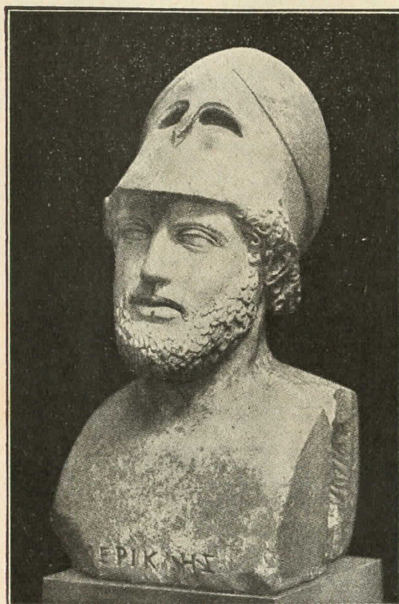
Sl. 42. **Atenski teatar.** Na kamenim klupama polukružnog gledališta (t e a t r o n) moglo je sjedjeti do 30.000 ljudi. U sredini o r h e s t r a, lijevo se vide ruševine s k e n e. (Malet).

Različita mišljenja filozofa dovela su mnoge ljude do uvjerenja da i nema jedne, nepromjenljive istine. Č o v j e k j e j e d i n o m j e r i l o z a s v e, i prema tome sve stoji do toga kako se kome pričinja. Ljude koji su stali širiti takvu nauku nazvaše **sofistima.** Razvitak grčke demokracije, u kojoj glavnu riječ imaju najbolji govornici, naveo je sofiste da se pozabave »filozofijom govorništva«. Pošto su najviše vrijedili takvi ljudi koji su znali da pridobiju za sebe u sudnici sudije, a u Skupštini narod, sofisti su svoje učenike učili vještini kako će pobijati protivnika i nametnuti mu svoje mišljenje. Najveći je uspjeh, ako netko »slabiju stvar učini jačom«. U mnogih ljudi tako je nestalo poštovanja p r a v e i s t i n e, a to je loše utjecalo na moral tadašnjega društva koji se stao kvariti i propadati.

Periklovo doba

Neobičan procvat književnosti i umjetnosti u Ateni nosi u prvom redu žig Periklove inicijative, pa zato je to doba i nazvano njegovim imenom. Periklov najbolji savjetnik

bijaše umna i plemenita njegova prijateljica **Aspazija.** Njegovi su prijatelji bili i Fidija, Sofokle, Anaksagora i drugi znameniti atenski ljudi. Sve veliko i lijepo što je tada nastalo, bilo je tek djelo n e k o l i c i n e m u ž e v a; ostali su stajali daleko od toga rada. Kao drugdje, tako je i u Ateni bilo mnogo građana koji su zaslužnim ljudima bili zavidni, jer sami nisu mnogo vrijedili. Oni su klevetali svakojako i Perikla i njegove prijatelje. Zavist atenskih građana progonila je skoro sve velike Atenjane (Fidija je npr. umro u tamnici, a Anaksagora zbog »bezbožnosti« izagnan).

Sl. 43. i 44. **Perikle** (lijevo). **Sofokle** (desno). Veliki plašt koji je lijepo složen oko tijela zove se h i m a t i o n.

Privatan život u Grka

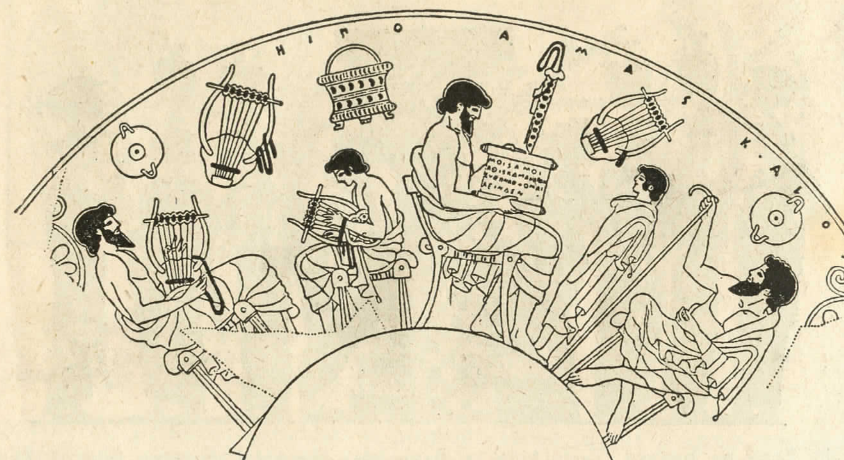
U grčkim gradovima onoga vremena bilo je **pravih građana,** koji su uživali politička prava, kudikamo manje nego **doseljenih stranaca i robova.** U samoj Ateni, kako se drži, moglo je biti u Periklovo doba samo oko 20.000 građana, dok je robova i slobodnih stranaca bilo barem deset puta toliko. Doseljeni stranci bili su mnogo puta vrlo ugledni i bogati, jer su se bavili industrijom i trgovinom. Atena je svoje blagostanje imala zahvaliti u prvom redu marljivim i poduzetnim strancima. Poslije nekoga vremena mogli su, po odluci Narodne Skupštine, i stranci steći politička prava.

R o b o v a je imala svaka kuća, bogataši su ih imali na desetke. Robovi su bili zaposleni i u velikim radionicama, štoviše i d r ž a v a je imala mnogo svojih robova za javne radnje. Postupak s robovima u Grka, naročito u Atenjana, bio je mnogo čovječniji nego u drugih naroda.

Svaki je Grk morao imati ženu i nastojati da mu ne izumre **porodica,** jer tko bi drukčije podržavao kult pokojnih predaka i prinosio im žrtve? **Žena** je bila zabavljena samo kućom i djecom: za nju izvanji život kao da nije ni postojao. **Muž** naprotiv živio je samo za javnost: malo je boravio u kući, najviše na trgu, u sudnici, Skupštini, u sportskim klubovima, teatru, kupalištima itd.

Odgoja u Grka

Za **odgoju djevojaka** nije se mnogo marilo, jer su se one upućivale samo u kućne poslove. Ali ipak u ovo doba bijaše već i obrazovanih žena, napr. A s p a z i j a koju je obična svjetina gadno klevetala kao što i samoga Perikla. **Dječak** — kada navrši 7 godinu — povjeren je obrazovanom robu, p e d a g o g u (= onaj koji vodi dječaka). U pratnji svoga pedagoga dječak polazi g i m n a s t i č k u* školu, ali ide i u školu u kojoj uči pisati, čitati,

Sl. 45. **Školski prizori.** Sa jedne atenske čaše. Lijevo, poučavanje u l i r i, desno, u č i t e l j odmata rukopis, iza u č e n i k a sjedi p e d a g o g koji je učenika dopratio u školu. (Srkulj).

računati i deklamovati pjesme. Mnogi polaze i glazbenu školu. O d r a s t a o m l a d i ć provodi veći dio vremena u **gimnaziji** (višoj školi za tjelesne vježbe i natjecanja). U gimnazijama rado borave i stariji promatrajući vježbe i natjecanja i raspravljajući o dnevnim događajima. Ondje su i filozofi držali svoja predavanja, a u gimnazijskoj knjižnici čitale su se knjige. **Filozofi i sofisti** imali su još osobite visoke škole koje su rado polazili i stranci koji nisu bili Grci. Najčuvenije filozofske škole bile su u Ateni. Ali ovako su se obrazovali samo sinovi imućnijih, dok je siromašniji svijet bio daleko od svakoga školovanja. (Sl. 45).

* G i m n ó s = go, jer su se vježbali goli.

11 Peloponeski rat ⟨431—404⟩

Uzrok ratu Dok je intelektualni (umni) život Helena stizavao na tako neobičnu visinu, njihove su političke prilike postajale sve žalosnije. — Najposlije su se Grci sasvim zavadili, potukli i zapali u rasulo. Onda su pokopali i svoju slobodu. **Atena** nije mogla ostati dugo na čelu velike i moćne države, jer su je mrzili njezini nekadašnji saveznici koje je podjarmila. Osim toga njezina sila i ugled izazva zavist u **Sparte** koja je čekala samo prvu priliku da se obori na svoju suparnicu. Natjecanje i mržnja između tih najjačih političkih organizacija Helena dovede najposlije do dugotrajnoga »**Peleponeskog rata**« u koji se zapleo skoro sav grčki svijet. Taj rat trajao je nekih 27 godina, a izvrgao se u okrutno međusobno zatiranje.

Sl. 46. **Žene na bunaru.** Voda teče iz glave lava (desno) i magarca (lijevo). Žene kite bunar granama sa cvijećem. Sa jedne vaze. (Malet).

Prvi decenij rata Ratovalo se ovako: **Spartanci** su provaljivali u Atiku i nemilo ju pustošili, radili su oko toga da Atenu napuste njezini saveznici i svagdje su protiv demokracije pomagali aristokraciju. **Atensko brodovlje** provodilo je blokadu i pljačkalo peleponesku obalu, svagdje gdje se desila prilika Atenjani su protiv aristokracije pomagali demokraciju i nastojali da dugotrajnim ratovanjem neprijatelja iscrpu.

U početku rata pojavila se u Ateni kuga koja je pokosila mnogo ljudi, među njima i Perikla (god. **429**). Otsele atenska demokracija nema više sposobnih i poštenih vođa, a glavnu riječ imaju **demagozi**, tj. ljudi koji svjetinu zavode na nepromišljena djela i nastoje da je pridobiju laskanjem i ludim obećavanjima. Poslije desetgodišnjega ratovanja obadvije stranke zaključile su mir, ali rat se naskoro nastavio još većom žestinom, i jedni su htjeli da druge unište.

Alkibijad Od svih demagoga najviše je zla Ateni donio Alkibijad. Kao rođak Periklov bio je on vrlo ugledan, a uz to neobično lijep i nadaren. Sreća ga učinila obijesnim preko svake mjere, ali svjetina je ipak svoga ljubimca voljela i slušala. Baš on je nagovorio Atenjane da su poslali vojsku protiv Sirakuze, moćne grčke države na Siciliji, kad su dva sicilska grada protiv nje zatražila pomoć. Alkibijad je na čelu vojske bio već pred Sirakuzom kad za njim stiže lađa s nalogom da se vrati kući, pošto je osuđen zbog nekoga svetogrđa.* Ali Alkibijad pobjegne u **Spartu** koju

Sl. 47. i 48. **Žene zabavljene glazbom** (lijeva slika). Sa jedne vaze. (Driault). — **Žena u himationu** (desna slika). Nošnja za ulicu. Sa jedne vaze. (Malet).

nagovori da priskoči Sirakuzi u pomoć. Tako je rat planuo ponovo. Na Siciliji je propala sva atenska vojska koja je onamo pošla, i tada od Atene otpadoše mnogi saveznici. Osim toga Spartanci su se složili s **Perzijancima**, od kojih su dobili i novčanu pomoć. Atena je postigla nove uspjehe kad se Alkibijad pomirio sa svojom domovinom i opet preuzeo vojničku komandu. Ali za neko vrijeme zamjeri se ponovo Atenjanima i onda pobjegne k Perzijancima koji ga poslije, po želji Spartanaca, ubiše.

Pad Atene Atena je napokon odlučno pobijeđena. God. **404** zaključen je težak za Atenu mir: morala je porušiti sve svoje bedeme, brodove izručiti Sparti i odreći se svojih saveznika. Padom Atene propala je slava i veličina Helade. Sparta, koja je pobijedila najviše pomoću neprijatelja grčkoga naroda, Perzijanaca, nije bila sposobna da oko sebe okupi veći dio Grka. Grčka je otsele zavađena i slaba kao nikada dotle. Osim toga dugotrajan rat uvalio

* Kad je naime u oči odlaska atenske mornarice netko noću zlobno oštetio Hermove kipove na trgu, pala je zbog toga obijesnog čina sumnja na Alkibijada.

je narod u tešku bijedu, i svagdje izbiše sukobi između ratnih bogataša i siromašna svijeta. U nekim gradovima pojavio se i komunizam, tj. pokret beskućnika koji su tražili da se privatno vlasništvo pretvori u zajedničko dobro.

III Doba propadanja

12 Filip II podvrgava sebi Grke

Hegemonija Sparte Poslije pada Atene **Sparta** je u neke grčke gradove smjestila svoju posadu, uklonila sa vlasti demokrate i uspostavila **oligarhiju,** tj. vladavinu nekolicine bogatijih građana. I Atena je dobila spartansku posadu i 30 tirana. Ali Atenjanima je pošlo naskoro za rukom da Spartance i tirane otjeraju i povrate demokraciju. Kad su se i drugi neki gradovi podigli na Spartu, posredovali su Perzijanci da dođe do mira, i tada je Sparta pristala na to da **Jonija** u Maloj Aziji pripadne opet Perziji. Tako je izgubljena najvažnija tekovina grčko-perzijskih ratova.

U to vrijeme Grcima nije bila sramota da kao plaćenici pođu u Malu Aziju, u službu satrapu Kiru koji se podigao na svoga brata, perzijskoga kralja. Povratak tih Grka kući — njih oko 10.000 — opisao je u svojoj »Anabazi« **Ksenofont** koji je na povratku bio vođ te grčke vojske. To su prvi ratni memoari što ih znamo.

Hegemonija Tebe Ipak je Sparta još uvijek bila tako jaka, da se dočepala i **Tebe** u Beotiji. Baš je Tebi bilo suđeno da oslobodi Grke nesnosne spartanske hegemonije. Pod vodstvom junačkoga Pelopide Tebanci izagnaše najprije iz svoga grada spartansku posadu, a onda pod vodstvom velikoga vojvode i organizatora Epaminonde Tebanci su god. **371** kod **Leuktre** pobijedili mnogo jaču spartansku vojsku. Posljedica te pobjede bijaše tebanska hegemonija nad jednim dijelom Srednje Grčke. Dotle je Pelopida širio tebansko gospodstvo i u sjevernoj Grčkoj sve do Makedonije.* Poslije je Epaminonda još jednom pobijedio Spartance u samom Peloponezu, ali je u boju izgubio život. Tada je Teba klonula, i njezine je hegemonije brzo nestalo. I tako u Grčkoj nije bilo više nijedne jače države da se stavi na čelo Helena kad im je zaprijetila opasnost sa sjevera, od makedonskoga osvajača.

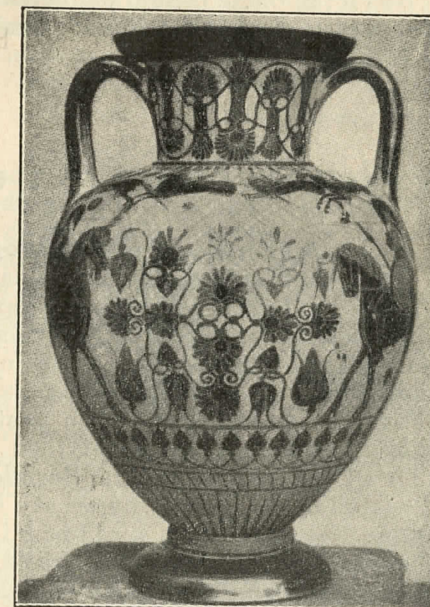
Dok su tako Grci u Heladi zapali u potpuno rasulo, postigli su Grci na zapadu velikih uspjeha. **Dionis,** tiranin Sirakuze, obranio je naime Grke na Siciliji od Kartažana i veliki dio otoka podvrgao pod svoju vlast. Tako je Sirakuza postala velika sila. Ali poslije Dionisove smrti raspala se i ta grčka država.

* Makedonskoga nasljednika prijestolja Filipa odveo je tom prilikom kao taoca u Tebu.

Makedonija Zemlja Grčkoj na sjeveru zvala se **Makedonija.** U toj zemlji ima dosta plodnih dolina, vinorodnih brežuljaka i visokih planina koje su nekad bile pokrite lijepim šumama. Kako je primorje Egejskoga Mora bilo u rukama Grka, Makedonci nisu postali ni pomorci ni trgovci, nego su uvijek ostali pastiri, stočari i ratari. Premda po jeziku srodnici Grka, i Makedonci bijahu za Helene barbari. Ali kraljevska porodica i plemstvo prihvatiše grčku obrazovanost i naposljetku se i sami stadoše smatrati Grcima. Makedoniju je podigao do velike snage **Filip II,** jedan od najvećih vladara u povijesti. Boraveći kao talac u Tebi, postao je on doduše Grkom, ali je u isti mah na grčkoj neslozi i nemoći sagradio svoje političke osnove. On je imao na umu da Makedoniju i Grčku ujedini u veliku državu, i onda da svi složno zavojuju na Perziju, otisnu je od Egejskoga Mora i grčkoj trgovini i kulturi otvore put u Aziju. Da taj svoj veliki naum uzmogne ostvariti, najprije je Filip organizovao jaku vojsku: pješadiju, razdijeljenu u falange s dugačkim kopljima, i odlično konjaništvo. To je bila najjača vojska onoga vremena, dobro uvježbana i opremljena.

Propast Grčke Grčku je u to vrijeme pritisla velika ekonomska bijeda, pa je i broj stanovništva znatno spao. Pokvarenost bijaše tako velika, da je Filip II mogao novcem pridobiti mnogo uglednih Grka. K svemu tome zaprijetila je Heladi opet opasnost od Perzijanaca. Prilike su bile to teže što je više u Grčkoj preotimalo mah međusobno krvavo obračunavanje. I samoga Filipa pozivali su

Sl. 49. i 50. **Atenska srebrna amfora** (lijevo). — **Amfora sa Halkidike.** (Springer).

da im bude sudija u razmiricama. Tada se pojaviše neki ozbiljni ljudi koji su tražili spas grčkoga naroda u pomirenju i ujedinjenju, pa došlo to i pomoću makedonskoga kralja. I oni su pomišljali na rat s Perzijancima od kojega bi mogao imati koristi sav grčki narod. Među takovim ljudima istakao se naročito Atenjanin **Izokrat,** čuveni govornik i pisac.

Onim Grcima koji su bili drukčijega mišljenja i voljeli dotadašnju slobodu, a osobito se od Makedonaca bojali za svoj demokratski ustav, stavio se na čelo najveći govornik staroga vijeka, Atenjanin **Demosten.** On je svojim snažnim, ali mnogo puta žučljivim i pretjeranim govorima protiv Filipa II (»filipike«) u posljednji čas osokolio svoje sugrađane. Ali Demostenu ne pođe za rukom da i ostale Grke pridobije za rat. Tako ostanu Atenjani sami kad su pritekli u pomoć Tebi kojoj je zaprijetio Filip unišavši s vojskom u Beotiju. I sebična Sparta prepusti Atenjane, ali u isti mah i čitavu Heladu njihovoj sudbini. U pokrajini Beotiji, kod sela **Heroneje,** razbiju makedonske falange i konjaništvo, koje je vodio Filipov sin Aleksandar, Atenjane i Tebance (god. **338**). Pobjeda bijaše odlučna. Među Helenima nije bilo više nikoga tko je mislio da bi se Makedonci iz Grčke mogli odagnati.

Panhelenski savez

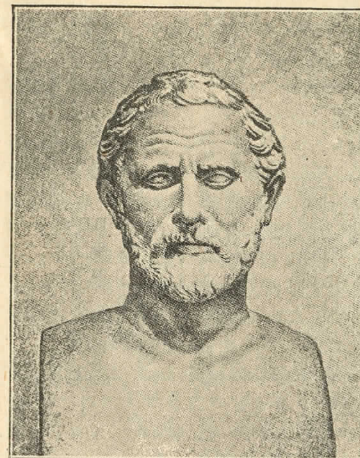
Tebi i nekim drugim važnijim gradovima dade Filip makedonsku posadu, ali zato zadrža njihovu samoupravu. Sa Atenom su pobjednici postupali s najvećom obzirnošću i blagošću i nisu dirali u njezin ustav. Nato se sastanu svi Grci u Korintu, ondje osnuju **panhelenski** (= svegrčki) **savez** i za svoga vođu u ratu protiv Perzijanaca izaberu Filipa. Poslije dvije godine pao je Filip kao žrtva neke osvete, a naslijedio ga Aleksandar.

13 Nauke, filozofija i umjetnost IV stoljeća

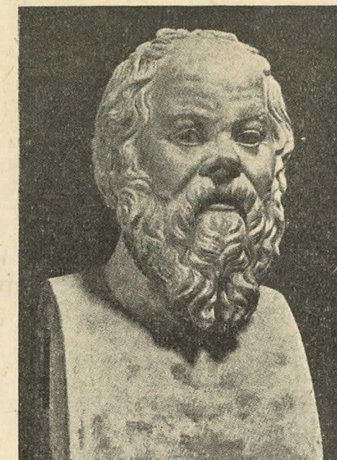
Grčka proza

Atena je i poslije svoga pada (god. **404**) zadržala ono značenje što ga je stekla u vrijeme Periklovo. Ona je još uvijek prosvjetna metropola tadašnjega svijeta. Stoga je i **atički dijalekat** prevladao u govoru svih obrazovanih Grka. Djelatnost intelektualnih radnika u Ateni nije dakle popustila. Pjesništvo, osobito drama, nije doduše više na onoj istoj visini na kojoj bijaše za Perikla, ali zato je proza postigla još veće uspjehe. Atenjanin **Tukidid,** najveći historičar staroga vijeka, prikazao je Peloponeski rat. On je živio potkraj Periklova vremena i poslije njega. Tukidid nastoji da savjesno provjeri sve što je saznao i da istinu razluči od neistine. On dakle piše kritički. Dok je Herodot vjerovao da se sve dešava po volji bogova, Tukidid traži uzroke u samim događajima i sve što se dogodilo objašnjava djelovanjem ljudi i prirodnih zakona. Istakao se još i **Ksenofont**, učenik filozofa Sokrata, sa svojom »Anabazom«.

U ovo vrijeme razvilo se u Grčkoj govorništvo kao osobita književna vrsta. To se moglo desiti samo u grčkoj demokraciji gdje je vladala tako velika sloboda. Osim sudskih i političkih govora koji su izrečeni, mnogi su se govori, sastavljeni u lijepom književnom

Sl. 51. **Demosten.**

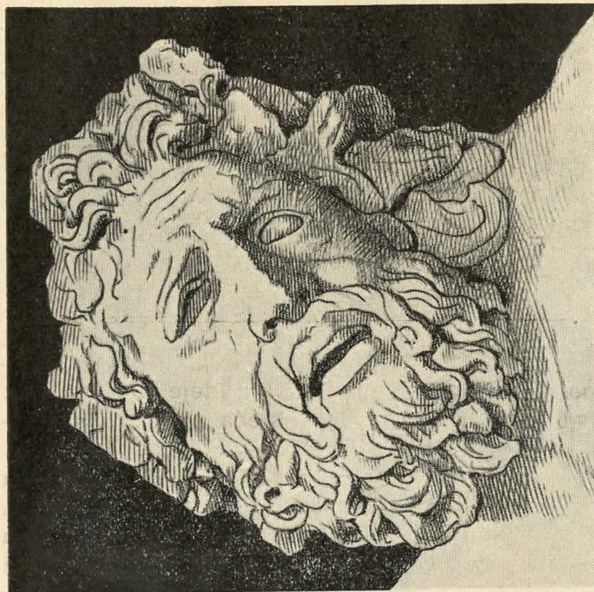
Sl. 52. **Sokrat.**

obliku, samo čitali. Najveći govornik bijaše **Demosten.** Govornik **Izokrat,** koji je imao i svoju školu za govorništvo, važan je još više zbog toga što je on, poput današnjih novinara, pisao i raspravljao o mnogim pitanjima koja su se pojavila u njegovo doba.

Najposlije valja dodati i slavnoga liječnika **Hipokrata** (sa otoka Kosa) koji je svojim spisima udario temelje medicinskoj nauci.

Filozof Sokrat

Kao što sofisti, tako se i **Sokrat** bavio pitanjima praktičnoga života. Kaže se da ga je čuveni natpis na delfijskom hramu »Upoznaj sebe« tako osvojio, da je samo proučavao čovjeka i njegovu dušu. On je sam doduše držao da mu je prava istina nepoznata (»znam da ništa ne znam«), ali je može dokučiti **logičnim dialogom,** tj. razumnim pitanjima i odgovorima. Takvom metodom došao je Sokrat najposlije do zaključka da je istina samo jedna i nepromjenljiva, pa zato je nepromjenljiva i krepost. Tko upozna ono što je dobro, ne može da radi zlo i nepravedno. Njegova glavna zadaća bijaše da ljude privede k moralnom životu. Zato je on svakom prilikom napadao sofističku nauku o promjenljivoj vrijednosti dobra i zla. Sa svakim bi čovjekom rado zapodjenuo razgovor, novim pitanjima zalazio sve dublje i doveo najzad na čisto mnoge važne pojmove. Ali on je navukao na sebe i mržnju svojih protivnika koji su ga optužili da kvari omladinu, da ruši vjeru u stare i uvodi nove bogove. I Sokrat je pao kao žrtva zavisti i zlobe svojih sugrađana. Osuđen na smrt, morao je u tamnici ispiti otrov, god.

Sl. 53. **Hermova glava** sa Praksitelova kipa (lijevo). Kip je u muzeju u Olimpiji.

Sl. 54. **Laokontova glava** (desno). Laokont je bio trojanski svećenik kojega su zajedno sa njegova dva sina udavile zmije. Čitava mramorna grupa nalazi se u Vatikanskom muzeju u Rimu.

399 kad je navršio sedamdesetu godinu. Sokrat nije ništa napisao, ali njegovu filozofiju poznamo iz djela njegovih učenika od kojih je najveći P l a t o n.

Platon i Akademija Filozof **Platon** skupljao je svoje učenike u maslinovu gaju pokraj Atene koji je bio posvećen heroju A k a d e m u. Zato se njegova filozofska škola i nazvala Akademijom. Platon Sokratove pojmove o kreposti, dobroti, istini, hrabrosti itd. drži za prava živa bića koja naziva **idejama.** Po njegovu mišljenju opstoje samo ideje, i to dakako na drugom, duhovnom svijetu, dok je ovaj svijet samo prividan, on ne postoji, i sve što je na njemu tek je prolazna slika onih ideja koje nad nama žive vječnim životom. Ovakva filozofska nauka zove se »i d e a l i z a m«.* I čovječja duša došla je iz carstva ideja. Zato ona i može da spozna najviše ideje, d o b r o t u, i s t i n u, p r a v e d n o s t i l j e p o t u, jer se sjeća svoga nekadašnjeg društva u koje će se opet vratiti.

Po Platonovu uvjerenju zadaća je čovjeka da teži za harmonijom u svijetu. Do harmonije može se doći pomoću najvažnije kreposti, a to je p r a v e d n o s t. Tu zadaću može čovjek najbolje ispunjavati u d r ž a v i koja je osnovana na načelu pravednosti. U idealnoj državi treba da se interesi pojedinaca poklapaju s općim interesima, a državnu upravu treba da imaju u svojim rukama filozofi, tj. najbolji i najmudriji. On je opisao jednu takvu idealnu državu u svom djelu »Republika«, ali uzalud je nastojao da njegova načela ostvari u svojoj državi tiranin Sirakuze Dionis. Prekrasan je i Platonov »Fedon«, gdje se u dijalogu između Sokrata i njegova učenika Fedona govori o besmrtnosti duše i prikazuju se posljednji časovi Sokratovi.

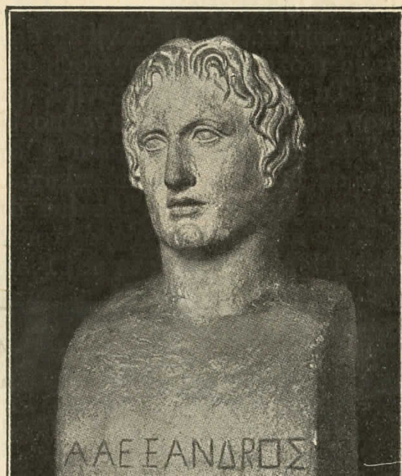
Umjetnost Mjesto veličanstvenosti i snage Fidijina vremena, u umjetnosti IV stoljeća prevladava ljupkost, dražest i čuvstvenost. Rado se prikazuju i duševna stanja, napr. ponos, bol, strah (sl. 54). Među kiparima najslavniji je **Praksitel.** Na njegovu se H e r m u (original u Olimpiji) najljepše javlja umjetničko shvatanje toga vremena: mladi bog prikazan je kao mekano, zamišljeno i sanjarsko biće (sl. 53). Iz toga je vremena i N i o b i n a g r u p a u kojoj je prikazan vješto strah djece kad ih ubijaju strelice osvetljive Artemide i duboka bol majke Niobe koja zaklanja rukama najmlađu svoju kćer.

* M a t e r i j a l i z a m naprotiv tvrdi da postoji samo vidljivi, materijalni svijet, a duhovni svijet, ideje, samo su plod našega umovanja.

IV Helenističko doba

14 Aleksandar Veliki (336–323)

Aleksandrove osnove Aleksandru je bilo istom d v a d e s e t godina kad je stupio na prijestolje. Već je tada bio poznat sa svoje neobične smionosti i junaštva, ali i sa obrazovanosti, jer mu je učiteljem bio čuveni atenski filozof **Aristotel.** I njegov otac i Aristotel mnogo su se trudili da ga valjano priprave za vladarsko zvanje. Ali na njegovu odgoju utjecala je i opaka majka O l i m p i j a. On je bio silno tašt, a uz to strastven i osvetljiv, pa je jednom u bjesnilu nemilosrdno kaznio neke gradove, a onda se, poslije okrutnoga klanja, kajao. Svojim osnovama nadmašio je Aleksandar i svoga oca,

Sl. 55. **Aleksandar Veliki.**

jer je zamislio da osvoji čitavo veliko p e r z i j s k o c a r s t v o, pedeset puta veće od Makedonije, a po broju stanovništva veće dvadeset puta. Aleksandrov je naum, s obzirom na daleko i golemo perzijsko područje, bio neobično smion i pustolovan, ali on je zato imao neslomljivu volju i velike organizatorske sposobnosti, a bio je u isti mah i izvanredan vojskovođa. Osim toga, on je poznavao prilično dobro prilike u Perziji, naročito nezadovoljstvo pokorenih naroda i slabu organizaciju perzijske vojske, a znao je dobro i to koliko vrijedi makedonska vojska koju je stvorio njegov otac.

Vojna na Perziju S dosta malenom vojskom — nije bilo više od 40.000 ljudi — prešao je mladi kralj god. **334** Helespont i odmah kod rijeke G r a n i k a potukao vojsku perzijskoga satrapa.

Oslobodivši najprije m a l o a z i j s k e G r k e perzijskoga jarma, i prošavši unutrašnjošću Male Azije, koja je sada bila sva u njegovim rukama, pobijedio je kod I s a, na ulazu u Siriju, još veću vojsku koju je vodio sam **Darej III.**

Da osigura sebi zaleđe, Aleksandar osvoji S i r i j u, P a l e s t i n u i E g i p a t. U Egiptu su ga u pustinji, u čuvenom Amonovu proročištu, svećenici pozdravili kao božjega sina, što je još više raziglalo njegovu taštinu, pa je tražio da ga i drugi smatraju bogom. Na Nilovu ušću udari on temelje gradu **Aleksandriji** otkuda će grčka trgovina moći da gospodari Sredozemnim Morem.

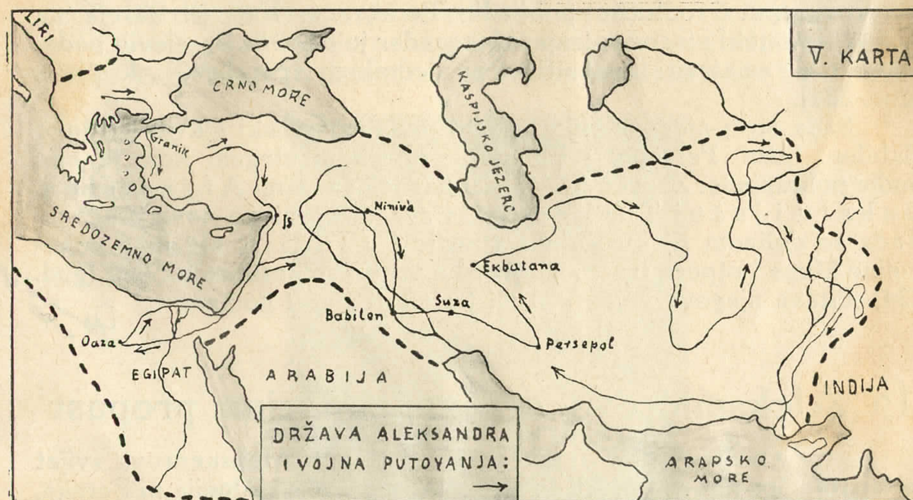
Pad Perzije Onda se Aleksandar preko Sirije vratio u Mezopotamiju gdje je kod **Gaugamele,** nedaleko od stare Ninive, po treći put i odlučno pobijedio Perzijance. Kad je Dareja na bijegu ubio neki njegov satrap, Aleksandar je od svih Darejevih podanika bio smatran zakonitim nasljednikom perzijskih kraljeva (god. **331**).

Sada su u njegove ruke redom padali perzijski glavni gradovi: Babilon, Suza, Persepol i Ekbatana sa silnim blagom koje je bilo ondje pohranjeno. Zauzeo je Aleksandar još današnji A f g a n i s t a n, B u h a r u i j u ž n i T u r k e s t a n, i svagdje osnivao nove gradove. Tada se dolinom rijeke Kabula spustio i u I n d i j u, ali zbog nepovoljne klime i otpora iznemogle vojske vratio se naskoro u Suzu (god. **324**). Čitava njegova vojna u Aziji trajala je deset godina.

15 Aleksandrova država i njezina propast

Svjetsko carstvo Ovako velike države kao što je bila Aleksandrova svijet još nije vidio. Ali to nije bila više ni Makedonija ni Perzija, njezin osnivač stvorio je n e š t o n o v o. Teško je međutim danas reći što je zapravo Aleksandar htio. Neki misle, da on nije ni imao jasnih ciljeva, već je radio više pod utjecajem svoje neobuzdane prirode, kao što je bilo napr. njegovo mnogogodišnje lutanje s vojskom po dalekim azijskim krajevima: da mu se nisu pobunili vojnici, bog zna kuda bi otišao. Osim toga on sam nije imao ni vremena da izvede većih promjena, jer je brzo po svršetku rata umro. Ali drugi tvrde sasvim drukčije i kažu da je Aleksandar htio stvoriti **svjetsko carstvo** u kojem bi se Makedonci, Grci, Perzijanci i druga plemena stopila u j e d a n n a r o d, pa bi tako nestalo političke razlike između pobjednika i pobijeđenih, i kulturne između Helena i Barbara. Zato je održao i veliku svadbenu svečanost, kad se on, mnogo njegovih vojskovođa i više tisuća vojnika poženilo s perzijskim djevojkama (»Vjenčanje Evrope i Azije«, kako se ta svečanost nazvala). Na svom dvoru uveo je i perzijske običaje, tako su pred njim svi padali ničice i iskazivali mu božansku počast. Perzijski vojnici i oficiri primljeni su u njegovu vojsku i izjednačeni s makedonskim i grčkima. Ali ovakvom politikom zamjerio se on svojim starim borcima, pa je njihove zavjere morao krvavo ugušivati.

Uređivanje carstva Valja naročito istaknuti što je Aleksandar naredio da se u Aziji osnuje oko osamdeset novih gradova, a mnogi su doista i osnovani, od njih su neki još i danas važni. Ovi su gradovi imali da budu središta vojničke vlasti, trgovačke i industrijske djelatnosti i u isti mah rasadišta grčke kulture. Veliko iseljavanje Helena u ove gradove možemo nazvati trećom grčkom kolonizacijom. Aleksandrova je vojna u tolikoj mjeri helenizovanje Istoka pospješila, da je **novo doba**, koje bi došlo i bez njega, nastupilo znatno ranije.* Aleksandar je umro već god. **323** kad je navršio istom 32 godine. Upropastio ga neuredan život. S njegovom smrću propalo je i njegovo svjetsko carstvo.

Države diadoha Po Aleksandrovoj smrti između njegovih vojvoda zaredaše dugotrajni ratovi, i carstvo se raspalo. Osim mnogo manjih, **diadohi** (= nasljednici) stvoriše i tri velike države: Makedoniju, Egipat i Aziju.** **Makedonijom** su zavladali Antigon i njegovo potomstvo. Njima je pripala i Grčka. Ptolemej i njegovi nasljednici postadoše faraoni **Egipta** kojemu bijaše podvrgnut i južni dio Sirije. Za Ptolemejevića Nilska dolina ponovo procvate, a Egipat postade pravom žitnicom staroga svijeta. Aleksandrija je bila najvažnije kulturno ognjište i prva trgovačka luka u svijetu u kojoj su se sastajali ljudi najrazličitijih jezika.

Najveća država bijaše **Azija** kojom je zavladao Seleuk. U njezinu okviru bili su dijelovi Male Azije i Sirije, sva Mezopotamija i

* Ovdje treba upozoriti da je na Istoku i prije Aleksandra živjelo mnogo Grka, a mnogi opet Azijati znali su grčki.

** Za vrijeme borba izmedju diadoha provaljivala su na istok **galska** plemena: neki su provalili u Makedoniju i Grčku, a neki pače i u Malu Aziju (njihovi potomci su oni Galaćani u poslanici sv. Pavla).

dobar dio Irana. Seleukovići su nastavili najodlučnije Aleksandrovu politiku helenizovanja Prednje Azije. Njihovi glavni gradovi bijahu Seleukija, nedaleko od Babilona, i Antiohija u Siriji.

Od ostalih država istakla se svojom kulturnom djelatnošću **Jermenija**, a na Crnom Moru **Pont**. Umjetnost i nauka procvatu naročito u maloj kraljevini **Pergamu** (u Maloj Aziji) i na otoku **Rodu**.

16 Helenizam i njegova kultura

Kulturno stapanje Aleksandrova vojna urodila je zamašnim posljedicama. Skoro čitav tada poznati svijet podvrgnut je jakom utjecaju helenske kulture: najprije Istok sve do Indije, a onda i čitava rimska država koja će se malo poslije iz Italije raširiti i na zapad i na istok.

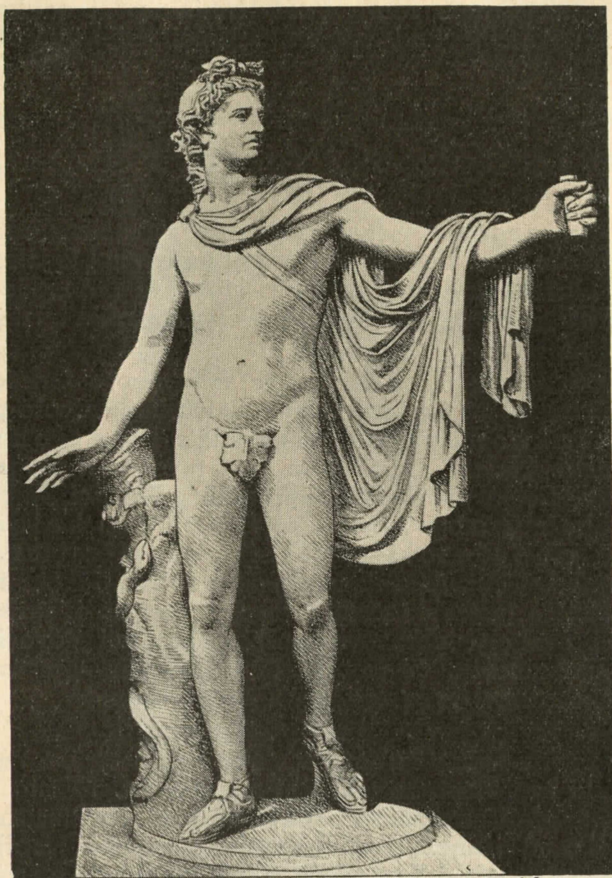
U Aziju i Aleksandriju uselilo se vrlo mnogo **Grka**: trgovaca, vojnika, umjetnika i učenjaka, i težište helenskoga života pomaklo se na Istok. Aleksandrija, Seleukija i Antiohija postadoše milijunski gradovi. Grci su se živo pomiješali sa azijskim narodima, i svagdje je prevladao napredniji grčki duh, ali on u tom dodiru dakako nije mogao ostati netaknut i čist: helenstvo se natrunilo mnogim orijentalnim elementima. Kulturu, koja je nastala ovim miješanjem, zovemo **helenističkom** ili **aleksandrijskom**. Nestalo je tada i razlike između Helena i Barbara: otsele Helen znači svakoga obrazovanog čovjeka koji govori grčki,* a barbar je neobrazovan čovjek. Ljudi postadoše »građani svijeta«, **kozmopoliti**, tj. čitav im je svijet bio domovinom.

Država i društvo U državama diadoha vladari su u svojim rukama skupili svu vlast, zakonodavnu i izvršnu. Mjesto zaključaka Narodnih skupština otsele vrijede kao zakon **kraljeve odredbe**. Tako su kraljevi postali apsolutni (neograničeni) vladari, a nekad slobodni građani postadoše njihovim podanicima. Kraljevi su se oslanjali na mnogobrojno plaćeno činovništvo, oficire po zvanju i na najamničku vojsku. Njima se, po orijentalnom običaju, iskazuje božansko poštovanje, a njihovim imenom okrstiše se i neki gradovi (Seleukija, Antiohija).

Građanski život nije se više razvijao na trgovima i u Skupštinama, kao u doba malih demokratskih republika, nego se povukao u privatne kuće. Pod istočnim utjecajem uvukla se u kuće i silna raskoš (luksus): mramornim i brončanim kipovima ukrašeni vrtovi, podovi sa sjajnim mozaikom, slikani zidovi i skupocjeno pokućstvo. Za siromašniji svijet podignute su velike kuće na više katova. U gradovima su izgrađeni vodovodi, kupelji, hramovi, teatri,

* Novi svjetski jezik razvio se iz atičkog narječja.

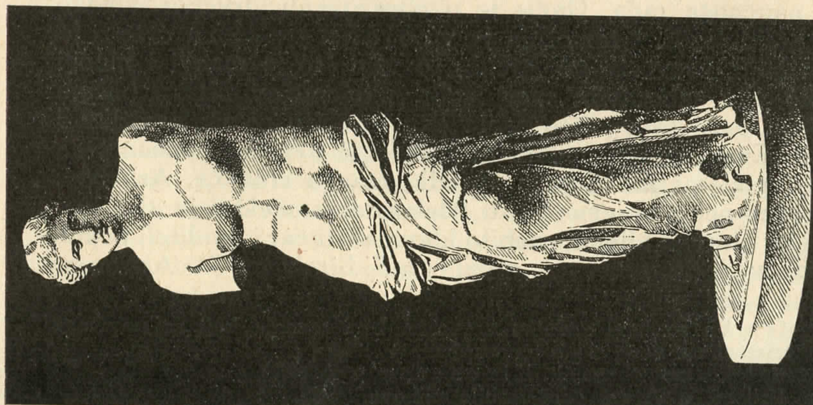
b a z i l i k e, tj. trijemovi za sudovanje i prodavanje, a osobito g i m n a z i j e u kojima se osim gimnastike poučavala glazba, književnost i nauke.*

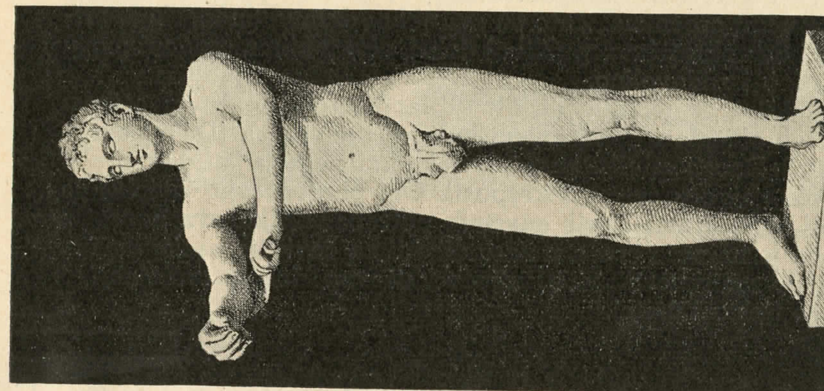
Sl. 56. **Apolon Belvederski,** nazvan tako po mjestu lijepa vidika (»belvedere«) u Vatikanskom muzeju. Kopija.

Gospodarske prilike Kao što se širila kultura po novim i dalekim krajevima, tako se razmahala i t r g o v a č k a i i n d u s t r i j s k a djelatnost više nego ikada dotle. U glavnijim gradovima Istoka nastala su **velika poduzeća** (trgovine i radionice), i ta poduzeća imala su poslovnih veza sa čitavim tada poznatim svijetom. Zato su vlasnici takvih radnja stekli silno bogatstvo, ali u isti mah siromašniji ljudi padali su u sve veću bijedu, jer su se pri poslu upo-

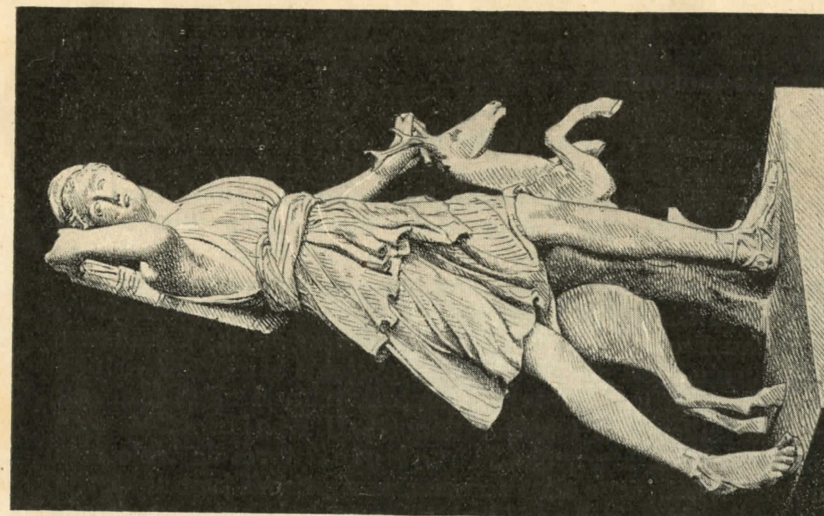
* Lijep primjer helenističkoga grada pružaju nam iskopani P o m p e j i u Italiji.

Sl. 57. **Venera Milska,** nazvana po otoku Milu (Melos) u Egejskom Moru. Original u Louvru.

Sl. 58. **Lizipov atleta,** struže sa sebe prah sa trkališta. Kopija u Vatikanskom muzeju.

Sl. 59. **Diana** (Artemida) s košutom. Original u Louvru.

trebljavali samo robovi. Zbog sve veće potrebe raskošnih predmeta (dragulji, zlato, svila, mirodije) najživlje se razvila trgovina sa daljim Istokom, osobito Indijom.

Filozofija

Na prijelazu u helenističko doba živio je filozof **Aristotel**, Platonov učenik i nekada učitelj Aleksandrov. On je osnovao svoju školu u atenskoj gimnaziji L i k e j u. Aristotel je obuhvatio sva područja duševnoga života kao nijedan filozof prije njega i nastojao da otkrije njihove zakone. Nijedan filozof nije utjecao više od Aristotela na obrazovanje mišljenja i nauke poznijih vremena. Tako je on udario temelje R e t o r i c i (nauci o govorništvu) i P o e t i c i (nauci o pjesništvu), a njegova L o g i k a, tj. nauka o pravilnom mišljenju, još i danas vrijedi. U svojoj E t i c i uči Aristotel da je krepost sredina između dviju krajnosti, tako je napr. hrabrost sredina između kukavštine i lude smionosti. U F i z i c i otkriva on nove prirodne zakone, a u svojoj M e t a f i z i c i* tvrdi da ideje nisu nikakav odjelit svijet, nego da su sadržane u prirodi kao neka sila koja materiji daje oblik. U P o l i t i c i, tj. nauci o državi, i on vjeruje da je čovjek stvoren za državnu zajednicu, a svrha je svake države da građane učini srećnima. Zato su svi oblici države (monarhija, aristokratska i demokratska republika) dobri, ako u njima građani mogu da žive sretno i zadovoljno.

Bilo je još i drugih filozofskih škola. **Kinici**** se ističu oštrom kritikom svih običaja i preziranjem kulture i napretka (D i o g e n je živio u bačvi). Danas »cinik« znači čovjeka koji se ruga istini i moralu. **Stoici***** vide najveću sreću u kreposti. Oni preporučuju čovjeku da se oslobodi svih strasti i svih suvišnih potreba. **Epikurova** naprotiv škola uči da je najveća sreća u nasladi. Ali za čovječje naslađivanje, koje vodi do smirenosti. više vrijede duševna dobra, umjetnost i nauka, nego tjelesni užitci.

*

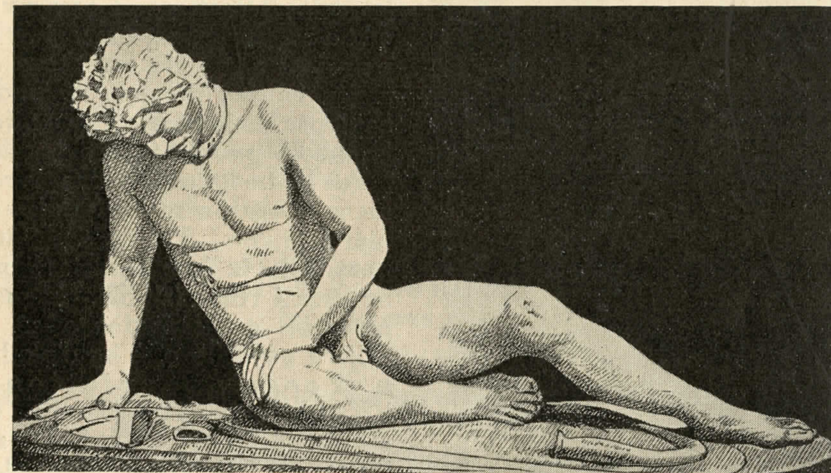
Ostale nauke
Vjera

U to je vrijeme **Aleksandrija** bila najvažnije ognjište naučnoga rada. Ondje je u obrazovanu društvu vladao grčki jezik. I tamošnja j e v r e j s k a o p ć i n a držala je da treba Bibliju prevesti na grčki, to više što je mnogi i mnogi Jevrejin bio već zaboravio svoj jezik. Ptolemejev **Muzej** (»Dom muzâ«) bijaše prvo sveučilište na svijetu, osobito za matematiku i astronomiju. Evo važnijih učenjaka: **Euklid** je napisao udžbenik za geometriju i matematiku koji je vrijedio mnogo stoljeća. **Arhimed**, koji je također neko vrijeme bio u Aleksandriji, stekao je glas kao najveći fizičar staroga vijeka, osobito kao mehaničar i graditelj bojnih strojeva kojima je branio svoj rodni grad Sirakuzu.**** Astronom

* M e t a f i z i k a se bavi zadnjim uzrocima bivstvovanja koji se ne mogu dokučiti eksperimentima nego samo umovanjem.
** Prozvani tako po gimnaziji K i n o s a r g u u Ateni.
*** S t o a (trijem) u Ateni gdje je bila njihova škola.
**** Poznate su njegove riječi: »Daj mi gdje da stanem, pa ću maknuti zemlju.

Aristarh došao je do heliocentričkoga sistema koji dakako nije mogao pobijediti, jer su ljudi onoga doba bolje shvaćali sistem geocentrički (»Ptolemejev«) što ga je u nauku uveo astronom **Hiparh.**

Uz Muzej osnovao je Ptolemej i glasovitu **Knjižnicu**. Mnogo ljudi bijaše zabavljeno u knjižnici prepisivanjem knjiga. Čitanje knjiga nije bilo tako lako i ugodno kao danas, jer se knjiga sastojala iz rukopisa savitih u svitke, i svatko je morao najprije odmotati čitav svitak, onda ga opet saviti i postaviti na njegovo mjesto.

Sl. 60. — **Umirući Gal.** — Kapitolinski muzej u Rimu. Original.

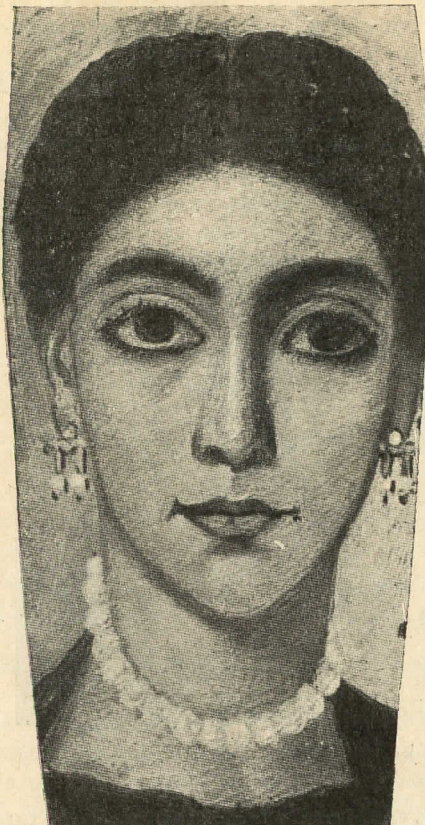
Pošto je filozofija za običan svijet preteška, stao se on, pod utjecajem Istoka, življe baviti a s t r o l o g i j o m i m a g i j o m. Zapad je tada prihvatio i neka orijentalna božanstva, napr. sunčanoga boga M i t r u, maloazijsku »majku bogova« K i b e l u, egipatsku I z i d u i S e r a p i s a (= Oziris + Apis). Najzad je iz toga vjerskog kaosa pobjedu iznijelo kršćanstvo.

Umjetnost

Od **slikara** koji se pominju u ovo doba nije se sačuvalo nijedno djelo. Ali mi možemo stvoriti sebi dobar sud o vrijednosti tadašnjeg slikarstva po slikama na zidovima i po mozaicima u P o m p e j i m a. Iz toga doba potječu i čuveni p o r t r e t i m u m i j a, nađeni u grobovima kraj Fajuma u Egiptu (sl. 61). **Kiparskih** djela sačuvano je mnogo, premda nam nisu uvijek poznati i njihovi tvorci. Od svakoga znamenitijega djela napravljene su mnogobrojne kopije, i većim dijelom sačuvale su se upravo kopije, dok je mnogi i mnogi original propao. Od kipara istakao se osobito **Lizip**, portretista Aleksandra Velikoga. Njegov a t l e t a prikazan je sasvim drukčije nego li snažan Polikletov atleta s kopljem: to je prekrasan mladić vitkih linija i elastičnih kretnja (sl. 58). Na otoku **Rodu** bijaše glasovita kiparska škola iz koje potječe g r u p a L a o-

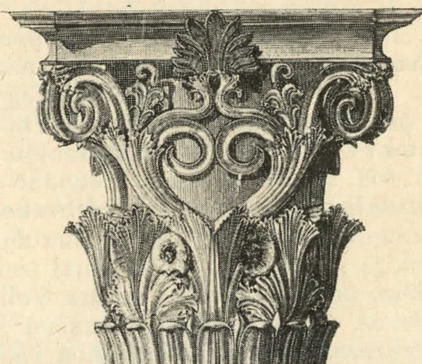
konta koja prikazuje trojanskoga svećenika i njegova dva sina u smrtnoj borbi sa zmijama (sl. 54). Čuvena su još djela, koja su se sačuvala, A p o l o n B e l v e d e r s k i, lijep i ponosan mladi bog (sl. 56), A f r o d i t a (Venus) sa otoka Mila (sl. 57) i D i a n a s k o š u t o m (sl. 59). Relijefi sa Z e v s o v a o l t a r a u P e r g a m u i k i p o v i G a l a što se bore i umiru (sl. 60) ubrajaju se među najljepše umjetnine staroga vijeka (djela p e r g a m s k e škole).

A r h i t e k t u r a toga vremena obogatila se novim ukrasnim oblikom, **korintskim stupom,** čija je kruna sastavljena od lišća i vitica (sl. 62). Od znamenitijih gradnja mnogo se u svijetu govorilo o A k r o p o l u u P e r g a m u, s v j e t i o n i k u n a o t o č i ć u F a r u (u Aleksandriji) i »R o d s k o m k o l o s u«, tj. visokom Apolonovu kipu koji je također služio kao svjetionik.

Sl. 61. — **Slika neke žene** sa sarkofaga u F a j u m u (oaza i grad u sjevernom Egiptu).

Važnost grčke povijesti Ako u grčkoj p o l i t i č k o j povijesti i nema prave veličine (osim sukoba s Perzijom), a ono je slavna historija njihova i n t e l e k t u a l n o g a ž i v o t a. Misaoni svijet grčki bijaše doista velik. Oni su rješavali takova pitanja kojima se ljudi doonda nisu ni bavili. Ideje grčkih učenjaka, pjesnika i umjetnika, obrađene u njihovim djelima, postale su važna sadržina evropske kulture, i od te sadržine hranila se misaona Evropa čitava stoljeća, sve do danas. Grci su dakle bili učitelji svih evropskih naroda koji su se u historiji pojavili poslije njih.

Sl. 62. **Kruna korintskog stupa.**

Prijegled dogadjaja

Prije Krista	
Oko **1.500** god.	**Krećanska kultura** (do 1.200). — Egipćani osvajaju Siriju (Tutmozis III). Asirci ratuju protiv Babilonaca. U Indiji nastaju Vede.
„ **1.400** „	K r e ć a n s k a k u l t u r a (Knos). — U Egiptu Amenofis III i IV. Tutankamon. Hetiti.
„ **1.300** „	**Krećansko-mikenska kultura** (Knos, Mikena, Tirint, Troja VI). A h a j c i i J o n j a n i u Grčkoj. Kraljevi s neograničenom vlašću. — U Egiptu Ramzes II.
„ **1.200** „	**Provala Dorana.** Započinje se p r v a k o l o n i z a c i j a G r k a (u Egejskom Moru). P a d T r o j e. — U Jevreja Mojsije.
„ **1.100** „	G r c i n a s e l j u j u E g e j s k o M o r e. Jonija u Maloj Aziji.
„ **1.000** „	»**Srednji vijek**« u Grka (1000—500). Prevlast a r i s t o k r a c i j e. — U Jevreja David i Salamon. F e n i č a n s k a t r g o v i n a. Između g. 900—700 nastaju **Homerovi epi.**
God. 776	Započinje se prva **olimpijada.** Od g. 750—600 borbe između grčke a r i s t o k r a c i j e i d e m o k r a c i j e. Gospodarski preokret (k o v a n j e n o v c a). **Druga kolonizacija Grka** (po Sredozemnom i Crnom Moru). Razvitak s p a r t a n s k e h e g e m o n i j e na P e l o p o n e z u.

Oko 700 god. Asirski kralj Sargon II.

„ 650 „ Spartanski pjesnik T i r t e j. — U Asiriji Asurbanipal.

„ **620** „ **Drakon u Ateni.**

„ 606 „ Propast asirske države. Medija i Nova Babilonija.

„ 600 „ Filozof T a l e s. Pjesnikinja S a f a.
U 7 i 6 stoljeću pojava **tirana.**

God. **594** **Solon** u Ateni (timokracija). — U Babiloniji Nebukadnezar.

Oko **550** „ **Pizistratova tiranida.** P i t a g o r a. — Kir osniva perzijsku državu.

God. 538 Kir osvaja Babiloniju.

„ 525 Kambiz osvaja Egipat.

Oko **510** „ **Klisten.** Demokratizovanje Atene.

„ **500** „ U s t a n a k m a l o a z i j s k i h G r k a. **Darej I.**
G r č k o - p e r z i j s k i r a t o v i.

God. **490** **Maraton** (Miltijad).
A r i s t i d i T e m i s t o k l e.

„ **480** **Termopile** (Leonida). **Salamina** (Temistokle).
O s l o b a đ a n j e J o n i j e.
Atenski savez (Aristid).

Oko **450** **Perikle.** Aspazija. Eshil, Sofokle, Euripid, Aristofan (malo poslije). Herodot. Empedokle, Demokrit, Anaksagora. Fidija, Poliklet, Miron.
A k r o p o l.

God. **431** **Peloponeski rat** (431—404).

God. **429** Periklova smrt.
A l k i b i j a d. V o j n a n a S i c i l i j u.

„ **404** **Poraz Atene.** T u k i d i d.
H e g e m o n i j a S p a r t e. U Ateni 30 tirana.
D i o n i s u S i r a k u z i.

„ **399** S o k r a t o v a s m r t.

„ **371** B o j k o d L e u k t r e. Hegemonija **Tebe** (Epaminonda, Pelopida).
Platon († 347). K s e n o f o n t.
P r a k s i t e l.
Filip II. D e m o s t e n.

„ **338** **Heroneja.** Kraj grčke slobode.
Aristotel († 322).

„ **336** Smrt Filipa II. **Aleksandar Veliki.**

„ **333** Pobjeda kod Isa.
Aleksandar u Egiptu. Gaugamela. Darej III. Aleksandar u Indiji.
Svjetsko carstvo.

„ **323** A l e k s a n d r o v a s m r t.
D i a d o h i. Provala **Gala** u Grčku i Malu Aziju.
Helenizam. Grčki svjetski jezik. T r e ć a k o l o n i z a c i j a G r k a.
L i z i p. A r h i m e d.
Aleksandrija (Muzej). Ptolomejevići. Seleukovići. Antigonovići (u Makedoniji). P e r g a m. R o d.

Dodatak za čitanje iz grčke mitologije

Postanak svijeta

Grci su pripovijedali o postanku svijeta ovo: U prvom početku vladaše **Kaos**, tj. neizmjerni prostor i u njemu neuređena tvar. Iz toga Kaosa izide najprije **Gea** (to znači Zemlja), a onda i **Eros** (Rimljani ga zovu A m o r, a to je Ljubav). Eros zbližava i združuje sva bića koja onda rađaju nove živote. Tako se od Geje rodiše najprije **Uran**, tj. zvjezdana nebesa, a onda **Pont** (morska dubljina). Gea uzme Urana za muža, i oni kao bogovi zavladaju čitavim svijetom. Njihova su djeca bili O c e a n, K r o n, golemi T i t a n i, K i k l o p i s jednim okom usred čela i G i g a n t i s pedeset glava i stotinu ruku. Giganti su bili slika i prilika mračnih i opakih sila. Oni su se digli na svoga oca Urana, ali on ih je svladao, okovao i bacio u podzemlje. Da osveti svoju djecu, Gea se složila sa svojim najmlađim sinom **Kronom** koji je preoteo Uranu božansko prijestolje. Od Krona i njegove žene R e j e potekla su tri sina: H a d, P o s i d o n i Z e v s. Sjećajući se Kron kako je oteo prijestolje svome ocu Uranu, poboja se i sam slične sudbine. Stoga proguta svoju vlastitu djecu, ali najmlađega Zevsa spase mati mu Reja, tako da ga je noću sakrila u planini na otoku Kreti, a Kronu dala da proguta u povoje umotan kamen. Kad je **Zevs** odrastao, natjera svoga oca Krona da iz utrobe izbaci progutanu djecu, a onda ga prikuje na dnu podzemlja i sam zavlada mjesto njega. Svome bratu P o s i d o n u preda Zevs vlast nad oceanom, a bratu H a d u nad podzemljem. Zevs se morao boriti još sa Titanima koji se podigoše na nj, ali ih on svlada sve do jednoga i baci na dno podzemlja. Istom tada zavladao je u Svemiru red, a nestalo je Kaosa ili nereda.

Prometej

Kad je uređen Svemir i kad je zemlja zazelenjela i procvala, trebalo je dati različitim zemaljskim bićima gospodara. **Prometej**, sin nekoga Titana, zamijesi tada iz zemlje lik, sličan bogovima. Božici A t e n i to Prometejevo djelo tako se svidjelo, da je u nj udahnula svoju neumrlu dušu, i tako postade prvi čovjek. Brzo su se ljudi namnožili i prvo vrijeme živjeli su sretno, pa to bijaše »zlatno doba«.

Već u »srebrno doba«, koje je došlo poslije zlatnoga, čovjeku nije bilo onako dobro kao prije. Da ljudima popravi život, ugrabio je Prometej bogovima vatru i dao je ljudima. Zevs sam nije htio dati čovjeku vatru, koja je izvor svijetla i toplote, pa dolikuje samo bogovima. Ali smioni Prometej približio se sunčanim kolima boga A p o l o n a, na njima zapalio svoju batinu i vatru donesao na zemlju. Zato Zevs odredi da se drski Prometej kazni. Po njegovu nalogu Hefest je stvorio ženu kojoj je Hermo dao govor, a Afrodita ljepotu. To krasno biće, koje Zevs nazva P a n d o r o m, dobije za ženu baš Prometejev brat. On nije htio da posluša Prometeja koji mu je lijepo govorio neka se čuva Zevsovih darova, jer će oni donijeti samo nesreću. Pandora je sa sobom uzela i neku čudnu posudu koju joj je na dar dao sam Zevs, i ona radoznala otvori posudu, ali u taj mah izlete iz nje sve nevolje i bolesti i pojure bijesno na sve strane. Pandora brzo posudu zatvori, ali u njoj ostade samo varava nada. Prometeja je najposlije stigla teška kazan. Zevs je zapovjedio Hefestu da ga prikuje na planini Kavkazu, na strmu i visoku pećinu pod kojom je bio dubok ponor. Ondje je Prometej trpio glad i žeđu, studen i žegu. Uz to mu je orao svaki dan iskljuvao jetra koja bi noću opet narasla. Tako bi se morao mučiti trideset tisuća godina, ali već poslije trideset godina sreća nanese onamo Herakla koji Prometeja oslobodi.

Heroj Sizif

Utemeljitelj grada Korinta, heroj **Sizif**, bio je vrlo lukav, ali i obijestan čovjek pa je vrijeđao i samoga Zevsa. Zato Zevs na njega pošalje Smrt, ali Sizif i nju nadmudri i okuje. Dok je Smrt bila tako zarobljena, nitko nije umirao. Istom bog Ares oslobodi Smrt koja odmah pograbi Sizifa i odnese u Tartar. Ali Sizif prevari i Persefonu, ženu podzemnog boga Hada. Božica mu naime dopusti da se vrati na zemlju, pa kad žena za njega prinese žrtvu da opet dođe u podzemlje. Sizif ne održa svoje riječi, nego ostane na zemlji. Tolika drskost razjari Zevsa te opet na njega pošalje Smrt koja Sizifa baci u Tartar. Ondje je za kazan morao valjati na brdo golem kamen. Kad bi kamen došao do vrha, otkotrljao bi se na drugu stranu, i Sizif je morao početi iznova. Tako se Sizif vječno mučio.

Tantal

U Maloj Aziji bijaše kralj **Tantal**. Nije on bio samo neobično bogat, nego je također prijateljevao sa samim bogovima. Bogovi su ga tako voljeli, da su s njim zajedno ručali, a on je slušao njihove razgovore. Tolika sreća učini Tantala najobjesnijim čovjekom na svijetu. Stao je bogove kojekako vrijeđati, krao ambroziju i nektar i davao ljudima, štoviše odavao je ljudima i tajne bogova. Najposlije pozove on bogove k sebi na gozbu i dade im za jelo svoga pečenoga sina Pelopa da vidi jesu li bogovi doista sveznajući. Ali bogovi vidješe odmah prevaru. Dijelove pečenoga Pelopa bace oni u kotao, a božica Parka iz kotla izvadi još ljepšega dječaka. Onda Zevs kazni obijesnoga Tantala. Prikuje ga u podzemlju, a nad njegovom glavom objesi golem kamen koji se mogao svaki čas otkinuti i satrti griješnika. Tantala je pored toga mučila još i glad i žeđa. Da muke budu još strašnije, voda mu je rasla upravo do ustiju, a nad glavom se savijale teške grane s predivnim voćem. Ali kad bi on htio da srkne malo vode ili zagrize u slatko voće, uzmakla bi i voda i voće da se za čas opet pojave i primaknu nesretnom Tantalu.

Opći potop

Poslije »srebrnoga doba« dođe za ljudski rod još gore, to jest »mjedeno doba«. Ljudi postadoše opaki i prestadoše poštovati bogove i prinositi im žrtve. Od mjedi gradili su oni tada kuće, oruđe i oružje, a bili su obijesni i nasilni pa su samo ratovali. Stoga Zevs odluči da kazni i uništi općim potopom čitav

E. Š.

ljudski rod. Crni oblaci stanu na zemlju rušiti silnu vodu koja naskoro proguta sva polja i sve živo na zemlji. Ali ne izginuše tada baš svi ljudi, nego se spasao Deukalion sa svojom ženom Pirhom. Prometej je, naime, svome sinu Deukalionu otkrio što će zadesiti ljudski rod, pa je Deukalion za vremena načinio za sebe i ženu brod u kojem su se spasli. Kako su oni bili dobri i pravedni ljudi, ostavi ih Zevs poslije potopa na životu. Tada oni začuju iz neba glas: »Pokrijte svoje lice i bacajte iza sebe kosti svoje majke!« Oni se dosjete da je zemlja njihova majka, pa stanu iza sebe bacati kosti svoje majke, tj. kamenje. Od kamenja što ga je bacao Deukalion stvore se muževi, a od Pirhina kamenja žene. I opet se ljudski rod stane množiti, ali prilike u kojima otada ljudi žive teške su, i to je »željezno doba« koje traje još i danas.

Herakle

U gradu Tebi rodio se **Herakle**, sin Zevsa i kraljice Alkmene. Božica Hera mrzila je stoga dijete i u njegovu kolijevku poslala dvije goleme zmije, ali Herakle ih je udavio. Kad je odrastao, pođe u svijet. Na raskršću ga dočekaju dvije žene, jedna krasno odjevena koja ga pozvala svojim putem uživanja, a druga, čedna žena, pozva ga svojim putem kreposti. Herakle odabra put kreposti i izvrši dvanaest izvanrednih djela koja običan smrtnik ne bi mogao izvršiti.

Hera je Herakla uvijek mrzila, pa mu je jednom prilikom smutila um, i on je u bjesnilu poubijao svoju djecu. Kažnjen je zbog toga zločina tako, da je morao izvršiti sve želje mikenskoga kralja Euristeja. Tako mu je najprije naloženo da u Peloponezu ubije lava koji je bio strah i trepet okolice grada Nemeje. Kožu nemejskog lava nosio je otsele na plećima, i kroz nju ga nitko nije mogao raniti. Južno od Nemeje bijaše mjesto Lerna, gdje je mnogo nevolje zadavala ljudima golema neman u obliku zmije koju su zvali Hidra. Ona je imala sedam glava, i jednim zamahom trebalo je otsjeći svih sedam, jer bi drukčije odmah narasle jedna za drugom. Nadjačavši tu neman, umočio je Herakle u Hidrinu krv svoje strelice, i njima je zadavao samo smrtonosne rane. Težak doduše, ali malo častan posao bijaše za njega kad je morao da očisti staje kralja Augije u Peloponezu. U tim stajama bilo je tri tisuće goveda, a nisu bile čišćene već trideset godina. Herakle u staje navede dvije rijeke iz okolice, i one odnesu sve blato. Onda poubija ptice Stimfalskog jezera kojima je gvozdeno perje letjelo poput strelica na sve strane i ubijalo ljude i životinje. Na Kreti svojim rukama svlada silnoga bika koji je ondje bijesnio i nanosio ljudima mnogo zla. Na obalama Crnoga Mora živjele su Amazonke, junačke žene, koje su sa svojim susjedima neprestano vojevale. Herakle zametne i s njima težak boj, svlada ih i njihovoj kraljici otme skupocjeni pojas koji odnese mikenskom kralju Euristeju. Onda je morao u Španiju na Geriona koji je imao tri glave, šest ruku i nogu i šest krila. Na svom putu stigne do onoga mjesta gdje je Evropa rastavljena od Afrike i tu na obadvije strane udari dva stupa koji su po njemu prozvani Heraklovi stupovi.

Negdje na svijetu, ali nitko nije znao gdje, rodila je jabuka zlatnim plodovima koje je poželio kralj Euristej. Na svom putu u tu nepoznatu zemlju oslobodi Herakle Prometeja. Zato Prometej dade Heraklu savjet kako će doći do zlatnih jabuka. Krenuvši u zapadnu Afriku stigne on do gore gdje je živio titan Atlas koji je na svojim leđima držao nebeski svod. Po dogovoru s njime Herakle preuzme taj teški teret na svoja leđa, a Atlant je pošao po jabuke. Atlant je morao najprije ubiti stoglavoga zmaja i prevariti četiri nimfe Hesperide, čuvarice zlatnoga voća. Pošto je to izvršio, vratio se s jabukama do Herakla, ali tada nije više htio na svoja leđa preuzeti nebeski svod. Herakle brzo nadmudri Titana. Zamoli ga naime da taj teret samo dotle pridrži dok Herakle ne podmetne štogod sebi na leđa da bi lakše držao. Ali čim je Atlant na sebe uprtio nebeski svod, pobjegne Herakle sa zlatnim jabukama. Na želju Euristejevu ugrabi Herakle iz Tartara i psa Kerbera, ali ga poslije opet vrati njegovu gospodaru. Kad je neki Kentaur, to jest div kojemu je gornje tijelo čovječje, a donje konjsko, uvrijedio jednom Heraklovu ženu, ubije on toga Kentaura. Umirući svjetova Kentaur Heraklovoj ženi da uzme malo njegove krvi, jer će pomoću te krvi moći zadržati uvijek uza se svoga muža. Kad se ona jednom pobojala da je Herakle ne ostavi, poslala mu je košulju umočenu u Kentaurovu krv. Herakle ne sluteći ništa zla, navuče na sebe košulju, ali se otruje. Videći da mu se približuje kraj života, dade zapaliti golemu lomaču i uspne se na nju. Tada udari grom u plamen, crn se oblak spusti do Herakla, i on se na njemu digne na Olimp gdje ga bogovi prime u svoje društvo.

Tezej

Kad se atenski kralj Egej vraćao u Atenu, ostavio je svoju ženu kod njezinih roditelja u pokrajini Argolidi u Peloponezu. Odlazeći zapovjedio je Egej svojoj ženi da odvede njihova sina **Tezeja**, kad on odraste, do golema kamena. Taj kamen neka Tezej odvali, ispod njega uzme mač i onda dođe u Atenu k svome ocu. Pošto je Tezej ponarastao, rekla mu je majka očevu želju, a on je odvalio kamen, uzeo očev mač i krenuo se na put u Atenu kroz kraj gdje bijaše mnogo opasnih razbojnika. Tezej ih stane redom tamaniti. Tako ubije nekoga razbojnika koji je putnike vezivao na vrhove dviju visokih jela, pa onda jele ispuštao iz ruku da rastrgnu nesretnike. Još je gori bio razbojnik Prokrust. On je velikim putnicima na kratkom krevetu sjekao noge, a malene je putnike natezao na dugačkom krevetu dok nisu izdahnuli. Tezej najprije prikrati Prokrustu na kratkom krevetu noge, a onda ga je natezao na dugačkom krevetu dok nije dokrajčio svoj opaki život. Kad je Tezej došao u Atenu, otac ga prepozna po maču.

Tada je grad Atena stenjala pod teškim i sramotnim dankom što ga je morala slati kralju Minu na otok Kretu. Trebala je baš opet da pošalje onamo sedam djevojaka i sedam dječaka. Tamo bi ih Min zatvorio u Labirint. Bila je to podzemna zgrada s mnogo hodnika, i tko bi u njih unišao, nije više mogao naći izlaska. U Labirintu je boravio Minotaur, pola bik, pola čovjek, koji bi požderao svakoga tko

bi onamo ušao. Tezej se riješi da pođe na Kretu i obračuna s kraljem Minom i s njegovom grdnom nemani. Najprije je morao svome ocu obećati da će na povratku na svom brodu crna jedra izmijeniti bijelima, ako sretno svrši posao. Tada odjedri put Krete. Na Kreti zavoli Tezeja krasna A r i j a d n a, Minova kći. Ona dade Tezeju i njegovoj pratnji klupko da ga odmata po hodnicima Labirinta pa da uzmogne tako naći izlaz. Tezeju je sve dobro pošlo za rukom, ubio je Minotaura, pa je na povratku s otoka Krete ugrabio i samu Arijadnu. Ali na putu otme mu je bog Dioniz, pa Tezej u velikoj tuzi zaboravi, kad se približavao Ateni, na svome brodu izmijeniti jedra. Kad je zato njegov otac Egej, koji je na obali čekao sina, vidio na brodu crna jedra, pomisli da mu je sin poginuo, pa se od očaja surva u more koje se po njemu prozva Egejskim Morem.

Edip

U Tebi je vladao kraj L a j. On je saznao od proročišta da će dobiti sina koji će ubiti svoga rođenog oca i svoju majku uzeti za ženu. Da se to strašno proročanstvo ne ispuni, dade Laj svome sinu probosti noge i izložiti ga u divljoj planini zvjeradi. Ali pastiri spasu dijete i dadu mu ime **Edip**, a to znači »s natečenim nogama«. Kad je Edip među pastirima odrastao, dobio je i on od proročišta onu istu strašnu poruku kao i njegov otac. Stoga silno uplašen, pobjegne iz kraja gdje su ga pastiri odgajali i pođe u Tebu ne znajući jadan da je to njegovo rodno mjesto i da baš ondje žive njegovi pravi roditelji. Po mišljenju starih Grka, nitko ne može izmaći svojoj sudbini, ma bila ona i najnepravednija i najokrutnija. Baš u šumi kojom je Edip bježao namjeri se on na nekoga starca i na njegovu pratnju, pa kako se jedan drugome nije htio ugnuti s puta, dođe do borbe i Edip pobije starca i njegovu pratnju. Nije ni slutio da je to bio njegov otac, tebanski kralj Laj. U to vrijeme pojavila se u tebanskoj okolici Sfinga, opasna neman s velikim krilima i gornjim tijelom kao žena, a donjim kao lavica. Tko bi se na nju namjerio, nije više živ s onoga mjesta otišao. Ona je svojim žrtvama zadavala zagonetke kojih nije znao nitko riješiti, pa bi tada svakoga progutala. Edip se riješi da spase Tebu od te sramote i nevolje. Kad je došao pred Sfingu, zapita ga ona: »Što izjutra ide na četiri noge, opodne na dvije, a naveče na tri?« Edip odmah pogodi i odgovori: »Čovjek kao dijete, kao odrastao i najzad kao starac«. Sfinga se tada od srdžbe strmoglavi u ponor. Zahvalni Tebanci odvedu onda Edipa u slavlju u grad, izaberu ga za svoga kralja i dadu mu za ženu J o k a s t u, udovicu kralja Laja. To je bila baš njegova majka. Iz toga braka potekla su dva sina i dvije kćeri. Ali naskoro se odluče bogovi da osvete velike zločine što ih je po određenju okrutne sudbine počinio Edip. Grad Tebu pritisnu doista velike nevolje i nesreće, pa kad su Tebanci pitali proročište koji je uzrok njihovim nesrećama, poruči im ono da će se građani osloboditi svakoga zla, ako pronađu i izagnaju iz svoje sredine zločinca. Pomnim istraživanjem dokuči najposlije Edip svu strašnu istinu. Kraljica se Jokasta tada od očaja objesi, a Edip izbode sam sebi oči. Odonda se potucao kao slijepi prosjak kojekuda po svijetu, a pratila ga vjerna

i požrtvovna njegova kći A n t i g o n a. Mnogo je tako stradao dok najposlije nije stigao u posvećeni gaj na brdu K o l o n u blizu Atene gdje su mu se bogovi smilovali i pod njim rastvorili zemlju kroz koju se on spustio u podzemlje.

Argonauti

U Tesaliji se rodio kraljević koji je dobio ime J a s o n. Ali on nije mogao postati kraljem, budući da mu je krunu i državu preoteo rođeni njegov stric. I sam Jason morao je proživjeti svoju mladost daleko od roditeljske kuće, a odgajao ga mudri kentaur Hiron. Kad je Jasonu bilo dvadeset godina, vrati se svojoj kući i zatraži u strica neka mu preda očevinu. Stric mu je obeća, ako prije toga iz Kolhide, zemlje na podnožju Kavkaza, donese runo zlatnoga ovna koje se čuvalo ondje u svetomu gaju. Stric je naime znao da je već mnogo junaka koji su htjeli da odnesu zlatno runo platilo tu smionost svojom glavom, pa se nadao da će se isto desiti i Jasonu. Ali junački Jason nije se bojao ničesa, već se stao spremati na daleki put. Uz njega pristanu i mnogi drugi junaci, a među njima Herakle i Tezej. Kako se brod, u koji su se ukrcali, zvao Argo, to su i svi putnici prozvani **Argonautima,** tj. argoplovcima. Putem su Argonauti doživjeli silne nevolje. Bilo im je boriti se s golemim Gigantima, sa silnim olujama i sa stimfalskim pticama. Ali najgore zlo čekalo je junake u samoj Kolhidi. Ondje je vladao okrutni kralj koji se odluči da pobije Argonaute zbog njihove drskosti što su htjeli oteti zlatno runo. Kralj doduše Jasonu obeća zlatno runo, ali najprije treba da izvrši djelo kojemu nitko na svijetu nije bio dorastao. Na polju naime neka upregne u jaram dva bika kojima iz nozdrva suklja vatra, neka ih upregne u plug i s njima izore golemo polje. U brazde neka onda zasije zmajeve zube iz kojih će odmah niknuti sve sami divovi, pa onda neka ih pobije sve do jednoga. Junačina Jason pri tome poslu bio bi jamačno izgubio glavu sa svim svojim drugovima da mu nije pomogla rođena kraljeva kći, po imenu M e d e j a, koja je mladoga junaka zavoljela. Ona je Jasonu dala neku čudesnu mast, a tko se tom mašću namazao, postao je nesavladiv. Tako je Jason mogao da pobije sve one divove koji su nicali iz zemlje, a onda je ugrabio zlatno runo pa je sa svojim drugovima odjedrio kući. Ali s njima pobježe i sama Medeja koju je Jason uzeo za ženu.

Treći dio
Rimljani
I Osnivanje italske narodne države
1 Italija, stanovništvo, etruščanska vlast

Geografijski karakter Kod Italije pada nam osobito u oči da se nalazi u sredini Sredozemnoga Mora. Takvim položajem bila je ona upućena na **pomorsku politiku** već od onoga vremena kad je provedeno njezino državno ujedinjenje. Kako je u Heladi znamenitija njezina istočna čest, tako je u Italiji važnija njezina z a p a d n a

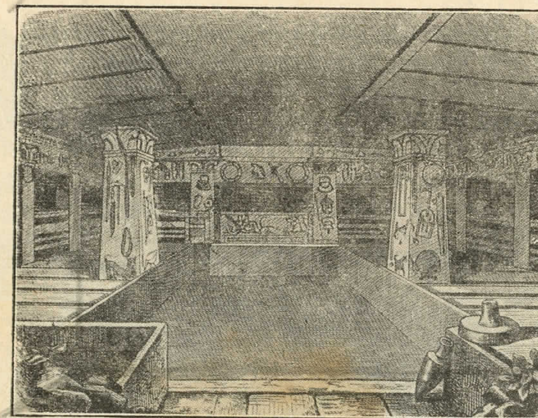
VI. Karta. — **Stara Italija.**

s t r a n a : osim u sjevernoj nizini rijeke Pada, koja se prvo vrijeme i nije pribrajala Italiji, najveće italske rijeke (A r n o i T i b e r) teku na zapad. Apeninsko gorje na svojoj zapadnoj strani razvija pitome

brežuljaste pokrajine i gubi se pomalo u plodnim primorskim nizinama (E t r u r i j a, L a c i j, K a m p a n i j a), dok se prema istočnoj obali ruši dosta strmo. Najposlije zapadna obala sa svojim pristaništima i otocima prikladna je za pomorstvo, to više što je onuda vodio i stari trgovački put od Masalije (Marselja) u Grčku.

Od italskih pokrajina najvažnije su bile one koje su se nalazile u srednjem dijelu poluotoka, i to oko rijeke Arna pa sve do Tibera E t r u r i j a, oko Tibera i uz Tirensko More L a c i j, još južnije vrlo bogata i plodna K a m p a n i j a, a u unutrašnjosti, u planinskom kraju, S a m n i j. U Južnoj Italiji bile su najvažnije pokrajine B r u c i j, A p u l i j a i K a l a b r i j a. Za pomorski razvitak Italije od presudne važnosti bijahu tri velika njezina otoka u Tirenskom Moru: S a r d i n i j a, K o r z i k a i naročito **Sicilija.**

Stanovništvo Italije U staro doba u Italiji bijaše više naroda. Najveću čest poluotoka, osobito njegovu sredinu, nastavali su indoevropski **Italici** koji su se dijelili u mnogo plemena (L a t i n i, S a b i n j a n i, S a m n i ć a n i, U m b r i itd.). Ta su se plemena razlikovala prilično svojim narječjima, i ništa ih nije vezalo u zajednicu. U njih nije bilo ni zajedničkih svetišta kaošto su ih imali Heleni.

Sl. 63. — **Etruščanska grobnica** (Woermann).

U sjevernoj Italiji i Etruriji nastanili su se **Etruščani.*** Još do danas nije određeno mjesto njihovu jeziku, i ne zna se bi li ih ubrojili među Indoevropljane ili među srodnike onih plemena koja su prije dolaska Grka živjela na Egejskom Moru. Etruščanskih pisanih spomenika sačuvalo se dosta malo, najvažniji su pohranjeni u A r h e o l o š k o m m u z e j u u Z a g r e b u. Premda je taj narod bio pod

* Latini su ih zvali T u s c i m a; po njima se i danas ona pokrajina zove Toskana. Grci su ih zvali T i r e n i m a, a po njima i Tirensko More.

jakim utjecajem Grka, kako se razabire sa glinenih kipova i suda iz njihovih grobnica (i pismo im je načinjeno prema grčkomu), ipak njihova kultura ima i mnogo originalnosti. Osobito se ističe smisao Etruščana za praktičan život (presvođivanje, kanalizacija, ceste, mostovi). Kao trgovci i gusari gospodarili su oni dulje vremena Tirenskim Morem. Njihova je država bila najjača u 6 stoljeću pr. Kr. (Sl. 63 i 64.)

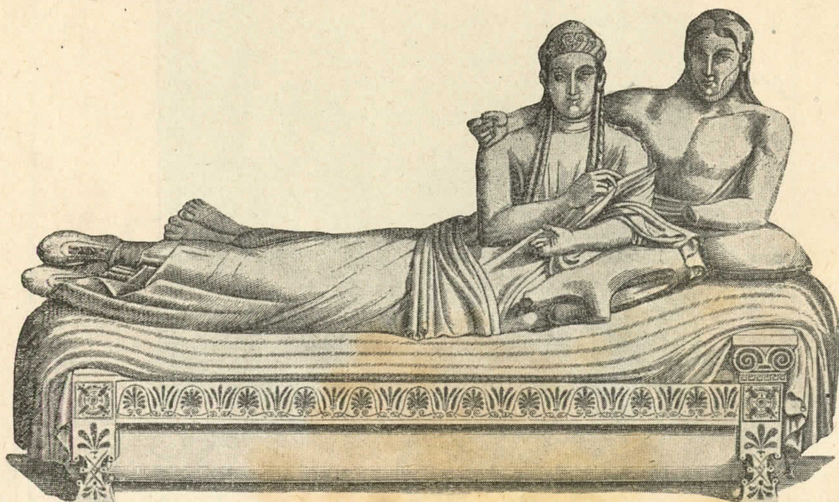
Etruščane su iz Padske Nizine malo južnije potisli indoevropski **Gali,** koji su provalili preko Alpa i osvojili sjevernu Italiju. Zato se sjeverna Italija zvala »Galija s ove strane Alpi«. Najviše galskih plemena nastavalo je s one strane Alpi, osobito u današnjoj Francuskoj koja se po njima zvala Galijom.

Ovostranska Galija prvo vrijeme nije se ni ubrajala u Italiju, već je mala rječica Rubikon bila smatrana za granicu između nje i Italije.

Najposlije u gradovima na Siciliji i u primorju južne Italije bijahu **Grci**, najkulturniji od svih naroda stare Italije (»Velika Grčka«). Na otocima Tirenskoga Mora, naročito na Siciliji, pojavili su se dosta rano kao suparnici Grka i Etruščana **Kartažani.**

Lacij i Rim

Veći dio **latinskog plemena** živio je u pokrajini Laciju (= ravnica). Lacij bijaše plodan, dosta brežuljast, ali zbog čestih poplava rijeke Tibera močvaran i malaričan. Latini

Sl. 64. — **Etruščanski sarkofag.** Obojena glina (Springer).

u Laciju naučili su od susjednih Etruščana graditi i presvođivati kanale i natapati polja, a preuzeli su koješta i iz etruščanske **vjere.** I od Grka baštinili su mnoge tekovine, naročito pismo. Za svoju obranu udružili su se vrlo rano u **Latinski savez** kojemu je vjersko središte bila Alba Longa. Ali naskoro se u Laciju podigao još

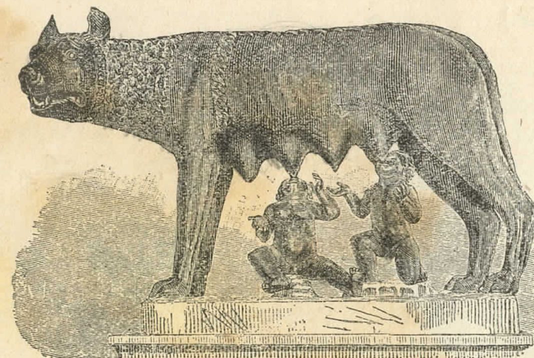
važniji grad, **Rim** (Roma), za koji se pričalo da ga je god. **753** pr. Kr. utemeljio Romul.* Rim, sagrađen na sedam brežuljaka, bio je sigurniji i od malarije i od neprijatelja. Njegova je važnost i zato porasla što je bio na Tiberu, glavnoj prometnoj žili čitave pokrajine. Grad je nastao stapanjem latinskih naselja po brežuljcima sa najstarijim naseljem koje je bilo na Palatinu. Na brežuljku Kapitolu sagrađena je zajednička tvrđava i hram Jupitera, glavnoga latinskoga boga. Na podnožju Kapitola i Palatina nastao je i zajednički trg, Forum Romanum, pošto je velikim presvođenim kanalom, koji još i danas postoji, to mjesto isušeno.

Rim je prvo vrijeme bio samo kojekako razbacano selo s priprostim seljačkim kućama i kolibama. Istom kad su Lacijem zagospodarili **Etruščani** i ondje neko vrijeme vladali, stao se Rim brzo mijenjati i razvijati. Ipak trebalo je još dosta dugo, dok je to naselje postalo pravim gradom poput grčkih gradova u Južnoj Italiji. I patriciji, rimski plemići, u prvo doba bili su više seljaci nego građani, i takvi su ostali još prilično dugo.

2 Počeci Rima

Tradicija

O najstarijoj rimskoj povijesti zna se vrlo malo, jer iz toga doba nema pisanih spomenika. Istom u 3 stoljeću pr. Kr., kad su se obrazovaniji Rimljani već upoznali **grčkom literaturom,** počeli su i oni pisati svoju drevnu prošlost, ali više po ugledu na Grke, po staroj tradiciji i vlastitoj fantaziji, nego po pravom znanju. Iz tako sastavljene povijesti ne može se dakako doznati prava istina, jer su to većim dijelom **priče** kojima je zadaća da objasne značenje i postanak kojega imena (napr. ime

Sl. 65. — **Vučica** iz bronca, 6. stoljeće pr. Kr. Pod vučicom Romul i Rem, načinjeni u vrijeme renesanse.

* I to baš 21 travnja: otuda se i danas taj dan u Italiji slavi kao narodni blagdan.

Roma da dolazi od Romula), ili d r ž a v n i h i v j e r s k i h u r e d a b a koje su nastojali premjestiti u što veću davninu. Oni i prve početke svoje historije nadovezuju na razorenje grada Troje: trojanski bjegunci, E n e j a i njegovi sinovi, osnovali su Albu Longu, a njihov potomak Romul grad Rim (sl. 65).

Doba kraljevstva U prvo vrijeme Rimom su vladali **kraljevi**, ali ne zna se koliko ih je bilo u svemu. Ne može se uzeti kao istina ni to da je Rim osnovan god. 753. Grad je svakako nastao malo pomalo, i to stapanjem latinskih naselja na brežuljcima u jednu općinu. Po staroj tradiciji bilo je sedam rimskih kraljeva, i skoro svakomu od njih pripisana je neka ustanova.

Rimski kraljevi: R o m u l, osnivač grada i države, N u m a P o m p i l i j e koji je uredio vjerske prilike, T u l o H o s t i l i j e, osvajač Alba Longe, A n k o M a r c i j e, utemeljitelj rimske luke Ostije, T a r k v i n i j e S t a r i j i, rodom Etruščanin, koji je sagradio veliki kanal, S e r v i j e T u l i j e koji je razdijelio građane po imovini u razrede, i T a r k v i n i j e M l a đ i, rđav vladar, koga su prognali.

U 6 stoljeću pokoriše Lacij **Etruščani**: s time se poklapa i rimska tradicija po kojoj su njihova posljednja tri kralja, T a r k v i n i j e v c i, bili etruščanskoga roda. I samo ime Roma etruščanskoga je porijekla. Etruščanskoga su porijekla i neke vjerske ustanove, tako napr. h a r u s p i c i koji su motreći utrobu žrtvovanih životinja doznavali volju bogova, i a u g u r i koji su volju bogova doznavali po lijetu ptica i zobanju kokoši.

Oko god. **510** Rimljani su se oslobodili Etruščana, ili — kako kaže tradicija — prognali su posljednjega kralja, T a r k v i n i j a M l a đ e g a, i državu pretvorili u republiku. Baš u ono vrijeme kad su Grci pobjeđivali kralja Kserksa, helenski **Sirakužani** pobijedili su E t r u š č a n e na moru i znatno oslabili njihovu moć. Taj događaj bijaše od velike važnosti i za razvitak mlade rimske države (oko god. 474 pr. Kr.).

Najstarije ustanove U rimskoj porodici (f a m i l i a) **otac** je bio neograničeni gospodar: žena i djeca bijahu njegovo vlasništvo upravo tako kao i robovi i sva imovina. On je mogao svoje vlastite sinove kazniti smrću ili ih prodati u roblje. Otac bijaše i svećenik, jer je prinosio bogovima žrtve.

Kralj nije imao tako veliku vlast u državi kao otac u porodici, premda je bio u isti mah v o j v o d a, s u d i j a i v r h o v n i s v e ć e n i k. Kralju je naime stajao o bok i s njime vlast dijelio **Senat**, vijeće patricijskih poglavica. **Patriciji** su kao neki plemići, tj. bogatiji posjednici koji su živjeli u samom gradu i bavili se državnim poslovima. Seljaci i obrtnici činili su **Plebs** (puk). Plebejci su bili doduše slobodni građani, ali su živjeli većinom na selima i nisu uživali nikakovih političkih prava. Plebejac nije smio prinositi ni žrtava bogovima, a zakon nije priznavao ni valjanost brakova patricijsko-plebejskih. Oni plebejci koji se zbog svoje sigurnosti utekoše pod

zaštitu kojega patricija postali su od njega zavisni i zvali su se k l i j e n t i, dok se njihov gospodar zvao p a t r o n.

Budući da je v o j n i č k a s l u ž b a za onoga koji ju je vršio smatrana kao velika čast, vojnikom je isprva mogao postati samo patricij.

3 Rimska vjera

Značaj vjere Rimska vjera imala je sasvim **praktičan karakter** i bila je prosta od svake mitske poezije: u tome se mnogo razlikovala od grčke vjere. Rimljani su i u vjeri hladni račundžije: njihova je religija bila samo kao neki u g o v o r s b o g o v i m a. Samo točnim ispunjavanjem svih obveza, tj. najpomnijim vršenjem vjerskih formalnosti, smio je čovjek računati da će i bog prema njemu izvršivati svoje obveze (r e l i g i o dolazi od l i g a r e = vezati).

Znalo se dogoditi i to da je Rimljanin razbio kip onoga boga za koga je držao da nije izvršio svoju dužnost koju je od njega očekivao.

Rimski bogovi Mnogo bogova imao je praznovjerni Rimljanin: neki su u vezi s porodičnim životom (**Lari** i **Penati**, duhovi predaka), a neki sa zemljoradnjom i stočarstvom(napr. F l o r a, F a u n). I za neke pojmove imali su oni božanstva (V i k t o r i j a = pobjeda, F o r t u n a = sreća, K o n k o r d i j a = sloga), a osim toga svaki čovjek imao je svoga osobitoga zaštitnika ili G e n i j a.

U svakoj rimskoj kući bio je o l t a r, tj. ognjište na kojem je morala danju i noću gorjeti **sveta vatra**. Prije svakoga ručka otac porodice prinosio je žrtvu tako da je malo vina i jela prosuo u vatru govoreći pri tom propisanu molitvu.

Sl. 66. — **Suovetaurilije.** Žrtva koja se u određenim danima prinosila bogovima sastojala se iz svinje (s u s), ovce (o v i s) i bika (t a u r u s), a po tome je ovo žrtvovanje i dobilo ime. Louvre. (Woermann).

Od državnih bogova najveći je **Jupiter**, gospodar nebesa i gromova; njegova žena zove se Junona, božica braka. Ratni su bogovi Mart i Kvirin, a bog sa dva lica Jan bdije nad ulazom i izlazom, početkom i svršetkom: zato je njegovim imenom nazvan prvi mjesec u godini. Poslije su Rimljani prihvatili neke grčke bogove (Apolon, Bakhus ili Dionis, Herkul ili Herakle), a druge su grčke bogove izjednačili sa svojima: Venera (Afrodita), Minerva (Atena), Neptun (Posidon), Vulkan (Hefest), Merkur (Hermo), Vesta (Hestija), Cerera (Demetra), Diana (Artemida) itd.

Svećenici Molitve, žrtve i augurska odgonetanja božje volje (**auspicija**) prate sve državne i privatne čine Rimljana. Ništa oni ne poduzimaju bez žrtava i augura (sl. 66). Od svećeničkih zborova najvažniji su **pontifici** koji sastavljaju i kalendar, njima je na čelu pontifex maximus. Državnu vječnu vatru u hramu božice Veste čuvaju vrlo ugledne djevice Vestalinke. Od italskih Grka Rimljani su dobili neke stare knjige za koje se vjerovalo da sadržavaju proročanstva proročice Sibile; u njima su tražili savjeta kadgod bi državu stigla kakva veća nevolja.

4 Osvojenje Italije

Etruščani Gali O prvim sukobima Rimljana sa susjedima govore samo priče koje su širile slavu nekih patricijskih porodica. Takvih priča ima mnogo. Nema sumnje da su stari Rimljani imali neke naročite vrline kojima su nadmašivali sve svoje neprijatelje.* Glavne su njihove vrline ustrajnost, sloga i disciplina.

Rimljani su imali najopasnijega neprijatelja u **Etruščanima** koje su doduše na moru pobijedili Sirakužani, ali na kopnu bili su još uvijek dosta jaki. Kad su Etruščane sa sjevera napali Gali, Rimljani su upotrijebili tu priliku, razorili grad Veje, od kojega je Rimu prijetila najveća opasnost, i tako svoju vlast pomakli u južnu Etruriju.**

Budući da su Etruščane Gali sa sjevera postojano napadali, mogli su Rimljani sa južne strane nastaviti svoja osvajanja u Etruriji i za neko vrijeme čitavu pokrajinu spraviti pod svoju vlast.

Ali **Gali** malo poslije provale i u Lacij, te na Aliji, maloj pritoci Tibera, razbiju god. **387** rimsku vojsku do nogu (»dies ater«, crni dan). Kad su od Rimljana dobili dosta zlata (»vae victis!«), vratiše se Gali u sjevernu Italiju. Rim se brzo oporavio od te velike nesreće, ali ona mu se zasjekla duboko u sjećanje.

* Priča o diktatoru Cincinatu koji je od pluga pozvan na čelo vojsci, a poslije pobjede opet se latio pluga.

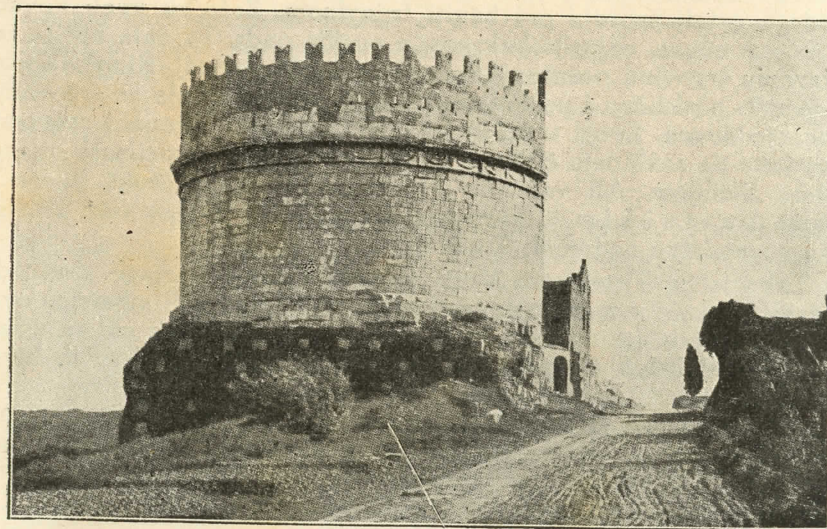
** Priča o patricijskom plemenu Fabijevaca koje je pod Vejima skoro čitavo izginulo i o diktatoru Furiju Kamilu koji je zauzeo taj tvrdi grad.

68·50 din za ...

Latini Samnićani Kad su **latinska plemena** otpala od Rima, Senat ih je pokorio, međusobno zavadio i sa svakom latinskom općinom zaključio drukčiji ugovor, sve po načelu: »Divide et impera!« (podijeli ih i vladaj). Takvom su se lukavom politikom Rimljani otsele uvijek služili i njom su postigli ono što nisu mogli ratom.

Vrlo teška borba bijaše s jakim i ratobornim **Samnićanima** koji su živjeli u planinama srednje Italije, a otuda se raširili i u bogatu Kampaniju. Tako su Samnićani stekli doduše veću oblast od Rimljana, ali zato ona nije bila uređena kao država. Do neprijateljstva je došlo baš zbog Kampanije. Krvavi ratovi trajali su, na prekide, preko trideset godina i dokončali se pobjedom složnih i ustrajnih Rimljana (oko god. **290**). Rimljani su tako pod svoju vlast podvrgli čitavu srednju Italiju. I opet su u osvojenom području zaključeni **ugovori**, i to sa svakim gradom drukčiji. Pored ugovora, još su na otstupljenom zemljištu uređene **kolonije** na kojima su se naselili rimski vojnici. Iz tih vojničkih kolonija širio se po Italiji i latinski jezik. Čvrste **vojničke ceste** vezale su kolonije sa samim Rimom (sl. 67).

Otsele je bila prirodna težnja Rimljana da podlože sebi čitav poluotok. Do toga ih je vodila ne samo njihova svijest da svojim sposobnostima nadmašuju sva italska plemena, nego i korist koju su imali od svojih pobjeda. Oni su naime pobijeđenom neprijatelju redovno uzimali jedan dio zemlje, i to je onda bio **ager publicus** (državno zemljište) koji je država davala pod jeftin zakup rimskim gra-

Sl. 67. — **Via Appia.** Ta čuvena sa svoje čvrstoće cesta nazvana je po cenzoru Apiju, koji ju je dao sagraditi. Vodila je iz Rima kroz Kampaniju u južnu Italiju. Duž ceste sagradiše Rimljani mnoge spomenike, pa i ovaj veliki mauzolej Cecilije Metele.

đanima. A na drugom državnom zemljištu bile su vojničke kolonije koje su italska plemena držale u pokornosti.

Rat s Pirom

Širenje rimske vlasti prema jugu moralo je dovesti Rimljane i u sukob s **grčkim gradovima** Južne Italije. Ti Grci nisu bili vezani nikakvom zajedničkom politikom, štoviše među njima je vladalo i trgovačko suparništvo. Zato nisu priskočili u pomoć ni **Tarentu**, najbogatijem trgovačkom i industrijskom gradu zapadnoga Helenstva, kad se sukobio s Rimljanima. Tarenćani su pozvali u pomoć kralja **Pira** iz Epira. Vođen pustolovnim osnovama da na Zapadu stvori sebi veliku državu kako je nedavno njegovu rođaku Aleksandru pošlo za rukom na Istoku, osvanu Pir u Italiji sa svojom odličnom vojskom i dvadesetak za boj opremljenih slonova kojih Rimljani još nikada nisu vidjeli. Poslije nekih pobjeda nad Rimljanima* bio je naposljetku odlučno razbijen kod B e n e v e n t a, i morao se vratiti kući. Rimljani su onda zaposjeli Tarent i sa svim gradovima južne Italije zaključili ugovore. Tako je sada čitava Italija, osim galske zemlje na sjeveru, bila **savezna država pod vodstvom Rimljana**, i velika vlast poput Kartage, Makedonije, Sirije i Egipta. To se dogodilo oko god. **270** pr. Kr.

5 Prvi Punski** rat

Rim i Kartaga

Otkako su Rimljani podvrgli pod svoju vlast Grke u Italiji, stali su se i oni baviti **trgovinom**. Zato su uveli kovani novac, najprije bakreni, a poslije pada Tarenta bili su im za izvanju trgovinu potrebni srebrni dinari (denarius). Rimski narod bio je vrlo praktičan i poslovan i imao je mnogo smisla za trgovanje i sticanje novca. Svoju izvanju trgovinu mogli su Rimljani osigurati samo tako da zavladaju čitavim Tirenskim Morem i otocima u njemu, osobito **Sicilijom**. Ali veći dio Tirenskoga Mora i otokâ bijaše u rukama k a r t a š k i m, i Kartažani su nastojali da još više prošire svoje gospodstvo nadomak Rimu.

Tako je na Tirenskom Moru između Rima i Kartage došlo do suparništva koje je moralo dovesti svakako i do rata. Rimljani su ovaj put svoje osvajačke namjere znali i drukčije opravdati: oni su ustali na obranu **sicilskih Grka**. I doista Grci na Siciliji, kad su ih htjeli Kartažani pokoriti, pristali su uz Rimljane. Veze između Rima i Helena bivale su sve jače. Rimljani su se upoznali s grčkom vjerom i mitologijom, pa je nastala već i priča o Trojancu Eneji i osnivanju Alba Longe i Rima. Ipak su Rimljani u to vrijeme bili još uvijek priprosti i neobrazovani, pa i njihovo pismo još nije bilo stvoreno.

* Pobjeda kod A s k u l a u Apuliji bila je vrlo krvavo plaćena (»Pirova pobjeda«).

** P u n s k i znači u latinskom jeziku fenički. Kartažani su naime bili Feničani.

Kartaga

je bila najmoćnija pomorska i trgovačka država onoga vremena. U njezinoj je vlasti, osim sjeverozapadne Afrike, bilo još primorje Sardinije i Korzike, jedan dio Sicilije i južna Španija. Kad su htjeli pod svoju vlast spraviti č i t a v u S i c i l i j u, sukob s Rimom bio je neizbježiv. Ustav kartaški bijaše **plutokratski** (vladavina bogataša), jer je ondje, kao i u svim trgovačkim državama, sva vlast bila u rukama veletrgovaca i industrijalaca. Vojska kartaška bila je sastavljena od s t r a n i h p l a ć e n i k a, budući da svoje siromašne građane kartaški Senat nije primao u vojsku samo da ne mora s njima dijeliti politička prava i vlast. Osim velike mržnje koja je vladala između kartaških bogataša i siromašnog naroda, najslabija strana kartaške države bijaše njezina najamnička vojska. Znalo se i to desiti da su se vojnici pobunili protiv svojih gospodara, jer nisu dobili obećanu plaću. Istina, Kartaga je raspolagala silnim novčanim sretstvima i vrlo jakom ratnom mornaricom, ali sebični kartaški bogataši nisu bili ni izdaleka ono što su bili ustrajni i složni Rimljani.

Prvi punski rat

U p r v o m p u n s k o m r a t u, koji je trajao dvadesetak godina, Rimljani su morali izgraditi sebi najprije m o r n a r i c u koju dotle nisu imali. Rat se vodio na prekide i s promjenljivom srećom na moru i na kopnu, tj. na Siciliji, gdje je Rimljanima mnogo neprilika zadavao odlični kartaški vojvoda **Hamilkar Barkas**. Opet je iznijela pobjedu žilava ustrajnost rimskoga Senata i italskih seljaka kojima nisu bili dorasli malodušni kartaški trgovci sa svojom plaćeničkom vojskom. Rat je završen god. **241**. Rimljani su tada stekli čitavu S i c i l i j u, ali sicilske gradove nisu primili u svoju savezničku državu, već su iz otoka uredili tzv. **provinciju** koju su dali u upravu namjesniku.

Kad su se protiv Kartage pobunili njezini plaćenici, Rimljani su im oteli još S a r d i n i j u i K o r z i k u i iz ta dva otoka uredili svoju drugu provinciju.

Iliri i Gali

I na istočnu stranu Jadranskoga Mora obratiše Rimljani svoju pažnju. U južnoj Dalmaciji i Crnoj Gori bijaše dosta jaka **ilirska država**. Ilirski gusari pljačkali su grčke brodove i grčke kolonije koje su bile u Dalmaciji. Da na Jadranskom Moru osiguraju trgovačke veze s Grčkom, Rimljani su se zapleli s Ilirima u rat i god. **228** pobijedili njihovu kraljicu T e u t u. Ali borbe s Ilirima nastavljene su za neko vrijeme i dokončane istom poslije dva stoljeća pokorenjem svih ilirskih plemena.

Nova g a l s k a provala u Etruriju dala je Rimu priliku da pokori i **Padsku Nizinu** (»Ovostransku Galiju«). Tako je sada čitava Italija sve do Alpa bila politički ujedinjena (oko god. 220).

Hamilkar Barkas

Kartaga se svojom jakom industrijom i trgovinom od poraza brzo oporavila. Tada je ona stekla i odličnu k o p n e n u v o j s k u, tako da nije bila više upućena na

plaćenike, a gubitak Sicilije, Sardinije i Korzike nadoknadila je pokorenjem velikoga dijela Španije. To je sve bilo djelo znamenitog kartaškog vojvode i državnika **Hamilkara Barkasa**. Ali on se oslanjao na kartašku svjetinu i nastojao da demokratizuje ustav svoje domovine: zato je kartaški Senat mrzio njega i njegovu porodicu. (Čitaj Flaubertov roman »Salambo«).

6 Izgradjivanje republikanskog uredjenja

Konzulat Diktatura Kad je oko god. **500** rimska država postala republikom, na čelo državne uprave postavljena su **dva konzula**, i na njih je prenesen **imperij**, tj. nekadašnja kraljevska vlast suđenja i zapovijedanja vojskom. Dobili su konzuli i kraljevsku pratnju, po 12 liktora koji su nosili svežnjeve pruća sa sjekirom u znak vlasti nad životom i smrti.* Ipak je konzulska vlast bila manja od kraljeve, jer su bila dvojica, i jedan je mogao da se usprotivi odredbama drugoga. U ratu je zapovijedao svaki dan drugi. Osim toga konzulska vlast trajala je samo godinu dana, i za to vrijeme svi su im se morali pokoravati, ali poslije položene časti mogli su konzuli biti pozvani da odgovaraju za svoja djela. Konzuli su nosili bijelu togu (plašt) s grimiznim rubom, dok su nekadašnji kraljevi imali togu koja je bila sva grimizna.

Za velike opasnosti, osobito u vrijeme rata, bilo je bolje da se sva vlast skupi u rukama jednoga čovjeka da njome raspolaže nesmetan ni od koga. Konzuli bi tada otstupili imenovavši prije toga **diktatora** s neograničenom vlašću. Ali ta izvanredna služba smjela je biti u rukama jednoga čovjeka najviše pol godine. Ako je bilo potrebno, Senat je imenovao novoga diktatora.

Senat Dok su konzuli i drugi činovnici služili samo godinu dana, dotle je čast **senatora** bila doživotna. Zbog toga je ugled Senata bio mnogo veći, to više što su i konzuli postajali obično članovima Senata, pa su čuvali njegov ugled i rado izvršivali njegove savjete. Naskoro je Senat postao tako moćan, da su njegovi savjeti (»senatus consulta«) vrijedili kao zakoni kojima su se morali svi pokoravati. Kako su senatorima obično postajali bivši magistrati (najviši činovnici) sa dobrim poznavanjem svoje službe, Senat je mogao da vodi državnu politiku vješto i mudro, i veličina do koje se razvila rimska republika njegovo je djelo. Osobito je bogato iskustvo stekao Senat u vođenju izvanje politike koja je bila sva u njegovim rukama.**

* Dvije najviše kazni bijahu batine i sječenje glave. Svežnjevi pruća = fasces, otuda »fašizam«.

** Na službenim aktima država je bila ovako potpisana: SPQR (Senatus Populusque Romanus).

Narodna Skupština Kad su ratovi sa susjedima učestali, bilo je potrebno da se vojna dužnost protegne i na plebejce. Budući da se svaki vojnik opremao sam, razdijeljeno je čitavo građanstvo, baš kao i u Ateni, po imovini na **pet razreda**. Tko nije imao posjeda, nije služio kao vojnik. Pješačke centurije (čete) prvoga razreda bile su teže naoružane i one su se borile u prednjim redovima. Iza centurija prvoga razreda stojale su centurije drugoga razreda itd. Patriciji su služili u konjaničkim centurijama.

Vrlo rano stali su konzuli sazivati **Skupštine** u kojima se sastajao sav narod, patriciji i plebejci. Na Martovu Polju, izvan grada, postavili su se tada građani u svoje centurije da glasuju o prijedlozima koje bi im donijeli konzuli. Kod glasovanja svaka je centurija imala po jedan glas što go je dala poslije dogovora. Kako je konjaničkih i pješačkih centurija prvoga razreda bilo više nego svih ostalih zajedno, kod glasovanja odlučivali su uvijek najimućniji građani. Otuda se vidi i to da su centurije bogataške po broju glava bile manje od siromašnih centurija.

Te Skupštine, koje su se zvale **Centurijske komicije**, birale su konzule i druge činovnike, zaključivale o ratu i miru i prihvaćale ili odbijale zakonske prijedloge. Budući da su se plebejci s patricijima našli rame o rame i na bojnom polju i na Skupštini, stali su oni tražiti da im se priznadu sva prava koja su im bila uskraćivana. Borba plebejaca za ravnopravnost s patricijima trajala je dulje vremena.

7 Staleške borbe

Plebejski tribuni Plebejci su morali u rat jednako kao i patriciji,a ipak su bili lišeni svih prava i koristi koje su uživali patriciji. Tako su bili prikraćeni i kod diobe **državnoga zemljišta** (ager publicus) što je oduzeto pobijeđenom neprijatelju, jer su ga u jeftin zakup od države dobivali samo patriciji. Oni često puta nisu našli pravde ni na sudu, i uopće od samovolje patricijskih činovnika nisu bili nikako zaštićeni. Za njihovu ličnu zaštitu i sigurnost patriciji su im najposlije dopustili da svake godine izaberu sebi nekoliko **tribuna**, i to svaki rimski kotar (tribus) po jednoga. Ne zna se kada i kako, ali to se dogodilo jamačno već u najranije republikansko doba.* Tribuni su imali dužnost da štite plebejce od nasilja patricijskih magistrata (ius auxilii = pravo pomoći) i da svojim »Veto« (zabranjujem) spriječe u Komicijama stvaranje takvih zakona, koji bi za plebejce bili nepravedni. Plebejski tribuni imali su

* Priča o iseljenju plebejaca na Sveto Brdo i o posredovanju Menenija Agripe koji je plebejcima pričao o zavjeri čovječjih udova protiv želuca.

i to pravo da sazivaju **Tributne komicije**, tj. skupštine plebejaca na kojima se raspravljalo o prilikama u svakom kotaru (tribusu). Budući da se njihov rad više puta mogao smatrati kao neki otpor protiv državne vlasti i zakona, bilo je za vlastitu sigurnost tribuna potrebno da patriciji njihovu osobu priznadu nepovredljivom (**sacrosanctus**). Ni konzul nije smio na tribuna položiti ruku.

Patriciji su tribune isprva samo nerado trpjeli,* i oni su bili samo privatni branitelji plebejaca, ali poslije nekoga vremena priznali su ih patriciji magistratima.

Prvi važni zakoni

Plebejci su postojano tražili svoja prava. Vrijeđalo ih je najviše to što nije bilo pisanih zakona, i zato nije bilo zajamčeno pravedno sudovanje. Oko god. **450** došlo je do sporazuma, i tada su postavljena, za vrijeme od dvije godine, mjesto konzula na čelo države desetorica muževa (»decemviri«) s izvanrednom vlašću, i njima je povjereno da napišu zakone. Tako je nastao **Zakonik, urezan na 12 mjedenih ploča**, koje su izložene javno na trgu da ih može svatko čitati. Na osnovu toga Zakonika razvijalo se u Rimu i dalje zakonodavstvo, i tako je s vremenom nastalo čuveno »**Rimsko pravo**« koje je postalo temeljem reda i sigurnosti ne samo u rimskoj, nego i u drugim državama što su se poslije stvorile.

Protiv najviših kazni, tj. osude na smrt i batine, mogao se osuđeni rimski građanin prizvati na Narodnu skupštinu da ona odluči. Ovo **pravo priziva** (ius provocationis) bilo je najjači branik rimske građanske slobode.** Otsele moraju liktori, koji prate konzula, unutar gradskih zidina nositi pruće bez sjekire.

Privatno i javno pravo

Posebnim zakonom priznata je i pravna valjanost patricijsko-plebejskih brakova (ius connubii). Tako su obadva staleža u **privatnim pravima** izjednačena. Još su se dugo vremena plebejci morali boriti i za jednakost u **javnim** (političkim) pravima. Od javnih prava uživali su samo pravo glasovanja u Centurijskim komicijama (ius suffragii), ali nisu imali i pravo na državne časti (ius honorum). Malo pomalo otvorena su im ipak vrata konzulata i ostalih magistratura koje su bile stvorene da se otereti konzulska služba, a to su cenzura, pretura, kvestura i edilitet.

Nove magistrature

Od novih službi vrlo važna bijaše pretura. **Pretori** su bili sudije. Pošto u »Zakoniku na 12 ploča« nije bilo odredaba za sve pravne slučajeve, morali su pretori te zakone popunjavati svojim ediktima. Ovakvi edikti najviše su doprinijeli razvitku pravne nauke u Rimljana.

Kvestori su upravljali državnom blagajnicom, a **edili** policijom. **Cenzori** su se birali samo svake pete godine na 18 mjeseci da za to vrijeme obave procjenu imovine i odrede u koji razred tko dolazi. Cenzori su i popunjavali Senat bivšim magistratima. I plebejci su mogli sada postati senatorima.

* Priča o Koriolanu, neprijatelju plebejskih tribuna.

** Zakon koji rimskom građaninu daje pravo priziva zvao se Lex Valeria po konzulu Valeriju koji ga je predložio Skupštini.

Potpuno izjednačenje

Kad su oko god. **300** plebejci dobili i pristup u svećeničke zborove, završena je dvjestogodišnja borba oko izjednačenja staleža, a da nije nijednom trebalo da dođe do bune ili prevrata. Malo poslije priznata je i zakonska valjanost svih zaključaka **Tributnih komicija** koje su sazivali i pretsjedali im plebejski tribuni. Tako su Tributne i Centurijske komicije postale ravnopravne.

II Procvat republike pod vlašću Senata

8 Pokorenje Zapada

Hanibal

Kad je zapovjedništvo nad kartaškom vojskom u Španiji preuzeo Hamilkarov sin **Hanibal**, planuo je između Kartage i Rima novi rat. Taj čovjek istakao se izvanrednim vojvodskim i državničkim sposobnostima, ali i neutaživom mržnjom na Rimljane. Znao je on i te kako dobro da između Kartage i Rima mora doći naskoro do konačnoga obračunavanja, jer se njihovi interesi u zapadnom dijelu Sredozemnoga Mora više nisu mogli pomiriti. Po njegovu uvjerenju Kartaga bi mogla uživati mir i sigurnost samo onda kad bi nestalo rimske države. Rat je izazvao on sam kad je osvojio Sagunt, i to bez pitanja kartaškoga Senata (god. **218**).* Hanibalova osnova bila je neobično smiona, jer je smislio da sa svojom vojskom provali u samu Italiju gdje bi Rimljane svladao pomoću italskih plemena koja su teško podnosila rimski jaram. Od mornarice nije tražio nikakve pomoći samo da bude o kartaškom Senatu što nezavisniji. U tom ratu izvršio je on sjajna vojnička djela. Morao je prije svega prijeći s vojskom dva najveća evropska gorja, Pireneje i Alpe. U Alpama propala mu je skoro polovina vojske, osobito su nastradali konji i slonovi. »**Drugi punski rat**« trajao je 16 godina, tj. od 218—202 g.

Hanibalova ofenziva

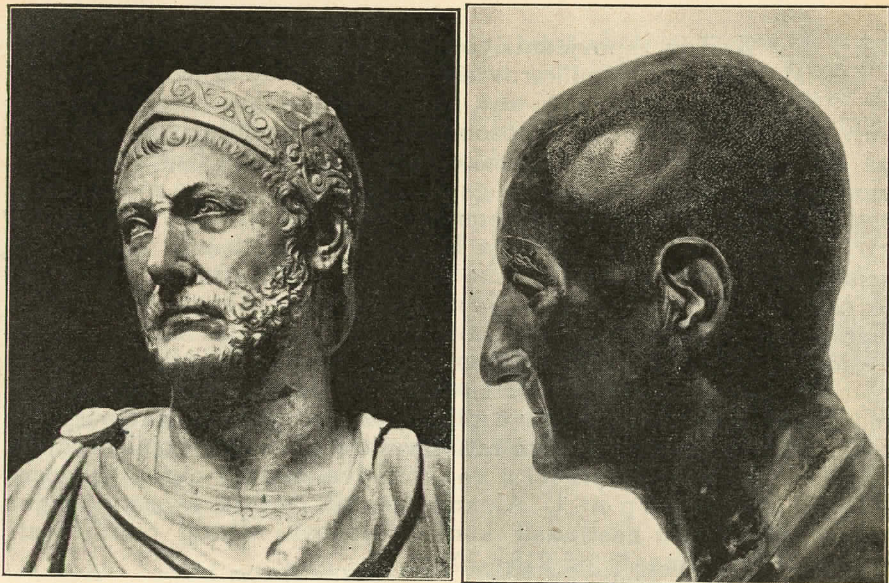
Spustivši se u Padsku Nizinu pobijedio je Hanibal **dvaputa** Rimljane, i tako je postao gospodarem sjeverne Italije. Sad su neka galska plemena pristala uz njega i

* Rimljani su grad Sagunt u Španiji uzeli pod svoju zaštitu samo da zaustave dalje napredovanje Kartažana.

popunila njegove čete. Iduće godine stigne preko Apenina u Etruriju gdje razbije i treću rimsku vojsku. Premda mu je sada bio otvoren put do samoga Rima, ipak je on radije krenuo u južnu Italiju ne bi li ondje pridobio na svoju stranu još kojega rimskog saveznika. Rimljani su tada svu vlast predali u ruke diktatoru **Fabiju Maksimu** kojega su naskoro nazvali »kunktatorom« (= oklijevalo), jer nije htio prihvatiti nijednu bitku koju mu je nudio Hanibal. Kad je Fabijeva služba istekla, izabrani su opet konzuli koji Hanibala dočekaju s vrlo jakom vojskom kod **Kana** u Apuliji (god. **216**). Rimljani su ovaj put poraženi kao nijedna vojska dotle. Više od 40.000 ljudi pokri bojno polje, među njima 80 senatora, dok je Hanibalovih vojnika palo jedva 6.000. Taj uspjeh postigao je kartaški vojvoda svojom izvanrednom taktikom koja se sastojala u brzom kretanju i opkoljavanju neprijatelja. Opet neka plemena u Italiji pristanu uz Hanibala, pa i Sirakuza na Siciliji i grad Kapua u Kampaniji. Hanibal pridobije na svoju stranu i makedonskoga kralja koji mu obeća izdašnu vojničku pomoć.

Hanibal u defenzivi

Što je bila veća opasnost, to je bila i veća ustrajnost i požrtvovnost Rimljana. Rimsku državu sačuvala je od rasula samo odlična organizacija. Italija je naime bila

Sl. 68. — **Hanibal.** Napuljski muzej. Sl. 69. — **Scipion.** Napuljski muzej.

puna rimskih **vojničkih kolonija**, i Rim je njihovom pomoću krvavo pokorio one saveznike koji su se odmetnuli i u isti mah postojano po Italiji novačio. Kratkovidna naprotiv kartaška plutokracija uskratila je Hanibalu svaku pomoć, jer ga se bojala kao i njegova oca. Protiv makedonskoga kralja podigli su Rimljani Grke, i on nije mogao da pomogne Hanibalu. Ni Kapuu nije mogao Hanibal da obrani od rimske vojske, premda je u tu svrhu došao do samoga Rima gdje je izazvao paniku (»Hanibal ante portas«), ali za jurišanje na dobro utvrđen grad nije imao ni dosta četa ni bojnih sprava. Sirakuza morala se također predati Rimljanima, premda se branila Arhimedovim bojnim spravama.* Tako je prolazilo vrijeme, godina za godinom, i Hanibal se morao najzad mučno, ali vješto braniti od mnogo premoćnijega protivnika. I njegova brata **Hazdrubala,** koji mu je iz Španije vodio nove čete, razbiju rimski konzuli. Tada Rimljani prenesu rat u Španiju, a najposlije i u kartašku zemlju u Africi.

Poraz Kartažana

Kartaški Senat pozvao je Hanibala u pomoć, ali konzul **Scipion** pomoću kartaških podanika Numiđana, odličnih konjanika, razbije kod **Zame**, nedaleko od Kartage, Hanibalovu vojsku (god. **202**). Iduće godine zaključen je mir po kojemu je Kartaga Rimljanima morala izručiti svu svoju mornaricu i sve svoje posjede izvan Afrike, platiti veliku ratnu otštetu i obvezati se da bez privole Rimljana ne će više ni na koga zavojevati. **Kraljevina Numidija** došla je tada pod rimsku zaštitu. U **Španiji** je uređena nova rimska provincija. Scipionu Narodna skupština podijeli naziv »Afrički«, a Senat mu dopusti sjajan triumf.

Pobjeda Rimljana nad Hanibalom bijaše veliki događaj u općoj historiji. Što bi se sve zbivalo da je razorena rimska država, to dakako ne zna nitko, ali bez sumnje to bi za Evropu bila velika nesreća, jer Kartažani po svojim sposobnostima nisu bili ravni Rimljanima. Ali Rimljani su svoj uspjeh platili skupo, jer je šestnaestgodišnje ratovanje upropastilo seljake u Italiji: od te nesreće zemlja se više nikada nije oporavila.

Rimljani su tako postali gospodarima zapadne polovine Sredozemnoga Mora.

9 Pokorenje Istoka — Pad Kartage

Orijentalna politika

Do svršetka Hanibalove vojne Rimljani ratuju u prvom redu zato da se održe među drugim plemenima i da svoju državu prirodnim granicama osiguraju i učvrste. Tu su zadaću izvršili osvojenjem Italije i susjednih otoka i odbijanjem Hanibalove invazije. Ali od toga vremena zapodijevaju oni vojne samo iz sebičnosti i lakomosti za tuđim zemljama. Čim dođu u dodir s kojom zemljom, u njih prevlada uvjerenje da je moraju pokoriti, i nemaju tako dugo mira dok ne poluče cilj. **Novac** je već

* »Noli turbare circulos meos« (ne kvari mojih krugova). Arhimeda je ubio rimski vojnik.

odavna bio velika sila, i toj sili podlegoše i Rimljani. Zgrtanje novca postade glavnim zadatkom novih gospodara svijeta, a to su oni postizavali ratom i pljačkanjem pobijeđenih naroda. Sada su Rimljani upravili pogled na nesložne države **helenističkoga Istoka.** Onamo ih je privukla sjajna kultura i veliko bogatstvo koje su istočni narodi nagomilali trgovinom i industrijom. Osim toga trebalo je od toga vremena u Rim i u Italiju uvoziti sa Istoka **žito**, jer je šestnaestgodišnji Hanibalov rat čitavu Italiju nemilo opustošio i upropastio seljački stalež. Rimska politika držala se i ovaj put staroga načela: »Divide et impera!« Zato su Rimljani nastojali da jednu državu zavade s drugom i pomagali su slabije protiv jačih.

Makedonija i Grčka Makedonski kralj **Filip III** i sirski kralj **Antioh III** namjeravali su proširiti svoju vlast na račun Egipta i nekih manjih državica Istoka. Osobito je od njih zaprijetila opasnost Rodu i Pergamu: ali te državice obratile su se za pomoć Rimljanima, a ovi su se odmah odazvali. Tako je Rim stao osvajati zemlje koje su nekada pripadale carstvu Aleksandra Velikoga.

Najprije su Rimljani svladali Filipa III koji je morao pobjednicima platiti veliku ratnu otštetu i Grčkoj vratiti slobodu. Ali Grci su sada jaram makedonski zamijenili rimskim. U novom ratu protiv Filipova sina Perseja Makedonce je odlučno pobijedio kod **Pidne** god. **168** konzul Emilije Paulo. Budući da su i Grci pristali uz Perseja, Emilije Paulo preko 1.000 najuglednijih Grka, među njima mnogo učenjaka i umjetnika, odvede kao taoce u Rim. Svladan je tada i ilirski kralj Gencije koji je također bio Persejev saveznik. Malo poslije Rimljani su od osvojenih zemalja na Balkanu uredili dvije provincije: **Makedoniju** i **Ilirik.**

Senat je dopustio Emiliju Paulu da proslavi triumf, tj. svečani ulazak u Rim s pobjedonosnom vojskom i izvanredno dugom povorkom zarobljenika i kola natovarenih plijenom. Tako sjajnoga triumfa Rim još nikada nije doživio. Trajao je čitava tri dana.

Grci su se htjeli ponovo otresti rimskoga jarma, ali ustanak je brzo ugušen. Tada su Rimljani, po želji svojih trgovaca, razorili bogati grad **Korint** samo da preotmu njegovu razgranjenu trgovinu. Tom prilikom Korint su nemilo opljačkali i sa sobom odnijeli mnogo umjetnina (god. **146**).

Sirija i Pergam I sirskoga kralja Antioha III pobijediše Rimljani i oteše mu Malu Aziju koju su onda razdijelili među svoje saveznike, Rod i Pergam. Posljednji **pergamski kralj** ostavio je oporučno Rimu svoju državu u Maloj Aziji i sve svoje blago. Rimljani su iz te zemlje uredili svoju provinciju **Aziju**. Iz azijske provincije odnesoše golem plijen, ali i poslije pljačkali su sve do česa bi došli, pobirali velike poreze, a u stanovništvu hvatali roblje. Zbog toga je rimsko ime u Aziji bilo silno omraženo.

Treći punski rat Nije prošlo ni pedeset godina od poraza kod Zame, a **Kartaga** se svojom trgovinom tako oporavila, da je probudila veliku zavist rimskih trgovaca: oni su zato od svojih državnika tražili da se taj mrski takmac sasvim uništi. Njihovu ratnu politiku poduprо je i čuveni Katon koji se istakao kao branitelj starih rimskih običaja. I Katon je bio sebičan i lakom, a uz to okrutan čovjek.*

Povod za rat lako se našao. **Numiđani**, rimski saveznici u Africi, provaljivali su postojano u kartašku zemlju, i Kartažani su se naposljetku morali latiti oružja da ih odbiju. Pošto su tako pogazili mirovni ugovor iz god. 201 koji im je branio da vojuju bez privole Rima, rimski Senat navijesti im rat. Da od sebe otkloni rat, platila je Kartaga Rimljanima veliku svotu novaca i izručila mnogo odličnih talaca, a onda, na njihov zahtjev, predala i sve svoje brodove i oružje. Ali Rimljani su im poslije svega toga naložili da napuste svoj grad. Pošto više nije bilo sumnje o namjerama Rimljana, podiglo se u Kartagi sve na očajnu obranu. Nestalo je među građanima i stare nesloge, a ljubav prema rodnome gradu ujedinila je bogate trgovce i siromašne radnike. Zato je borba bila vrlo krvava i dugotrajna. Istom nakon trogodišnjega potsjedanja pošlo je za rukom **Scipionu Mlađem**** da Kartagu poslije strašnoga klanja zauzme i sravni sa zemljom. Tako je propala ta nekada silno bogata i moćna država koja već odavna nije bila opasna Rimljanima, i uz rimsku državu mogla je da mirno živi. Iz kartaških krajeva uređena je rimska provincija **Afrika** (god. **146**).

Tako su Rimljani zagospodarili čitavim Sredozemnim Morem i svim zemljama oko njega osim Egipta. Rim je tada postao prava **svjetska država** o kakvoj je valjada nekad snivao Aleksandar Veliki. Ti izvanredni uspjesi spoljašnje politike postignuti su pod mudrim i vještim votstvom rimskoga Senata.

10 Rim kao svjetska sila

Organizacija države Ponosne riječi »civis Romanus sum« (rimski sam građanin) nije mogao reći svaki stanovnik velike rimske države. Tu sreću imao je samo onaj tko je uživao sva građanska prava.*** U tom pogledu država se sastojala iz ova tri dijela: **1. Rimska općina**, koju su činila 4 gradska i 35 seoskih kotara (tribus); njezino stanovništvo uživalo je sva prava. — 2. **Italski saveznici**. To su pokoreni gradovi u Italiji s kojima je Rim sklopio različne ugovore: jednima je dao široku samoupravu i rimsko privatno pravo, ali javna

* Katon bi svaki svoj govor u Senatu dokončao: »Ceterum censeo Carthaginem esse delendam« (uostalom držim da bi Kartagu trebalo razoriti).

** Sin Emilija Paula. Scipion Stariji = Scipio Africanus maior, Scipio Mlađi = S. Africanus minor.

*** Osobito ius provocationis, ius suffragii i ius honorum.

(politička) prava bila su im uskraćena (to su bila municipia); drugi su gradovi živjeli po svojim vlastitim zakonima kao da su sasvim slobodni, samo je Rim vodio zajedničku spoljašnju politiku i od njih tražio ugovorenu vojničku pomoć (civitates foederatae). To su samo dva glavna tipa italskih saveznika, ali bilo je još i drukčijih odnosa između Rima i pokorenih gradova. Sve teže podnosili su italski saveznici nepravdu što u pravima nisu sasvim izjednačeni s rimskim građanima, premda su i oni svojim četama mnogo doprinijeli za veličinu rimske države. — 3. Najposlije eto **provincija**, čije je domaće stanovništvo bilo bespravno.

Nobiles

U Rimu se društvene prilike malo pomalo sasvim promijeniše. Pošto državne službe nisu bile plaćene, za njih su se natjecali samo najbogatiji građani (jesu li to patriciji ili plebejci, na to se više nije obraćala pažnja). Oni su nastojali da te službe ostanu trajno u njihovim porodicama, i samo u rijetkim slučajevima mogao se i »homo novus« dočepati časti i stupiti u red odličnih rodova. Tako je nastalo novo plemstvo mjesto staroga, patricijskoga. To je bila činovnička aristokracija. Ti plemići nazvani su »**nobiles**« (= plemeniti).

Plemići sa državnim službama nisu postizavali samo čast i vlast, nego i veliko bogatstvo. Isluženi naime magistrati postajali su namjesnicima u provincijama gdje su imali dosta prilike da nagrabe sebi mnogo blaga. To je i bio glavni razlog što »nobiles« nisu puštali iz svojih ruku službâ.

Vitezovi

Ratnim otštetama, silnim plijenom i izdašnim porezima iz provincija nagomilalo se u Rimu toliko bogatstvo, da su Rimljani tim kapitalom mogli u svojim rukama skupiti svu trgovinu i sve novčarske poslove tadašnjega svijeta. Kako je onim aristokratima koji su obavljali državne službe (»nobiles«) zakon branio da se bave trgovinom i novčarstvom (tj. posuđivanjem na kamate), tim poslovima bavila se samo novčarska aristokracija koja je činila tzv. **viteški stalež** (ordo equester). Zovu se tako zato što su nekada u rimskoj vojsci popunjavali konjaničke redove. Kako su vitezovi bili u isti mah i vojni dobavljači, oni su najviše poticali rimsku imperijalističku (osvajačku) politiku i ratove.

Optimati

Jednaka težnja za obogaćivanjem i jednako raskošan život ujedinio je i viteški stalež i činovničko plemstvo (nobiles) u jedan viši društveni razred »najboljih« građana ili **optimata** (najbolji = optimus). Budući da je postojanim ratovima i uvozom jeftinoga žita iz provincija seljački stalež u Italiji bio upropašten, optimati su pokupovali svu njegovu zemlju i stvorili svoje velike posjede ili **latifundije**. Na latifundijima su pomoću silne množine robova obrađivali vinograde i maslinike, a njive su pretvarali u livade, jer su one više nosile. I državna

zemlja (ager publicus), što je nekada oteta pokorenim italskim saveznicima, dana je u jeftin zakup samo optimatima. Njihova sebičnost i lakomost nije poznavala granica.

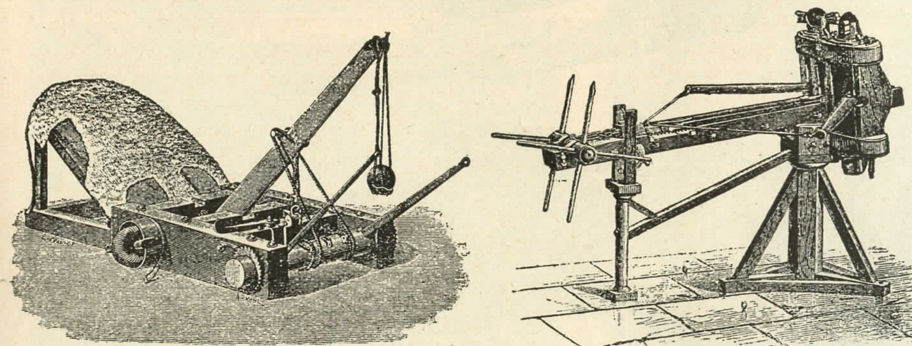
Uprava provincija

Konzuli i pretori po izmaku svoje službene godine dobivali su kao prokonzuli i propretori od Senata u provincijama **namjesništvo**. Ondje su namjesnici izvršivali skoro neograničenu vlast. Premda nisu imali nikakve plaće, ipak su se poslije islužene godine vraćali u Rim sa golemim blagom što su ga izvukli iz svoje pokrajine. Osim toga iz provincija su i u državnu blagajnicu pritjecale tako velike svote, da su svi rimski građani i italski saveznici mogli biti oslobođeni poreza. Pobiranje poreza i carina u provincijama davalo se u zakup samo »**viteškom staležu**«. Ti zakupnici poreza, tzv. publikani, pljačkali su najbezdušnije provincijalce. Bili su doduše u Rimu i naročiti sudovi za takve pljačkaše, ali kako sudovi bijahu u rukama optimata, krivce nije skoro nikada stigla zaslužena kazna.

*

Proletarci

Propali italski seljaci i njihovi potomci zgrnuli su se u velikom broju u grad Rim. Ti »**proletarci**«* činili su glavni dio gradske svjetine. U Narodnoj skupštini svojim glasovima odlučivali su oni o sudbini čitave države, a sami nisu imali ni krova nad glavom. Kako su upravo sve poslove obavljali samo robovi, svjetina nije mogla da dođe ni do kakve zarade. Ona je ipak dobro znala što vrijedi. Budući da su bogataši na izboru magistratâ u Narodnoj skupštini trebali njihove glasove, kupovali su ih novcem, priređivanjem igara u cirkusu i dijeljenjem kruha. Većina, dakle, rimskih građana dala se u to doba od svakoga kupiti. Samo »panem et circenses« (kruha i igara) tražila je svjetina, i ako je to dobila, bila je zadovoljna.

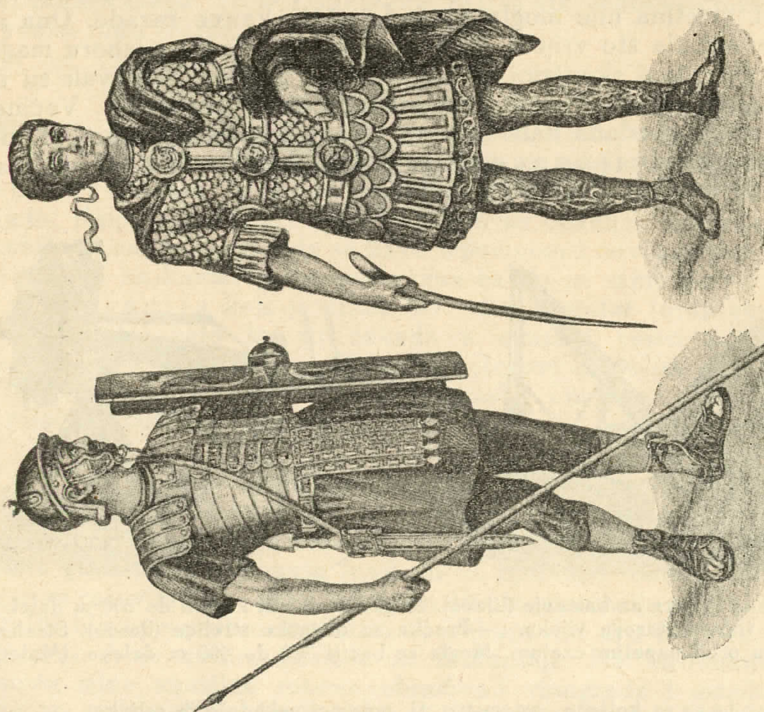

Sl. 70 i 71. — **Praćka za kamenje** (lijevo). Mogao se baciti kamen do 500 m daleko. To su bili topovi staroga vijeka. — **Praćka za dugačke strelice** (desno). Strelica je u žlijebu pred napetim užetom. Mogla se baciti 300 do 400 m daleko. (Malet).

* »Proles« = koljeno, potomstvo, tj. potomci nekadašnjih seljaka.

Sl. 74. — **Rimljani u togi.** Toga je bila slična grčkom himationu. U sredini je Rimljanka.

Sl. 72. — **Rimski vojnik** iz legije.

Sl. 73. — **Centurion,** t. j. rimski oficir.

Robovi

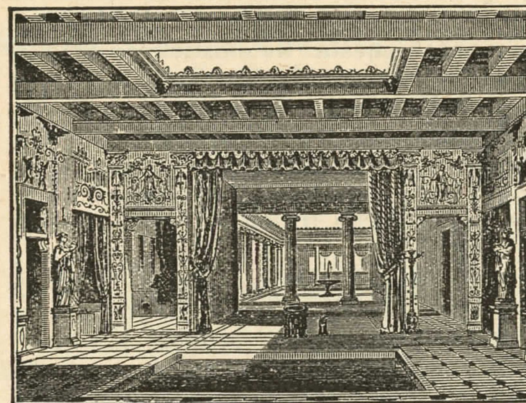
Italija je bila **robovima** upravo poplavljena. Robovi su bili ili ratni sužnjevi, ili od razbojničkih četa pohvatani i na trg dovedeni stanovnici sa različitih strana svijeta. Gdjekoji bogataš imao je čitavu vojsku robova. Dobro se postupalo samo s onim robovima koji su bili obrazovaniji, pa su ih upotrebljavali kao učitelje, liječnike i umjetnike. Ali život robova na latifundijima, u rudnicima i život veslača na galijama bijaše izvanredno mučan i nesretan, jer su Rimljani bili tvrda srca i s robovima nisu postupali blago poput Grka. Nije onda nikakvo čudo što su robovi često puta dizali i bune koje je morala ugušivati vojska.

Mnogoga je roba gospodar ipak tako zavolio, da mu je poklonio slobodu. Takvi su se onda zvali »libertini« (slobodnjaci); njihovi su istom unuci mogli steći prava rimskoga građanina.

Rimska vojska

Vojnici se u to vrijeme više ne postavljaju u bojne redove po imovini (po razredima), već po svojoj starosti: u prvim se četama bore mlađi, a u zadnjim stariji. Kao konjanici služe i dalje samo bogatiji. Pješadija je razdijeljena na **legije**, svaka po 5.000 ljudi, a legije su se dijelile u manje čete. Vojnici su bili naoružani oklopom, štitom, kratkim mačem i kopljem za bacanje. Pored toga vojska je imala i bojne sprave za osvajanje tvrđava (velike praćke za kamenje i dugačke strelice, ovnove za rušenje zidova itd. Sl. 70 i 71).

Vojvodi pobjedniku podijelio bi Senat naslov imperatora koji bi on nosio samo za vrijeme svoga **triumfa**, tj. svečana ulaska u Rim. Imperator je imao na sebi purpurnu togu, a na glavi lovorvijenac. Triumf se obavljao s najvećim sjajem i trajao je po dva do tri dana, jer je povorka s plijenom i zarobljenicima bila izvanredno dugačka.

Sl. 75 i 76. — **Atrij,** t. j. prednji dio bogataške kuće. U sredini udubina za kišnicu, ali i iz vodovoda se punila ta udubina, u kojoj je bilo riba i vodenog cvijeća (akvarij). U pozadini vidi se peristil. — Na desno je mozaik kojim je bio popločen vestibul (ulaz) jedne kuće u Pompejima. »Cave canem!« (Čuvaj se psa).

U povijesti rimskoga naroda padaju nam u oči osobito dvije pojave: prvo to da su Rimljani bili ratnički i osvajački narod kao nijedan drugi narod prije njih (osim možda Asiraca); drugo, da su u organizatorskoj sposobnosti nadmašivali također sve narode staroga vijeka. Da svoje uspjehe imaju da zahvale najviše odličnoj **vojničkoj organizaciji**, vidi se i otuda što su u velikim ratovima pobjeđivali konačno i onda kad je njihov neprijatelj imao kud i kamo bolje vojvode (Hanibal!). Rimska vojska doživjela je u toku vremena mnoge promjene. Usavršavala se postojano, a sve na osnovu stečenih iskustava. U ratničkoj vještini naučili su oni mnogo i od svojih neprijatelja, osobito od Pira i Hamilkara, a najviše od Hanibala.

Helenizovanje Rima Pokorenje Grčke i helenističkih zemalja preobrazilo je sasvim običaje i život Rimljana. Ne samo zlato, nego i umjetnost, nauka i filozofija unesena je iz pobijeđenih helenističkih država u Rim.* Iz Rima razvio se najveći helenistički grad na svijetu. Podignute su kuće na katove, a trgovi ukrašeni mnogim spomenicima i bazilikama (to su veliki trijemovi za suđenje i trgovanje). Rimska kuća preudesila se prema novim potrebama: k atriju, tj. prednjem dijelu s ognjištem, dograđen je sjajni grčki peristil, tj. prostorija ukrašena naokolo stupovima (sl. 75). Oko atrija i peristila nizale su se sobe s naslikanim zidovima, u njima kipovi i pokućstvo od skupocjena drva, a podovi od mozaika (sl. 76). I vrtovi su bili raskošni. Poslije zauzeća Sirakuze i razorenja Korinta mnogo grčkih umjetnina doneseno je iz tih gradova u Rim. Svaki bogatiji Rimljanin želio je da mu je kuća ukrašena kipovima za koje je mogao reći da potječu iz Helade.

Siromasi živjeli su dakako u sasvim drukčijim stanovima, obično u velikim zgradama na više katova.

Odličniji Rimljani znali su **grčki** i bavili se literaturom i naukom. Grčki robovi bili su im učitelji. Nije bilo uglednijega Rimljanina koji nije vidio na svoje oči znamenita mjesta helenističkoga Istoka, naročito Heladu i Egipat i čuvene njihove građevine. Tako je nastala velika opreka između obrazovanih i neobrazovanih Rimljana, kaošto je postojala i između bogataša i beskućnika (proletaraca).

Grčka vjera i istočni **tajanstveni obredi** strogu rimsku vjeru skoro su razorili. Tako su tada u Italiju uvedene i razuzdane bakanalije, tj. svečanosti u čast bogu Bakhu (Dionisu) i neka božanstva iz Azije (na pr. Mitra).

Uzalud su protiv helenizma ustajali konzervativni Rimljani, ponosni na stare svoje običaje i nekadašnji priprosti život. U žigosanju novoga načina života istakao se osobito senator Katon: naposljetku je i on sam morao naučiti grčki. Prvu rimsku historiju napisao je Grk **Polibije** grčkim jezikom. Polibije bijaše među onom tisućom koju je Emilije Paulo g. 168 doveo kao taoce iz Helade.

* Rimski pjesnik Horacije kaže u jednoj svojoj pjesmi: »Graecia capta ferum victorem cepit et artes intulit agresti Latio«. (Pobijeđena Grčka pobijedila je divljega pobjednika i u seljački Lacij donijela umjetnost).

Prijegled događaja

Prije Krista	
God. **753**	**Osnivanje Rima** (po tradiciji). Doba rimskih **kraljeva.** Patriciji. Plebejci. Senat. Od g. 750—600 osnivanje **grčkih** kolonija u Sredozemnom Moru i u Italiji.
Oko 700 god.	Asirski kralj Sargon II.
„ 650 „	Asurbanipal.
„ 620 „	Drakon u Ateni.
God. 606	Razorenje asirske države.
„ 594	U Ateni Solon. U Babiloniji Nebukadnezar.
Oko **550** god.	Prevlast **Etruščana** (Tarkvinijevići u Rimu). Suparništvo između Etruščana, Kartažana i Grka u Tirenskom Moru. U Ateni Pizistrat. — Osnivanje perzijske države (Kir).
God. 538	Pad Babilonije (Kir).
„ 525	Pad Egipta (Kambiz).
Oko **510** god.	Izagnanje etrurskih kraljeva iz Rima. Rimska aristokratska (patricijska) **republika.** Vladanje **Senata.** U Ateni Klisten.
God. 500	Ustanak maloazijskih Grka (Darej).

God. 490 Maraton (Miltijad).

„ **480** Sicilski Grci pod vodstvom **Sirakuze** pobijedili su najprije Kartažane, a poslije nekoliko godina i Etruščane na moru.
Termopile i Salamina (Leonida i Temistokle).
Atenski savez (Aristid).
Plebejci započinju borbu za ravnopravnost.
Plebejski tribunat.

Oko 450 god. Perikle.

God. 431 Početak Peloponeskog rata.

„ 404 Poraz Atene.
Hegemonija Sparte.
Tiranin Dionis u Sirakuzi.

„ **387** **Gali u Rimu.**

„ 371 Boj kod Leuktre. Hegemonija Tebe (Epaminonda).

„ 338 Heroneja. Filip II.

„ 336 Aleksandar Veliki.

„ **323** Aleksandrova smrt.
Diadohi. Makedonija, Sirija, Egipat, Pergam, Rod.
Helenizam.

Oko **300** god. Završena borba plebejaca za ravnopravnost.
Stvaranje novoga plemstva u Rimu, tj. **optimata** (nobiles, viteški stalež).

„ **290** „ Rimljani svladaju Samnićane i postanu gospodari **srednje Italije.**

„ **270** „ Završen rat s Pirom i osvojena **južna Italija.**

God. **241** Završen **1. punski rat.** Hamilkar Barkas.
Prve rimske provincije: Sicilija, Sardinija i Korsika.

„ **228** Svladana **Teuta.**

Oko **220** god. Osvojena Ovostranska Galija.

God. **218** Početak **2. punskog rata.** Hanibal.

„ **216** Boj kod **Kana.**

„ **202** **Boj kod Zame.** Scipion Stariji.
Španija rimska provincija. **Rimljani gospodari Zapada.**
Upropašten italski seljak.

„ 197 Pobijeđen makedonski kralj Filip III.

„ 190 Pobijeđen sirski kralj Antioh.
Pergam i Rod pod rimskom zaštitom.

„ **168** Boj kod **Pidne** (Perzej, Emilij Paul).
Makedonija rimska provincija.
1000 grčkih talaca (i Polibij).

„ **146** Završen **3. punski rat.** Razorena Kartaga (Scipion Mlađi).
Razoren Korint.
Helenizovanje Rima. Katon.

„ **133** Mala Azija rimska provincija.
Rimljani gospodari **Istoka.**

III Propadanje republike

11 Pokušaji reforama

Tiberije Grahus

Porodica G r a h u s pripadala je onim malobrojnim nesebičnim optimatima koji su se za budućnost rimske republike stali ozbiljno pobojavati. Seljački stalež održavao je nekada ekonomsku ravnotežu Italije, i Senat je pomoću snažne seljačke vojske mogao osvojiti čitav svijet. Ali tih je seljaka nestalo. Italija je bila puna beskućnika i robova. Trebalo je, dakle, Italiji vratiti njezine male posjednike i opet oživjeti propala sela. To je htio svojim reformama provesti **Tiberije Grahus.**

Znajući da će se sebični optimati sa Senatom na čelu usprotiviti njegovim namjerama, oslonio se on na svjetinu.

Tiberije je svojom govorničkom vještinom pridobio rimski proletarijat, i Tributne komicije izabraše ga p l e b e j s k i m t r i b u n o m (god. **133**). Tako se od Tiberijevih pristalica stala stvarati **demokratska stranka**, a tribuni su stali rimsku svjetinu pripravljati za borbu protiv optimatske vladavine. Po Tiberijevu prijedlogu u Skupštini imao se obnoviti već odavna zaboravljeni A g r a r n i z a k o n (lex agraria). Taj zakon određivao je da nitko ne smije imati više od 1.000 jutara »državne zemlje«; preostalo imalo bi se optimatima oduzeti i razdijeliti među rimske proletarce. Ali optimati pridobiju za sebe jednoga od tribuna koji je u Komicijama protiv Tiberijeva prijedloga uložio svoj »veto«. Tiberije pozove narod neka glasovanjem toga tribuna svrgne sa časti: tako je krenuo putem bezakonja, jer je svaka služba, pa i tribunska po zakonu trajala do kraja godine. Sada je njegov agrarni prijedlog postao zakonom. Nato su se i optimati latili sile kad se Tiberije i iduće godine htio natjecati za tribunsku čast. Po običajnom naime pravu nitko nije smio dva puta redom obnašati istu magistraturu. Da spriječe taj njegov naum, navalili su oni sa naoružanim svojim klijentima i robovima i ubili Tiberija i mnogo njegovih pristalica. Tako se u rimskom političkom životu započeše prevrati i krvava razračunavanja između o p t i m a t s k e i d e m o k r a t s k e stranke.

Gaj Grahus

Poslije deset godina pojavio se i **Gaj**, Tiberijev mlađi brat. On je došao do uvjerenja da borbu valja postaviti na mnogo širu osnovu. Budući da su optimati i Senat sprečavali svaku korisnu reformu, trebalo je iz njihovih ruku istrgnuti vlast i predati je narodu i Komicijama. Otsele se vodi postojano između **Senata** i **Komicija** borba za vlast u državi. Gaj bijaše nesebičan kao i njegov brat, ali još silniji govornik i dalekovidniji državnik.

God. **123** izabran je za tribuna. On je najprije nastojao pocijepati i zavaditi optimatsku stranku. Njegovim S u d a č k i m z a k o n o m (lex iudiciaria) oduzeti su činovničkom plemstvu sudovi koji su sudili pljačkašima u provincijama, i ti su sudovi predani v i t e z o v i m a. Tako je on zavadio doduše vitezove i »nobiles«, ali je zlo postalo još gore, jer su sada vitezovi sudili sami sebi, i publikani u provincijama svojom drskošću prevršiše svaku mjeru.

Da proletarijat ne bude više zavisan od milosti optimata, dao je Gaj izglasati Z a k o n o ž i t u (lex frumentaria). Taj zakon određivao je da država siromašnom narodu svaki mjesec prodaje žito uz neznatnu cijenu. Ali to je još više besposlenoga svijeta privuklo u grad, a seljački posjednici mogli su još teže prodavati svoje žito za pristojnu cijenu.

Iduće godine izabran je Gaj ponovo tribunom. Taj izbor više nije bio protivan zakonu, jer su Komicije međutim stvorile zaključak kojim se dopušta više puta redom obnašati tribunsku čast.

Velike Gajeve osnove

Raspolažući neograničenim povjerenjem naroda, Gaj je sada rimskom državom vladao onako kao nekad Perikle Atenom. On je a g r a r n i z a k o n svoga brata proširio novim zamašnim odredbama koje su imale tu svrhu da Italiju i provincije povežu i u k u l t u r n u, a ne samo političku cjelinu. Po njegovu naumu trebalo je u provincijama osnovati **rimske kolonije** koje bi ih malo pomalo romanizovale i sve krajeve države izjednačile. Uvod u ostvarivanje te velike osnove bijaše prijedlog da se najprije **italski saveznici** u pravima izjednače s rimskim građanima. Ali sebična prijestolnica nije htjela da sa saveznicima podijeli onu korist koju je dotle uživala sama, i sad je Gaj izgubio mnogo pristalica. Prevrtljiva svjetina povjeruje svakakvim lažnim glasinama što su ih protiv njega širili senatori, i on više nije bio izabran tribunom. Kad se poslije nekoga vremena između protivnika razvila na ulicama krvava borba, S e n a t je svojim čuvenim zaključkom povjerio konzulima izvanrednu vlast,* pa je tada poubijano mnogo Gajevih prijatelja, a on sam dao se na bijegu ubiti od svoga roba. Ova pobjeda Senata iskopala je između jedne i druge stranke još dublji jaz.

Od agrarnoga zakona nije bilo nikakve koristi, jer je komisija koja je zakon imala da ostvari naskoro prestala svojim radom. Stanje je ostalo isto kao i prije braće Graha, a Senat je u svojim rukama zadržao i dalje svu vlast u državi.

* Evo Senatove pravne formule kojom se na kratko vrijeme Ustav stavlja izvan snage i konzulima daje izvanredna vlast: »V i d e a n t c o n s u l e s, n e q u i d r e s p u b l i c a d e t r i m e n t i c a p i a t«. (Nastojte, konzuli, da se republici ne dogodi kakvo zlo).

12 Prvi gradjanski rat i utvrdjivanje senatske vlasti

Pokvarenost optimata

U ratu što su ga Rimljani morali voditi u Africi s numidskim kraljem Jugurtom izbila je na javu sva pokvarenost rimskog plemstva. Jugurta je mogao da zlatom kupi i rimske vojskovođe i senatore.* Sramota je bila već tolika, da se najposlije uzbunio čitav Rim, i onda su Komicije izabrale konzulom priprostoga i neobrazovanoga ,ali hrabroga **Marija**, i on je sretno dokončao rat s Jugurtom (god. **105**). Ali Marijev uspjeh sokolio je i demokratsku stranku koja je po smrti braće Graha ostala bez sposobnih vođa. Demokrati su tada u Marijevu uspjehu vidjeli svoj vlastiti.

Veze između demokrata i Marija postale su još jače kad je njemu pošlo za rukom da od rimske države odvrati veliku opasnost koja joj je zaprijetila sa sjevera.

Vojna reforma

Dok je još trajao rat s Jugurtom, provalila su u Italiju sa sjevera germanska plemena **Kimbra** i **Teutona**. To bijahu preteče velike seobe naroda koja se poslije tri stoljeća nastavila u mnogo većem opsegu. Kad su neprijatelji uništili nekoliko rimskih vojska kojima su zapovijedali optimati, izabra narod još pet puta redom Marija konzulom i zapovjednikom. Takav se slučaj još nikada u rimskoj historiji nije desio. Tada je agitacija plebejskih tribuna među svjetinom bila tako živa, da su optimatska stranka i Senat za neko vrijeme pred demokratima uzmakli i čekali dok se i u njihovim redovima ne pojavi jaka ličnost.

Marije upotrijebi vrijeme dok su Kimbri i Teutoni pustošili Galiju i Španiju da iz temelja preuredi **rimsku vojsku** koja zbog propasti malih posjednika i seljaka nije imala dosta vojnika. Dotada je vojna služba bila časna dužnost imućnijih: otsele je mogao u vojsku svatko tko je htio, pa i beskućnici. Država je vojsku plaćala i izdržavala. Tako dotadašnju vojsku imućnih građana zamijeni vojska siromašna naroda, ali ona je bila više privržena svom vojvodi koji ju je poslije pobjede nagradio otetim plijenom, nego državi. Zato je Marijeva vojnička reforma morala uroditi zamašnim posljedicama. Naskoro će vojvoda svoju vojsku uvući i u političku borbu kao što su tribuni u političku borbu uvukli proletarce.

Pobijedivši Kimbre i Teutone, proslavio je Marije sjajan triumf.

* Rimski pisac Salustije, koji opisuje rat s Jugurtom, kaže da je Jugurta na odlasku iz Rima, gdje je bio pozvan da se opravda zbog svojih zločina, rekao ove riječi: »Urbem venalem et brevi perituram si emptorem invenerit«. (Podmitljiva li grada, koji će brzo propasti, ako se samo nađe kupac).

Marijev pad

Poslije tako velikih Marijevih uspjeha na bojištima vođe demokratske stranke htjeli su njegovom pomoću da sa Senatom konačno obračunaju. Ali Marije nije bio tako vješt i smion političar kako je bio dobar vojvoda. Kad su doista dva plebejska tribuna htjela dignuti bunu, Senat je opet stvorio zaključak: »**Videant consules**«, a Marije se, kao konzul, tome nalogu pokorio i tribune dao pogubiti. Onda ga je demokratska stranka napustila, i on je izgubio svaki ugled (god. **100**).

Saveznički rat

Od vremena Gaja Graha **italski saveznici** nisu mirovali, nego su postojano tražili rimska građanska prava. Najposlije digoše ustanak, i tako je planuo krvav rat koji je rimskoj državi zaprijetio propašću. Budući da Rimljani nisu mogli da svoje saveznike svladaju, pomirili su se s njima i podijelili im sva građanska prava. Tako su dakle i stanovnici ostalih italskih gradova postali Rimljanima. Posljedice toga znamenitog događaja nisu izostale: za dosta kratko vrijeme svi se stanovnici Italije stopiše u jedan narod sa latinskim jezikom i rimskim zakonima.

Pokazalo se međutim da **stari rimski Ustav**, koji je bio dobar za nekadašnju malu državu, ne odgovara više ovako velikoj državi: samo oni ljudi mogli su se služiti političkim pravima koji su bili u Rimu; tko je boravio malo dalje, i unapredak nije mogao glasovati u Komicijama ni postati magistratom. Stanovnici dakle jednoga jedinoga grada i dalje su odlučivali udesom čitave države. Ali tome nitko nije znao doskočiti, jer u ono vrijeme još nikomu nije palo na um da uvede tzv. »reprezentativni sistem«, tj. da pokrajine izabiru i šalju u Senat i Komicije svoje poslanike, kako se danas izabiru poslanici za parlamenat (Narodnu Skupštinu).

*

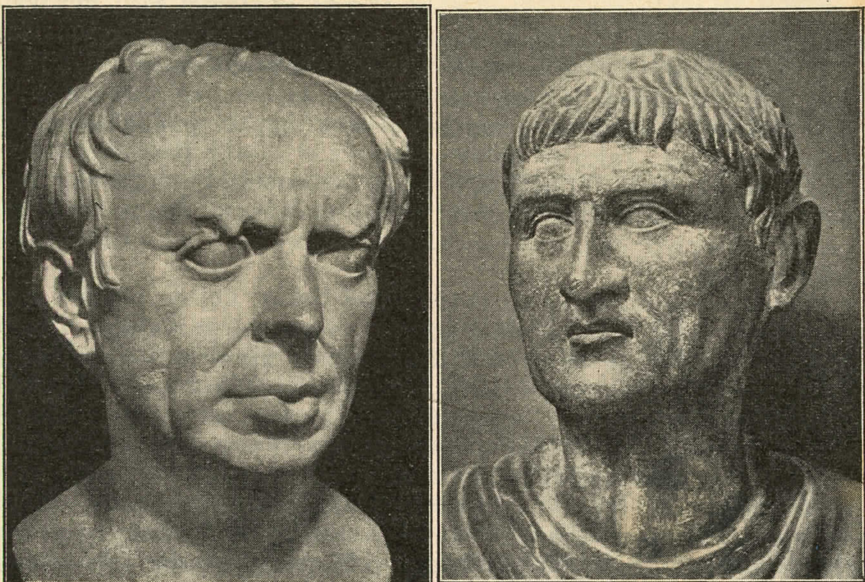
Građanski rat

Kralj pontske države **Mitradat** nakanio je da omražene Rimljane iz Azije otjera i sebi stvori veliko carstvo koje će zahvatiti sve zemlje oko Pontskoga (Crnoga) i Egejskog Mora. Na njegovu zapovijed poubijano je u provinciji Aziji do 100.000 Rimljana: tako su silno Azijati mrzili svoje evropske gospodare. U ratu protiv Mitradata Senat je imenovao vojvodom **Sulu**, vrlo obrazovanoga i sposobnog optimata koji je lozu vukao od staroga patricijskog roda. Sada je senatska stranka dobila vrlo spretnoga vođu.

Tada se demokratska stranka latila ponovo **Marija**, koji je bio već prilično star, i njemu Komicije povjere komandu, a Sulu svrgnu. Tako eto između Senata i Komicija izbije novi sukob. Ali Sula, smion i brz u stvaranju odluka, sa svojom vojskom, koju je već htio prevesti u Aziju, udari ravno na Rim. On je bio uvjeren da ne navaljuje na glavni grad, nego da ga oslobađa njegovih neprijatelja. Sula je držao da demokratska stranka potkopava i samu republiku pa je stoga treba razjuriti. Tako je eto planuo **prvi gra-**

đanski rat. Sula svoje protivnike rastjera na sve strane, a sam Marije pobjegne u Afriku. Pošto je vlast predao u ruke Senata, otplovi Sula s vojskom put Istoka.

Najednom je u Italiji osvanuo M a r i j e, i oko njega su se okupile brzo njegove pristalice. Kad mu se predao Rim, stao je Marije protiv optimata bješnjeti i dao ih nekoliko dana redom ubijati. Narod ga tada izabra s e d m i p u t za konzula. Ali sedamdesetgodišnji starac naskoro je umro (god. **86**).

Sl. 77. — **Marije.** Vatikanski muzej. Sl. 78. — **Sula.** Napuljski muzej.

Sulina diktatura

Demokrati su vladali Rimom samo tri godine. Sula je naime naskoro pobijedio Mitradata, vratio se s velikim plijenom i odanom vojskom u Italiju i razbio sve demokratske čete. Tada i Senat i Komicije proglase Sulu **diktatorom** i povjere mu zadaću da reformira državu. U njegovim rukama bila je sada diktatorska vlast koja nije bila ograničena ni vremenom, kako je bila u starih diktatora, i on je bio moćan kao nekadašnji kraljevi. Najprije se diktator oborio na demokrate: njihova je imena nekoliko mjeseci popisivao i javno izlagao (»p r o s k r i p c i j e«) da ih može svatko ubiti i u ime države zaplijeniti njihov imutak. Tako je pogubljeno do 5.000 proskribovanih građana, od toga 1600 vitezova. Na zaplijenjenim imanjima naselio je Sula oko 100.000 svojih veterana. Onda se prihvatio reforama. Budući da je bio uvjeren da samo S e n a t rimsku republiku može spasti od propasti, jer ju je on i stvorio, vratio je Senatu svu nekadašnju vlast. U isti mah oslabio je moć i ugled **Komicija i plebejskih tribuna**, jer je odredio da

unapredak svaki tribunski prijedlog u Komicijama mora odobriti Senat. Kad je mislio da je republiku osigurao za sva vremena, a demokratsku stranku uništio, odrekao se dobrovoljno diktature, premda je mogao postati i kraljem. Otišao je na svoje imanje da se opet preda bezbrižnim zabavama i raskošnim gozbama kojima se bavio i prije. Umro je već iduće godine (god. 78.).

13 Pobjeda demokratske stranke

Sulin neuspjeh

Sula je pokazao očigledno kako vojvoda može postati u rimskoj državi i monarhom, ako je samo smion. Otsele mnogomu Rimljaninu lebdi pred očima Sulin primjer. Kao što je nekad Gaj Grahus mogao da vlada državom pomoću Narodne skupštine, tako se sada to moglo pomoću v o j s k e. Sa prevrtljivom svjetinom koja pristaje sad uz ovoga, a sada uz onoga, nije više nitko mogao da stalno računa. **Suline dakle reforme** nisu osigurale budućnost rimskoj republici, jer je ostao otvoren put svakomu smionom i sposobnom čovjeku, da se državi nametne za gospodara. Ni d e m o k r a t s k a s t r a n k a nije bila uništena, njezina je snaga samo još porasla, jer je Italija bila puna nezadovoljnika kojima su bila zaplijenjena imanja. Zadovoljan je bio samo Senat, ali i njegovo je veselje bilo kratkoga vijeka. Za Senat sada istom nastaje teška borba, jer je dosada imao za protivnika Narodnu skupštinu i tribune, ali otsele ima protiv sebe vojsku i vojvode.

Pompej i Kras

Ostaci poraženih Marijevaca povukoše se u Španiju i ondje digoše veliki ustanak. Ustanku je bio na čelu hrabri Marijev pristalica **Sertorij.** Tada su se mnoga plemena u Španiji pridružila Sertoriju, i ta je provincija za Rim bila već skoro **izgubljena.** U isti mah podigao se u južnoj Italiji još opasniji ustanak od kojega je zadrhtao i sam Rim. Tračanin **Spartak** sa 100.000 pobunjenih robova i gladijatora* bjesnio je i harao krajevima Rimu na **jug.** On je razbio i nekoliko četa koje su poslane protiv njega. Spartak je neko vrijeme čitavu južnu Italiju terorizirao, ali kako su ga njegove vlastite čete slabo slušale, nije mogao imati većih uspjeha. Senat je nato povjerio dvojici najuglednijih optimata da povrate u državi red i mir: **Pompej** doista svlada ustanak Sertorijev, a **Kras** uguši krvavo ustanak robova.

K r a s je za Sulinih proskripcija na lak način stekao velik imutak — bila su to sve proskribovanima oteta imanja. Kako je on bio i silan lihvar, u bogatstvu nitko mu nije bio ravan. P o m p e j je opet došao do velikoga ugleda svojim vojnim uspjesima u građanskom ratu, zbog

* Mnogi poduzetnici imali su škole u kojima su se mladi i čvrsti robovi vježbali za borbu u cirkusu na smrt i život. Takvi robovi zvali su se g l a d i a t o r i (gladius = mač). Kad bi koji bogataš htio prirediti narodu za zabavu krvave igre, onda bi najmio četu gladiatora.

kojih ga je sam Sula nazvao »Velikim«. Jednomu i drugomu lebdjela je pred očima Sulina sreća, pa su htjeli i oni da poluče diktatorski položaj, premda po svojim sposobnostima i smionosti nisu bili ni izdaleka ono što je bio Sula.

Rušenje reforama Budući da Senat nije htio više da se podvrgne bilo kojemu diktatoru, Pompej i Kras ostave senatorsku i pridruže se **demokratskoj stranci** koja je tako opet dobila svoje vođe. God. **70** narod ih izabra konzulima, ali oni su prije toga morali pristati na to da se Suline reforme ponište. Sada je vraćena tribunima predašnja vlast, a u isti mah vraćen je nekadašnji ugled i Narodnoj skupštini. Senat je pretrpio težak poraz. Tako je propalo čitavo Sulino djelo zaslugom njegovih nekadašnjih prijatelja.

Pompejeva vlast Poslije razorenja Kartage Rimljani su skoro sasvim zanemarili svoju ratnu mornaricu. Zato se u istočnom dijelu Sredozemnoga Mora moglo razviti silno **gusarenje**. Leglo tih pomorskih razbojnika, koji su sprečavali trgovinu i često puta zaprijetili gladom samomu Rimu, bijaše južna obala Male Azije. Da se gusarenju stane na put, povjeri Narodna skupština **Pompeju** na tri godine zapovjedništvo nad čitavim Sredozemnim Morem i njegovim obalama. Tako bi on u tome području tri godine bio diktatorom. Ali njemu je već za tri mjeseca pošlo za rukom da more očisti od gusara, više lijepim postupanjem, nego silom. Po svršenom poslu Pompej je svoju izvanrednu vlast odmah položio, jer nije imao dovoljno smionosti i odlučnosti da se njome posluži i u političkom životu.

Iduće godine Komicije su mu povjerile i zapovjedništvo u Maloj Aziji gdje je opet protiv Rimljana ustao **Mitradat**. Prije Pompeja bio je ondje na čelu rimske vojske optimat Lukul koji je polučio već lijepe uspjehe. Ali kako je on ometao vitezove u njihovu pljačkanju, potkopaju ga oni u Rimu, i Lukul je svrgnut sa zapovjedništva.*

Pompej svlada brzo Mitradata i u Maloj Aziji uredi vješto prilike osnovavši neke nove provincije i pomakavši državnu granicu sve do Eufrata. Tako je na Istoku povraćen mir i red.

14 Prvi triumvirat

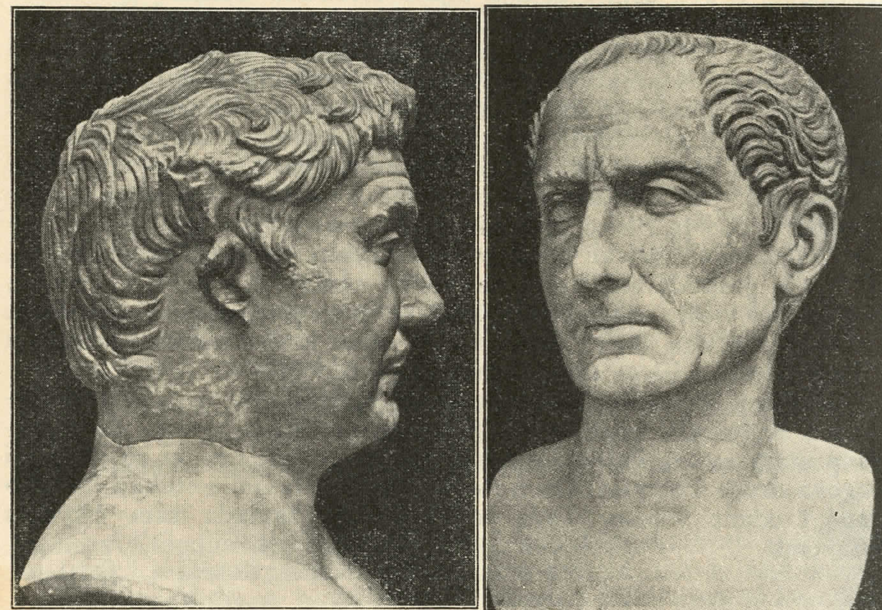
Katilinina zavjera Dok je Pompej boravio na Istoku, spremala se u Rimu revolucija. Propali i zaduženi optimat **Katilina** htio je poubijati konzule i senatore, ugrabiti državnu blagajnicu i nametnuti se državi za diktatora. Zavjeru je za vremena svojim znamenitim govorom u Senatu otkrio konzul **Ciceron**, i njemu je

* Lukul je, kao bogat čovjek, provodio u Rimu tako raskošan život, da se o tome mnogo pričalo. Lukul je presadio iz Azije u Evropu trešnju.

Senat povjerio da obračuna sa zavjerenicima. Katilina je pobjegao svojim četama što ih je skupljao u Etruriji, ali je u boju poginuo, dok su mnogi njegovi drugovi pogubljeni još prije toga u Rimu.

Ova zavjera baca jako svijetlo na moral tadašnjega rimskog društva.

I demokratska stranka podržavala je veze s Katilinom, osobito njezin novi vođ, Gaj Julij Cezar. Toga čuvenog demagoga igre i gozbe, priređene svjetini, uvališe u tako velike dugove da nije znao kako bi se iz njih iskopao, pa je zato pristao uz Katilinu, ali to nije učinio otvoreno.

Sl. 79. — **Pompej.** Muzej u Kopenhagenu. Sl. 80. — **Cezar.** Napuljski muzej.

Novi poraz Senata Kad se **Pompej** iz Azije vratio u Italiju, na veliku radost senatora raspustio je svoju vojsku, jer se nadao da će mu se kao triumfatoru od svoje volje pokoriti i Senat i narod. Međutim ljuto se prevario. Senat nije htio ni da čuje o tome, štoviše Senat nije potvrdio ni njegovih reforama u Aziji i nije dopustio da se njegovi vojnici nasele na državnom zemljištu. Dopustio mu je samo triumf. Zato se Pompej pridruži ljubimcu rimske svjetine, **Cezaru**. Njima pristupi i **Kras**. Tako se nađoše zajedno vojnička slava Pompejeva, demagoška spretnost Cezarova i silno bogatstvo Krasovo (god. **60**). Prema tome »**triumviratu**« (trojici) Senat je bio nemoćan. Sad su u Skupštini uzakonjeni svi Pompejevi zahtjevi, a Cezar je za

iduću godinu izabran konzulom.* Cezaru je u isti mah određeno na pet godina i namjesništvo o b a d v i j u G a l i j a (s ove i s one strane Alpa) u koje će otići kao prokonzul. Poslije mu je namjesništvo produženo još na pet godina. P o m p e j je dobio upravu Španije, a K r a s Sirije. Triumviri su sada skupili u svojim rukama vlast poput diktatorâ. Kras je međutim naskoro poginuo u ratu s P a r ć a n i m a (u Perziji).

Cezar u Galiji

Cezar je u Galiji proboravio osam godina, i ono što je za to vrijeme ondje izveo najveća je slava Rimljana i njihovo najveće djelo. Stara Galija bijaše današnja Francuska i Belgija. Samo na jugu, uz Sredozemno More, bila je rimska provincija, a sva ostala zemlja bijaše **slobodna Galija**. Čitavu ovu veliku i bogatu zemlju naumi Cezar spraviti pod rimsku vlast.

Baš u to vrijeme zaprijetila je Galiji opasnost od **Germana** koji su stali prodirati preko Rajne. Cezar je znao dobro, ako suevskoga kralja A r i o v i s t a ostavi na lijevoj obali Rajne, da će se teško od Galije odvratiti germanska najezda. Pobjeda nad Ariovistom spasla je Galiju od germanizovanja, ali u isti mah otkrila i Cezarove vojvodske sposobnosti. Da na Rajni osigura rimske granice, morao je Cezar dvaputa preko te rijeke provaliti u G e r m a n i j u.

Svladavajući galska plemena, što mačem, što mudrom politikom, postao je gospodarem čitave te velike zemlje. Da novu pokrajinu, koju je stao vješto organizovati, osigura na sjeveru od prekomorskoga keltskog plemena B r i t a n a c a, prevezao je dva puta svoje čete u Britaniju, ali ondje se nije mogao učvrstiti.

Galija je prihvatila brzo ne samo kulturu, već i j e z i k R i m l j a n a. Kultura je ondje postigla naskoro toliki napredak, da je Galija postala ravna Italiji. Cezarovi veliki uspjesi sasvim su zasjenili njegova druga Pompeja. Osim slave, Cezar je u Galiji stekao i veliko blago i odanu vojsku. Tada se riješio da zavlada sam čitavom državom.

15 Prelazak u monarhiju

Drugi građanski rat

Dok je Cezar boravio u Galiji, u Rimu je zavladala anarhija, i na ulicama su se između naoružanih Cezarovih i Senatovih pristalica dan na dan dešavali sukobi. Najposlije je Senat naredio **Pompeju** da u gradu uvede red. Senat i Pompej

* C e z a r je potjecao iz stare i ugledne patricijske porodice. On je bio u rodu i s Marijem, jer je Marijeva žena bila njegova tetka. Bio je vrlo obrazovan, putovao je po Grčkoj, a uz to bijaše sjajan govornik. U to vrijeme Cezar je već prevalio svoju četrdesetu. Kaošto mnogi u to doba, i on je težio za vlašću i čašću. Kakve su bile u njega težnje, pokazuju među ostalim i njegove vlastite riječi: »Volio bih biti u zadnjem selu u Alpama prvi, nego u Rimu drugi«.

nađoše se tako u istom taboru, jer ih je združio zajednički strah od Cezara.

Premda je Pompej bio namjesnik u Španiji, boravio je ipak čitavo vrijeme u Rimu misleći da će u prijestolnici njegov položaj biti sigurniji, osobito ako i senat pristane uz njega. Na svjetinu i Komicije nije mogao računati, jer one su čvrsto pristajale uz Cezara. Pompejevim legijama u Španiji zapovijedali su njegovi zamjenici, i tako on uza se nije imao nikakve vojske.

Videći C e z a r da su se Senat i Pompej složili protiv njega da ga upropaste, nije dugo oklijevao, već je s vojskom prešao smiono Rubikon, malu rijeku na sjevernoj granici Italije, rekavši tom zgodom: »Kocka je pala«. Tako se započeo **drugi građanski rat**. Nepripravni Pompej prepusti Italiju protivniku bez boja, a sam umače u Grčku povedavši sa sobom i senatore samo da se ne bi nagodili sa Cezarom. Da osigura sebi zaleđe, Cezar pođe najprije u Š p a n i j u gdje je rastjerao vojsku kojom su zapovijedali Pompejevi zamjenici. Onda se iskrcao i on u Grčkoj i god. **48** kod **Farsala** (u Tesaliji) razbio mnogo veću vojsku svojih neprijatelja. Pompej je nato pobjegao u Egipat gdje ga je dao ubiti egipatski kralj Ptolemej. Kad je i Cezar stigao u Egipat, morao je najprije da uguši u Aleksandriji bunu koja se digla protiv njega, a onda je uredio egipatske prilike i vlast predao u ruke lijepoj i mladoj K l e o p a t r i, Ptolemejevoj sestri.* Iz Egipta je pošao u Malu Aziju protiv Mitradatova sina F a r n a k a. Svoju pobjedu nad Farnakom javio je u Rim lakonski: »Veni, vidi, vici« (dođoh, vidjeh, pobijedih).

Cezarovi neprijatelji skupili su se međutim još jednom u Africi, nedaleko od porušene Kartage. Onamo je stigao i Cezar i razbio ih (g. 45). Sada na dalju borbu njegovi protivnici više nisu mogli da misle.

Cezarova monarhija

Godine **45** Cezar je svladao napokon sve svoje protivnike i postao jedinim gospodarem države. On se nije nikomu osvećivao, kako su radili Marije i Sula, nego je kao pravi državnik praštao svima koji su položili oružje. Ostavio je na miru i sve republikanske uredbe, ali je po zaključku Narodne skupštine preuzeo sam sve najviše službe i časti. Uz k o n z u l a t dobio je još i doživotnu **diktaturu.**** Kaošto nekada braća Grahi, i on je bio t r i b u n o m, jer mu je tako osoba bila nepovredljiva. Da stekne vlast nad provincijama, imenovan je p r o k o n z u l o m, a kao pobjednički vojskovođa zadržao je doživotno naslov i m p e r a t o r a. Vrhovni svećenik (p o n t i f e x m a x i m u s) bijaše već otprije. Tako su se, eto, u njegovim rukama skupila sva vladarska prava i časti, i on je postigao ono za čim su prije njega uzalud težili toliki Rimljani.

* Za ustanka u Aleksandriji izgorjela je i čuvena k n j i ž n i c a u M u z e j u.

** Takva neograničena vlast, podržavana vojskom, nazvana je po njegovom imenu »c e z a r i z a m«.

Cezarovo vladanje Cezar je najprije svjetinu u Rimu prorijedio tako, da je tisuće i tisuće rimskih građana naselio u kolonijama.* Velike ideje Gaja Graha stao je Cezar razvijati u još većem opsegu, jer je dijelio rimsko građansko pravo i g r a d o v i m a u p r o v i n c i j a m a, osobito onima na zapadu, koje je naseljavanjem svojih veterana stao romanizovati. Naredio je Cezar i to da u provincije više ne će ići publikani, nego će poreze kupiti d r ž a v n i č i n o v n i c i.

Da se izravna velika razlika između sunčane i građanske godine, pozvao je diktator aleksandrijske astronome da egipatski kalendar poprave prestupnim godinama, i tako dotjeran kalendar, koji je po njemu nazvan J u l i j e v i m, uveo je u čitavu rimsku državu. Njime se još i danas služi pravoslavna crkva.

Cezarova pogibija Cezarovi laskavci htjeli su da ga okrune za kralja, a i on je sam težio za krunom, nu bojao se da će tako još više raspaliti republikansku stranku, ali i ozlovoljiti mnoge prijatelje. Zato je ostao nekrunjenim kraljem. On je na glavi nosio uvijek lovorov vijenac i njegova toga bila je sva purpurna (to su znakovi triumfatora). Poput nekadašnjih kraljeva sjedio je u Senatu na prijestolju od zlata i slonove kosti. Mjesec u kojemu se rodio nazvao je Senat njegovim imenom (j u l i j). Kaošto Aleksandar Veliki, tako je i on u svojoj taštini težio za tim da bude obožavan još za života, pa je njemu u čast bio podignut i jedan hram i kip s natpisom: »Nepobjedivom Bogu«.

Republikanci su ga mrzili i nisu mirovali. Neki su senatori vjerovali da se mogu opet vratiti ona vremena kad se Senat nije trebao nikome pokoravati. Zato oko 60 senatora, pod vodstvom B r u t a i K a s i j a, skuju protiv Cezarova života zavjeru i u senatskoj sjednici ubiju ga bodežima (god. **44**). Videći, na smrt ranjen, među napadačima i svoga ljubimca Bruta, rekao je: »Pa i ti, dijete!« Srušio se mrtav baš pred Pompejevim kipom. Bilo mu je tada 56 godina, a vladao je kao monarh samo godinu dana. Uza sve to, Cezarovo je ime, kao i ime Aleksandra Velikoga, sačuvano u historiji na istaknutom mjestu. Njime se u rimskoj povijesti započelo novo razdoblje.**

16 Borba o Cezarovu baštinu

Konzul Antonije Zavjerenici su zaludu ubili Cezara, jer nisu mogli da uspostave republiku. Bogatiji naime ljudi bijahu već siti građanskih ratova, pa ako mir i poredak može da osigura monarh, zašto da ne pristanu uz njega? Svjetina opet bijaše listom protiv

* Broj onih koji su od države dobivali žito spao je tada od 320.000 na 150.000.
** Od riječi Cezar postalo je naše c e s a r ili c a r (u Nijemaca Kaiser), kao što je od Karla (Velikoga) postalo »kralj«.

ubojica svoga ljubimca. Takvim prilikama htio se okoristiti Cezarov prijatelj, konzul **Antonije**. On je svjetinu podjario protiv Bruta i drugih zavjerenika, i oni su morali pobjeći u pokrajine da ondje organizuju obranu rimske republike. Antonije je već mislio da će baštiniti svu Cezarovu vlast kad mu se najednom pojavio suparnik u Cezarovu nećaku i posinku, devetnaestgodišnjemu **Oktavijanu**.

Drugi triumvirat Senatu sada porastu opet nade, i on se riješi da Antonija obori pomoću mladoga Oktavijana kojega se nije trebao bojati. Tada je i **Ciceron** u svojim »filipikama« žestoko napao Antonija kao neprijatelja republike. Senat povjeri Oktavijanu da povede vojnu, i on u sjevernoj Italiji pobijedi Antonija, ali najednom s njime načini sporazum, i oni u društvo prime još **Lepida**, namjesnika Onostranske Galije. Tako eto god. **43** dođe do **drugoga triumvirata**. Narodna skupština triumvirima podijeli d i k t a t u r u n a p e t g o d i n a, a poslije im je vlast produžena.* Drugi triumvirat značio je konačan poraz Senata.

Da namaknu sebi dosta novaca za rat s republikancima, late se triumviri p r o s k r i p c i j a koje su bile još strašnije od Sulinih. Poginulo je tada preko 2.000 vitezova i 300 senatora, među njima i sam Ciceron, a imutak im je zaplijenjen.

Triumviri povedu naskoro vojnu protiv Bruta i Kasija koji su u Makedoniji skupili svoju vojsku. Kod **Filipa** god. **42** pobijeđena je republikanska vojska. Triumviri podijele tada državu između sebe ovako: A n t o n i j e d o b i j e I s t o k, O k t a v i j a n Z a p a d s I t a l i j o m, a L e p i d s j e v e r n u A f r i k u o s i m E g i p t a k o j i j e p r i p a o A n t o n i j u.

Pobjeda monarhije Oktavijan je međutim nesposobnomu L e p i d u bez boja oteo Afriku i onda se riješio da obračuna još i sa Antonijem koji je u Egiptu, kod lijepe Kleopatre, sasvim zaboravio na svoje dužnosti što ih je imao kao triumvir. Svojim razuzdanim životom i darivanjem rimskih zemalja na Istoku Kleopatrinoj djeci izazvao je Antonije u Rimu opće osuđivanje kojim se znao dobro okoristiti trijezni i promišljeni Oktavijan. Tako je proteklo nekoliko godina kad je najposlije Narodna skupština Kleopatri navijestila rat, a Antonija svrgla s njegove časti. Oktavijan je porazio njihovu mornaricu kod **Akcija**, grčkoga rta u Jonskom Moru (god. **31**). Još prije svršetka boja Kleopatra i Antonije pobjegnu u Egipat, i kad je onamo stigao Oktavijan, Antonije se probo mačem, a Kleopatra se dala ugristi od zmije ljutice, samo da ne ukrasi Oktavijanov triumf. Oktavijan je sada sam zavladao rimskom državom.

Ovom prilikom **Egipat** je pao u potpunu rimsku vlast, ali Oktavijan je bio prema Egipćanima tako obziran, da njihovu zemlju nije

* Drugi triumvirat imao je dakle pravnu snagu, pošto je u Komicijama postao zakonom, dok prvi triumvirat bijaše samo privatni sporazum.

proglasio rimskom provincijom. Egipat je podvrgnut ravno Oktavijanu, i on je bio tako reći egipatskim faraonom.

Oktavijan je baštinio i silno blago Kleopatrino koje mu je dobro poslužilo za ekonomsku obnovu države koja je poslije tolikih ratova i prevrata došla već na rub propasti.

Pobjedom kod Akcija konačno je utvrđena rimska monarhija, koju je osnovao Gaj Julij Cezar. Tako se god. **31** pr. Kr. započelo **carsko doba** rimske povijesti.

Život u doba opadanja Pod utjecajem helenističkoga Istoka i silnoga bogatstva, u Rimljana je već odavna nestalo nekadašnjih strogih običaja u privatnom i čestitosti u javnom životu. U **privatnom životu** prevladao je nečuveni sjaj koji se razvijao u gradu u palačama a izvan grada u vilama koje su imali svi imućniji ljudi. Za obijesno i pokvareno više društvo bile su značajne upravo nevjerojatno raskošne gozbe i čudnovata jela, napr. paunovi jezici. Bogataši izlaze u javnost poput kraljeva, u pratnji velikoga broja naoružanih klijenata i robova. Razvrgavanje brakova i porodice bez djece žalosne su pojave opadanja rimskoga društva.

U **javnom životu** prevladala je bestidna podmitljivost i bezobzirna borba o vlast. Čestitih ljudi, kaošto je bio napr. Ciceron, bijaše u to doba jako malo. Prva mjesta u državi zauzimaju beznačajnici i pustolovi. I Cezar nije birao sredstva u borbi za vlast.

Veliko bogatstvo u Rimu prijalo je naglom razvitku književnosti i umjetnosti. Književnici i umjetnici stvarali su svoja djela po ugledu na Grke, ali među njima bijaše mnogo i samih Grka. Naročito se lijepo razvila latinska proza. **Ciceron** je najsjajniji pretstavnik latinske proze. Imajući pred očima Demostena, i on je sastavio i umjetnički dotjerao svoje političke i sudbene govore, a u filozofskim spisima prikazao Rimljanima helenističku filozofiju (sl. 85). **Salustije** je prikazao vješto rat s Jugurtom i Katilininu zavjeru, otkrivajući nam veliku pokvarenost optimata, premda ni demokrati nisu bili mnogo bolji. Priprostim, ali jedrim stilom napisao je **Cezar** svoje »Uspomene« na drugi građanski rat i osvajanja u Galiji.

IV Rimsko carstvo (imperium Romanum)

A) Principat

17 August i njegovo doba (31 god. pr. Kr. do 14 god. po Kr.)

Osnivanje principata Oprezni Oktavijan nije htio da ponovi Cezarovu pogrešku i u svojim rukama skupi svu vlast. On je republikanski oblik države mudro sačuvao i svakoga uvjeravao da republika živi i dalje. Senat je redovno sazivao i dao mu pače da sam upravlja nekim provincijama. Tako je, dakle, vlast podijelio sa Senatom (diarhija, vladanje dvojice). On sam nije više htio da obnaša ni omraženu diktatorsku čast, a napustio je i svoje ime Oktavijan, jer je bilo odviše vezano sa diktatorskom prošlošću. Stoga je od Senata dobio novo ime: **August** (= uzvišeni).* Kao vrhovni zapovjednik vojske zadržao je svoj dosadašnji naslov **imperatora.** Senat ga je imenovao još **prokonzulom,** jer je tako imao vlast nad onim provincijama koje je zadržao za sebe, a Narodna skupština izabrala ga **tribunom** da mu osoba bude nepovredljiva.

Pošto nije htio da se prozove ni kraljem ni diktatorom, a odrekao se i konzulata, August je u očima senatora bio samo **princeps,** t. j. prvi građanin, pa mu je Senat podijelio i taj naslov s pravom da u Senatu o svakom pitanju prvi kaže svoju riječ. Otuda se njegova vlast zove principatom.**

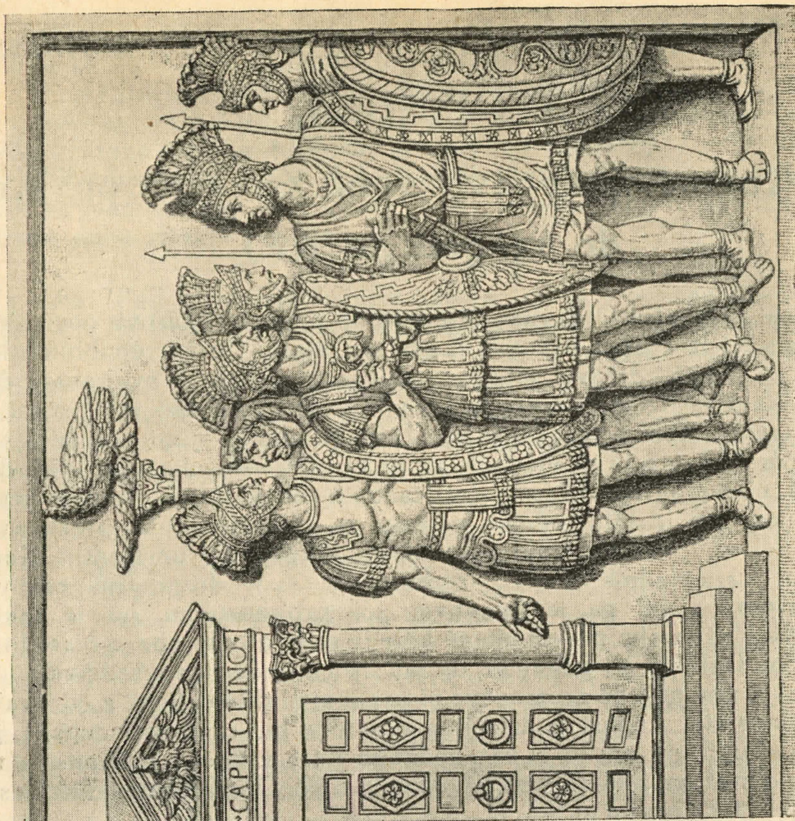
U provincijama, osobito na Istoku, ubrojiše Augusta još za života među bogove, pa su mu dizali hramove, oltare i spomenike.

Unutrašnja politika Uza sve to rimska je republika bila pokopana. Princeps je u Senatu imao odlučnu riječ, i nikoga nije bilo tko bi mu se protivio. Narodna skupština birala je za činovnike samo one ljude koje je predložio »tribun« August. **Njegove odredbe** imale su istu vrijednost kao i zakoni stvoreni u Skupštini. U provincijama kojima je on raspolagao bijaše vojska (u Siriji, Galiji, Španiji), dok u Senatovim provincijama nije bilo vojske, jer su njihove granice bile sigurne. Osim toga, za svoju osobnu sigurnost uredio je August u Italiji jaku tjelesnu stražu, **pretorijance.** Tako je on bio neograničeni gospodar čitave države.

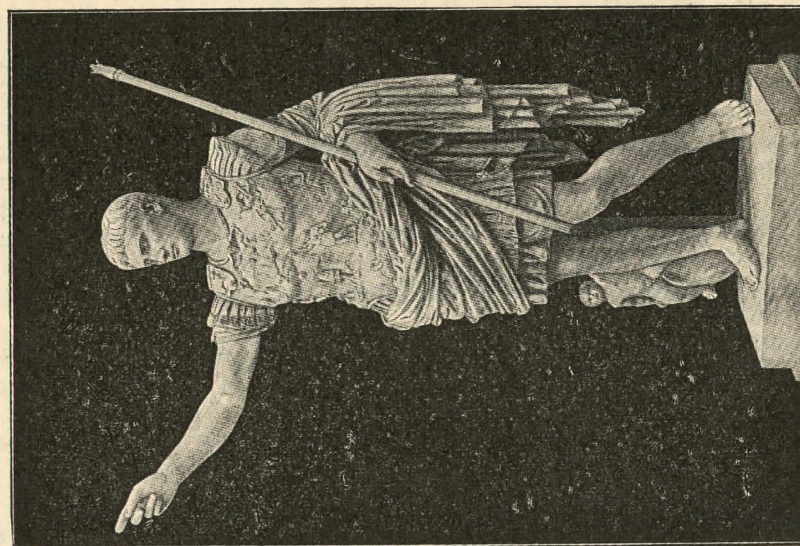
Po ugledu na helenističke države stvorio je imperator mnogobrojne službe i **plaćeni činovnički stalež.** Tako je osigurao doduše skupu, ali zato dobru upravu Italije i provincija.

Blagajnica u koju su tekli dohoci iz carskih provincija zvala se fisk, a blagajnica kojom su raspolagali senatori zvala se erar.

* Tako je poslije nazvan i mjesec u kojemu je on umro.
** Poslije njegove smrti »august« i »imperator« znače isto što i naše car, a od »princeps« nastalo je naše princ.

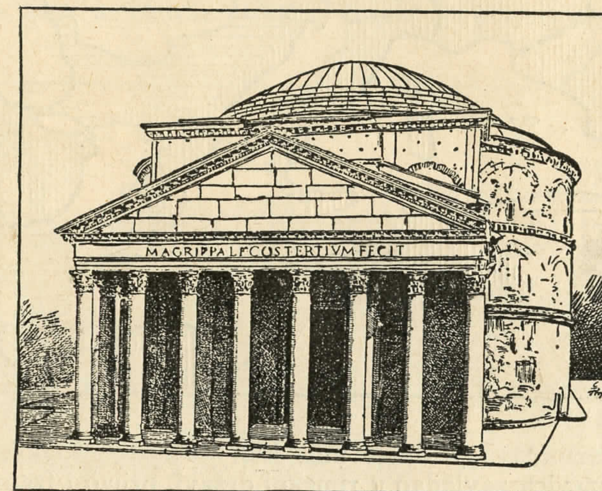

Sl. 82. — **Pretorijanci. Louvre.** (Srkulj).

Sl. 81. — **August.** Vatikanski muzej.

Briga za moral

August je u prvom redu htio podići moral rimskoga društva, pa je zato stvorio z a k o n e z a p o b i j a n j e r a z u z d a n a i r a s k o š n a ž i v o t a.* Za porodice s m n o g o d j e c e odredio je stalnu državnu pripomoć. Pošto je nestalo već i nekadašnjega straha od bogova, bilo je imperatoru mnogo do toga da preporodi r i m s k u v j e r u. To je namjeravao postići obnovom starih i gradnjom novih svetišta. U svemu je imao dobre savjetnike i pomagače u prijatelju **Meceni** i odličnom vojvodi **Agripi**. Tako je sam Agripa dao u Rimu sagraditi P a n t e o n, t. j. hram svim bogovima (grčka riječ). Ali pravi moralni preporod ljudskoga društva stao je naskoro svitati sa drugoga kraja. Baš u vrijeme cara Augusta rodio se u Palestini **Isus Krist.**

Sl. 83. — **Panteon.** (Driault). Panteon je ovako obnovio H a d r i j a n, jer je Agripin hram uništio požar.

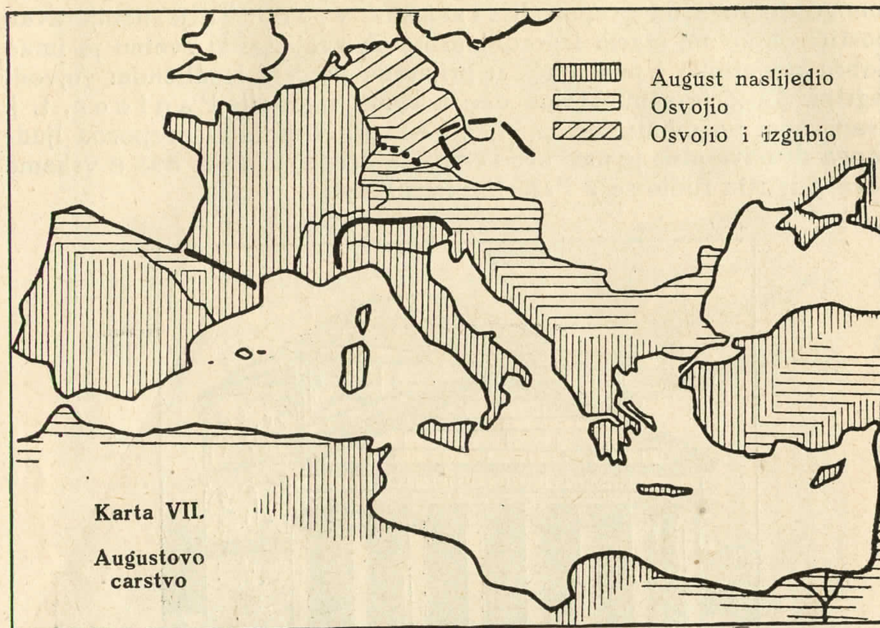
Spoljašnja politika

Budući da je poslije tolikih ratova i prevrata želja za mirom bila općenita, August je napustio imperijalističku i prihvatio se pacifističke politike. Vojske je imao samo toliko koliko je bilo potrebno za obranu granica (oko 300.000 vojnika). Da se osiguraju prelazi preko Alpa i da se učvrsti rimsko gospodstvo nad Jadranskim Morem i Balkanskim Poluotokom, pomakla se granica, u bojevima s galskim plemenima, sve do Dunava. Tada su osvojene R e c i j a, N o r i k, P a n o n i j a i M e z i j a. U to doba dokončani su i ratovi s i l i r s k i m plemenima. Država je sada imala 25 provincija.

Pokušaj da se i granica sa Rajne pomakne na rijeku Labu nije uspio, jer je rimske legije uništio vođ germanskih plemena A r m i n i j. Tako su prema Germaniji ostale granicom rijeke **Rajna** i **Dunav**,

* Zbog razuzdanosti prognao je svoju vlastitu kćer J u l i j u.

a Germanija je očuvana od romanizovanja (Karta VII). Na Rajni i Dunavu podigoše Rimljani jake vojničke tabore oko kojih se malo pomalo razviše mnogi znameniti gradovi (Keln, Majnc, Augzburg, Beč itd.).

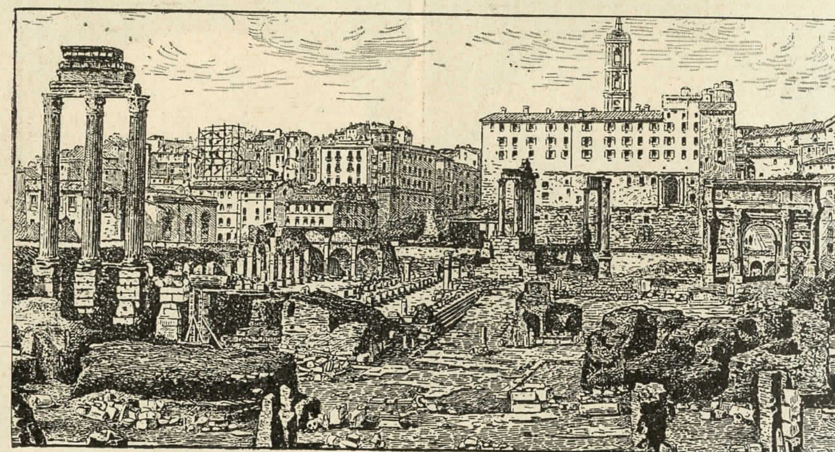

Zlatno doba knjige Razumljivo je da je mir, koji je poslije tolikih nereda i trzavica zavladao u rimskoj državi, prijao i trgovini i prosvjeti. Za Augusta nastalo je »zlatno doba« latinske književnosti. Na poticaj carev spjevao je **Vergilije,** imajući pred očima Homera, Eneidu koja slavi postanak grada Rima. Tako su, eto, i Rimljani dobili svoj narodni ep. U pastirskim pjesmama (»Bucolica«) prikazuje Vergilije čisto i iskreno veselje seoskoga života. **Horacije** je, opet po ugledu na Grke, spjevao ode kojima je htio da posluži moralnom preporodu države. **Ovidije** u svojim »Metamorfozama« pjesnički obrađuje motive iz grčkih priča. Od prozaista istakao se osobito **Livije** koji je napisao veliku povijest sve tamo od osnutka grada Rima prikazujući svojim suvremenicima sjajnu prošlost i nepokvarene običaje predaka. Pisce i pjesnike poticao je na rad i pomagao novčano August i njegov bogati prijatelj Mecena. (Još i danas one koji podupiru književnost i umjetnost zovu »Mecena«).

Umjetnost August je htio da dostigne »Periklovo doba« u Ateni. Rim je našao , kaže on, od opeka, ali će ga ostaviti od mramora. Grad je doista ukrašen prekrasnim hramovima,

bazilikama i kipovima, naročito Forum Romanum. Rimski su graditelji grčke stupove, etruščanske lukove i svodove i helenističko-sirsku kupolu sastavili u jednu cjelinu: to je **rimski stil.** Od mnogobrojnih građevnih spomenika toga vremena najznatniji je Panteon s velikom kupolom, danas kršćanska crkva (sl. 83). U kiparstvu razviše Rimljani osobiti stil u svojim relijefima. Inače je rimskim umjetnicima grčko kiparstvo bilo glavnim izvorom i poticajem za stvaralački rad. Mnoge grčke kipove poznajemo upravo po kopijama koje su nastale u Italiji.

August je umro god. **14** po Kristovu rođenju navršivši svoju 75. Poslije njegove smrti Rimljani su mu se odužili **apoteozom,** kako se grčki zove svečanost kojom se netko proglašuje za boga. Apoteozom su počašćeni i Augustovi nasljednici. Kult careva-bogova bijaše otsele ona veza koja je rimsku religiju vezala s religijama istočnih provincija.

Sl. 84. — **Forum Romanum.** Danas još strše samo ovdje ondje stupovi (ostaci hramova) i po koji slavoluk.

18 Carstvo za prva dva stoljeća

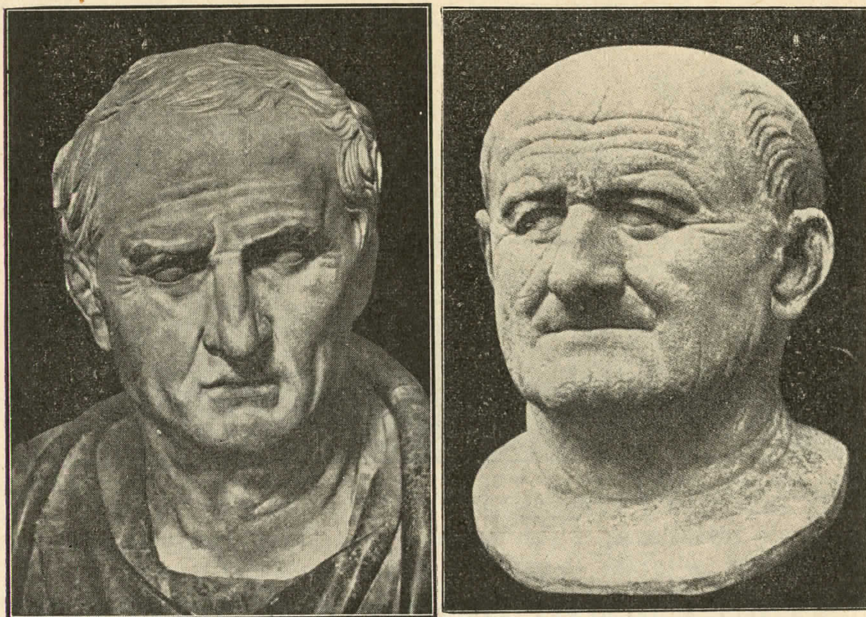
Augustovi nasljednici Dinastija Augustova kako je slavno započela vladati, tako je žalosno nastavila i završila. Pošto carevi ostaju bez sinova, naslijeđuju ih ili posinci ili rođaci, ali već tada i carska garda, pretorijanci, stanu postavljati i obarati careve. Velika je bila neprilika što naslijeđivanje prijestolja nije bilo uređeno zakonom.

Za **Tiberija** je Narodna skupština izgubila svaku važnost, jer se zakonodavstvo otsele razvija samo na osnovu carskih ukaza, a izbor činovnika prenesen je na Senat. Tiberije je strogo bdio nad dobrom i poštenom upravom provincija, i to je najvažnije što treba

da se o Tiberijevu vladanju istakne. Ali on je bio vrlo sumnjičav i uvijek je strepio za svoj život. Zato je dao mnoge ugledne ljude pogubiti, jer je držao da su mu neprijatelji.

Cara **Kaligulu**, mahnitoga luđaka, ubije prefekt pretorijanaca. Pretorijanci tada dignu na prijestolje **Klaudija**, koji je bio također slab vladar. U to je vrijeme i B r i t a n i j a postala provincijom.

S **Neronom** pala je dinastija najdublje. Njegovo dobro vladanje prvih godina izrodilo se naskoro u pravo mahnitanje i ubijanje odličnih ljudi.* Kako je bio tašt, tražio je da ga slave kao velikoga pjevača i nepobjedivoga kočijaša na trkama. Kad je god. **64** u Rimu harao veliki požar, dobio je Neron priliku da neke dijelove grada raskošno obnovi. Za požar svalio je svu krivnju na k r š ć a n e i stao ih nemilo progoniti. Protiv Nerona se najposlije podigla buna, i on se na bijegu dao od roba ubiti.

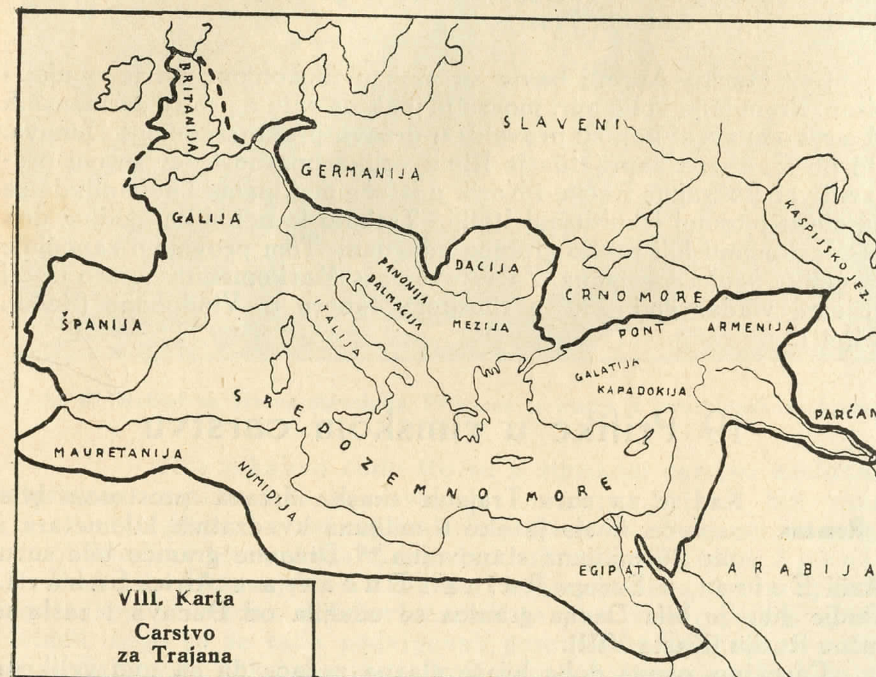
Sl. 85. — **Ciceron.** Muzej u Firenci. — Sl. 86. **Vespazijan.** Muzej u Kopenhagenu.

Flavijevci g. 69—96 Poslije Nerona zaredaše borbe o prijestolje, i mir nastane istom onda kad je vojska postavila za cara sirskog namjesnika **Flavija Vespazijana** (sl. 86). Još za Nerona buknuo je u Palestini veliki ustanak ugnjetavanih Ž i d o v a koji je morao svladavati Vespazijan. Postavši carem, prepustio je on ratovanje svome sinu T i t u. Židovi su onako očajno i požrtvovno branili Jerusolim kao nekada Kartažani svoj grad. Tit je najposlije grad

* Ubio je i svoju majku i svoga učitelja, filozofa S e n e k u.

razorio, a nije tom prilikom poštedio ni hrama jerusolimskoga (god. **70**). Židovi se tada rasuše po čitavu carstvu (sl. 87). Flavija je na prijestolju naslijedio **Tit** koji je vladao valjano kao i njegov otac.*

Car Trajan 98—117 U d r u g o m s t o l j e ć u rimskom državom vlada nekoliko vladara koji bijahu pristalice stoičke filozofije. Mnogi obrazovani ljudi toga doba tražili su spas i utjehu u stoičkoj filozofiji. Tako je i filozof S e n e k a, učitelj mladoga Nerona, u svojim djelima preporučivao ljudima krepostan život. Drugo stoljeće valjada je najsretnije doba u starom vijeku, jer su tada, za vladanja vrijednih careva, sve zemlje rimskoga carstva proživljavale svoje najljepše dane.

VIII. Karta
Carstvo za Trajana

Trajan je bio prvi provincijalac na carskom prijestolju (rodom iz Španije). Taj se vladar mnogo trudio da popravi i olakša život svojih podanika. Poslije su careve pri stupanju na prijestolje pozdravljali ovim riječima: »Vladaj srećnije od Augusta, a bolje od Trajana!« On je izdao popravljene zakone po kojima se sudilo. Zakonima za zaštitu siromašne i odbačene djece stao je provoditi **socijalnu politiku.** Razmakao je on i granice rimske države tako, da je ona u njegovo

* Za vladanja Titova zasuo je Vezuv P o m p e j e i H e r k u l a n e j (god. **79**). Danas su Pompeji najvećim dijelom iskopani i pružaju nam vjernu sliku života u helenističko i carsko doba (sl. 88).

doba bila prostorom najveća. Osvojene su tada Dacija (današnja Rumunjska)*, Jermenija i Mezopotamija (Karta VIII).

U Daciju, gdje je živjelo tračko pleme Dačana, naselio je Trajan mnogo rimskih vojnika s porodicama, i ta se provincija brzo romanizovala.

Hadrijan
Mark Aurelij

Iz Španije bijaše rodom i car **Hadrijan**. On se starao i za robove i strogo zabranio njihovo ubijanje. Putovao je neumorno rimskim provincijama, i nije skoro bilo pokrajine u koju nije zašao da se upozna s njezinim potrebama. Sa sobom je vodio graditelje koji su opravljali stare i gradili nove mostove, ceste, akvedukte (vodovode), štoviše i čitave gradove (Hadrianopol = Jedrene). Umro je god. **138**. Hadrijana je naslijedio valjani **Antonin Pius**.

Car **Marko Aurelij** bavio se mnogo filozofijom, pa je o njoj i pisao. Premda je volio mir, morao je ipak da ratuje protiv germanskih Markomana koji su provalili u državu preko srednjega Dunava. Od tih Germana zaprijetila je Rimu velika opasnost, jer su oni pregazili već pokrajine Reciju i Norik u istočnim Alpama i nakanili da se nasele u pitomoj i kulturnoj Italiji. Trebalo je nekoliko godina dok su Markomani bili preko granice odagnani. Tom provalom započinje se velika seoba Germana. Za ratovanja s Markomanima umro je taj vrijedni vladar god. **180** u rimskom taboru u Vindoboni (Beču). (Sl. 91).

19 Prilike u rimskom carstvu

Pax Romana

Kad je za cara Trajana rimska država prostorom bila najveća, imala je oko 6 milijuna kvadratnih kilometara i oko 70 milijuna stanovnika.** Državne granice bile su u Aziji Eufrat, u Europi Rajna i Dunav, a u Africi Sahara. Ondje gdje je bila Dacija granica se udaljila od Dunava i zašla u južnu Rusiju (Karta VIII).

Carevima ovoga doba bijaše glavna zadaća da na tom velikom području održe mir. Taj »**rimski mir**« dobro je došao čitavu carstvu, osobito otkako su se u provincijama prilike znatno popravile, i pravedna uprava izjednačila sve zemlje. Provincijalci su popunili rimske legije, u rimskom Senatu bijaše već dosta provincijalaca, a Trajan je bio prvi car koji je rođen u provinciji. Car **Karakala** podijelio je najposlije god. **212** rimsko građansko pravo svim slobodnim ljudima

* Uz Dunav sagradio je cestu, a kod Kazana dao ju je uklesati u klisuru. Na klisuri je još i danas njegov natpis (sl. 90).

** Danas to isto područje broji oko 240 milijuna stanovnika. Država Aleksandra Velikoga zapremala je 4½ milijuna kvadratnih kilometara i oko 50 milijuna stanovnika

svoga carstva. Rimski mir (**pax Romana**) trajao je u unutrašnjosti carstva, može se reći, skoro dvjesta godina, i nisu ga smetali ni ratovi koji su na granici izbili sad na ovome sad na onome mjestu. Naročito je bila nemirna sjeverna granica, jer su se s one strane Rajne i Dunava vrzla mnogobrojna barbarska plemena koja su nastojala da uniđu u državu.

Sl. 87. **Relijef sa Titova slavoluka.** Prikazan je plijen iz jerusolimskoga hrama.

Kozmopolitizam

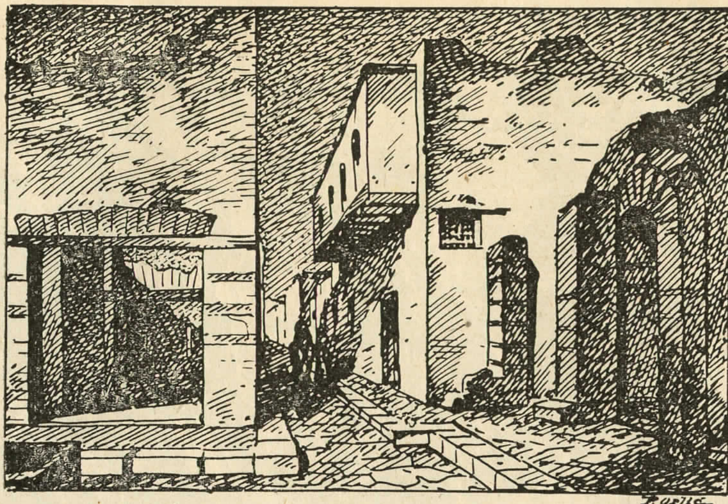
Nije nikakvo čudo što su u rimskom carstvu **nacionalne razlike** bile bez svakoga značenja. Svi su bili rimski građani i svi su znali latinski jezik. Neke su se zemlje neobično brzo romanizovale, najjače i najtrajnije Galija, Španija i Dacija (Rumunjska = zemlja Rimljana). Zbog dobre uprave i mira koji je vladao u državi **narodi se nisu više protivili** rimsko vlasti, nego su se rado podvrgavali gospodstvu Rimljana.

Tako više nitko nije imao svoje naročite domovine: ljudi su pripadali čitavu svijetu, svi su bili »**svjetski građani**«. Ta pojava kozmopolitizma započela se već na Istoku, u državi Aleksandra Velikoga.

Duhovni dualizam

Premda je jedna kultura, rimsko-helenistička, prožimala čitavo carstvo, u njemu ipak nije bilo duhovnog jedinstva. Između **Istoka** i **Zapada** oduvijek je vladala jaka opreka. Osobito se ispoljavala razlika u karakteru i ćudi između Rimljana i Grka. Istok se nije mogao stoga ni romanizovati, i ondje je gospodovao grčki jezik. Ali Rimljani nisu ni nastojali da Istoku nametnu latinski jezik, jer su znali da je grčka kulturna tradicija odveć jaka. Uopće svaki obrazovani čovjek, i na Zapadu i na Istoku,

znao je obadva jezika. Ova unutrašnja podvojenost napokon će dovesti do raskola u carstvu. Da se državno jedinstvo održalo tako dugo, razlogom su samo velike državničke sposobnosti Rimljana.

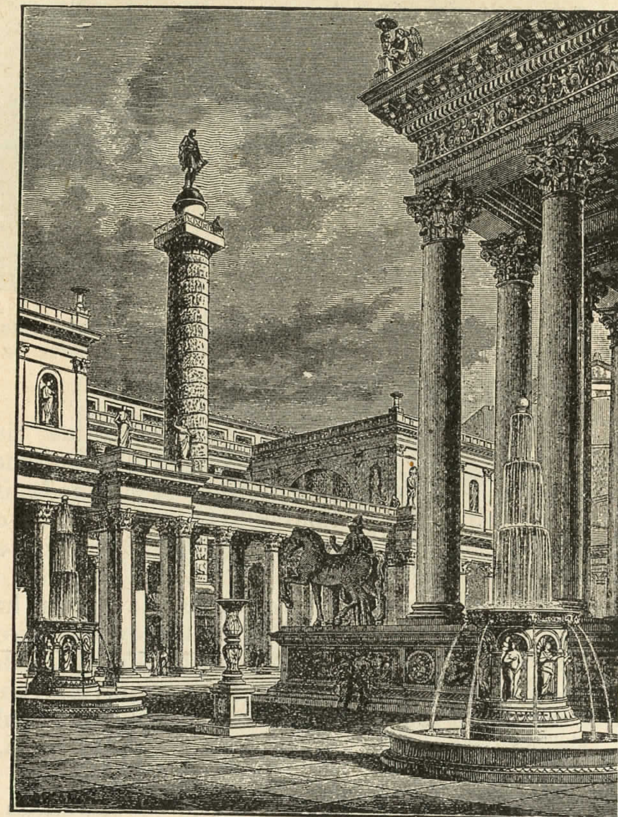

Sl. 88. — **Ruševine Pompeja.**

Državnici i pravnici Rimljani su se istakli osobito kao državnici. Oni su znali ne samo da stvaraju državu, nego i da njome upravljaju. Mnoge uredbe (institucije) i državnička iskustva Rimljana poslužila su dobro i poznijim vremenima. Temelj je dobre organizacije svake države **pravni poredak**. Rimljani su bili najveći pravnici svijeta i učitelji pravne nauke svima narodima. Izvor je »Rimskoga prava« Zakonik na 12 mjedenih ploča. Na njegovu osnovu izgrađivalo se Rimsko pravo nekoliko stoljeća. Ono se sastoji iz zakona Narodnih skupština, senatskih odluka, pretorskih edikata, carskih ukaza i komentara odličnih pravnika (jurista). Pravna nauka bila je u najljepšem cvatu za cara Hadrijana. Od jurista istakoše se Julijan, Papinijan i Ulpijan.

Privredne prilike Propadanje seljačkih posjednika, koje se započelo u Italiji, nastavljeno je i u provincijama: i ondje su **latifundiji** razarali gospodarsku ravnotežu. Plinije, rimski pisac onoga vremena, rekao je: »Latifundia perdidere Italiam, iam vero et provincias« (latifundiji su upropastili Italiju, ali već i provincije). Nije mnogo pomoglo ni kolonizovanje veterana, jer se ljudi poslije dvadesetgodišnje vojničke službe nisu mogli priviknuti ratarskom životu.

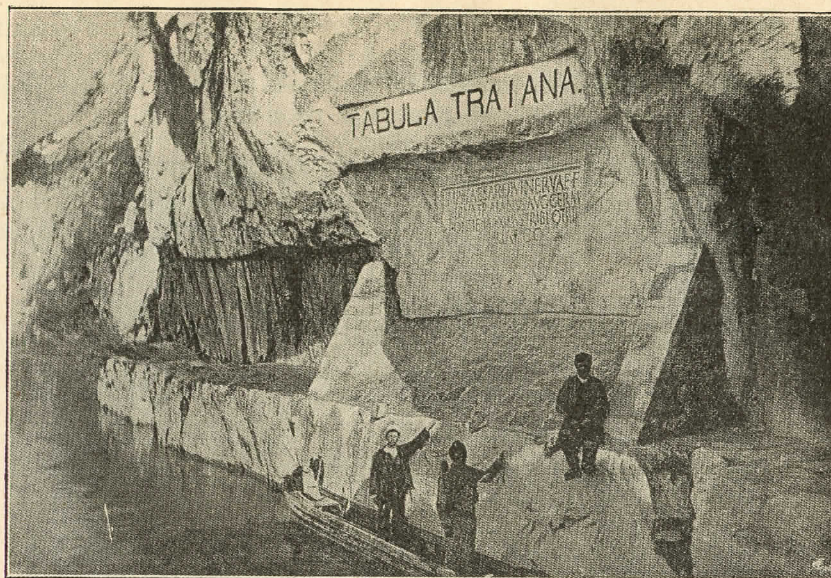
»Rimski mir« najviše je prijao **trgovini**. Njoj su dobro poslužile izvanredno čvrste ceste, sigurnost na kopnu i moru, pošta uređena po perzijskom primjeru, zajednički novac i mjere i najviše pravni poredak. U carstvo se uvozila ponajviše roba iz Indije i Kitaja: biser, dragulji, tamjan, mirodije, slonova kost, svila i drugo. Ali iz države nije se skoro ništa izvozilo, tako da je izvanja trgovina bila pasivna. **Unutrašnja trgovina** bavila se žitom, voćem, robovima i industrijskim proizvodima. Žita se dobivalo najviše iz Egipta i južne Rusije, a robova iz Male Azije, Balkana i Španije.

Sl. 89. Takav je bio nekada **Trajanov trg.** Još i danas stoji ondje 34 m visok stup oko kojega se zavijaju relijefi koji prikazuju prizore iz rata s Dačanima.

Industrija je bila razvita uglavnom na Istoku: u Aleksandriji tkanine, u Sidonu staklo, u Tiru grimiz, itd. Grad Rim mnogo je trošio, ali malo proizvodio.

Gospodarske prilike nisu bile svagdje jednake. Negdje je život bio vrlo težak i vladala je velika bijeda, a negdje se postiglo veliko blagostanje. Zanimljiv je primjer provincija Afrika: ondje gdje je danas pustoš, u rimsko doba cvala su sela i gradovi.

Sl. 90. **Ploča cara Trajana** u Đerdapskoj klisuri nad ostatkom stare u stijenu uklesane ceste. Veliki natpis »Tabula (ploča) Traiana« potječe iz najnovijega vremena.

Život Rimljana U gradu Rimu živjelo je tada više stotina tisuća ljudi, ali među njima bijaše već vrlo malo potomaka starih Rimljana. Najviše je bilo potomaka oslobođenih robova i provincijalaca. Nekadašnjih optimatskih porodica skoro da je i nestalo, sve je izumrlo, većina bogatih i uglednih ljudi bijaše stranoga porijekla. Grad je spolja bio pun sjaja i ljepote, ali iznutra ugnijezdila se beskrajna bijeda i siromaštvo. Carevi su svjetinu hranili i zabavljali samo da ne misli na bune. Ljudi su provodili život većinom u besposlici i igrama. Zabave Rimljana nisu bile ni izdaleka onako plemenite kao u Grka. One su služile samo zadovoljavanju najnižih nagona, pa su zato bile raskošne, razuzdane i okrutne. Zabavljalo se dan i noć. Glavna zabavišta bijahu t e r m e ili kupelji, t e a t r i, c i r k u s i i a m f i t e a t r i.

Najveću i najraskošniju termu podigao je **Karakala** (oko god. 215). U njoj se moglo kupati preko 3.000 ljudi (sl. 92). U gradu je bilo mnogo i drugih terma.

U termama nije se samo kupalo, u njima su se sastajali znanci i raspravljali o dnevnim događajima, pjesnici su deklamovali svoje pjesme, a mladi ljudi bavili se gimnastikom.

U **teatrima** prikazivale su se ozbiljne i vesele drame, ali većinom proste lakrdije i pantomine (igre bez riječi). U **Circus maximus** moglo je stati do 300.000 gledalaca: u njemu su se obdržavale trke četveroprežnih dvokolica. Od amfiteatara bijaše najveći **Kolosej** na četiri kata (za preko 70.000 ljudi): u njemu su se borili gladijatori.

Gladijatori su se borili i s divljom zvjeradi.* Okrutnim Rimljanima te krvave borbe bijahu najveća naslada. Istom je kršćanstvo dokrajčilo ta divljaštva (sl. 93).

Građevine u Rimu Augustovu građevnu djelatnost nastaviše njegovi nasljednici. **Palatin** je ukrašen veličajnim carskim palačama, a Neronova »z l a t n a k u ć a« sa svojim raskošnim vrtovima zapremila je čitav jedan gradski četvrt od 50 hektara. Još više, oko 70 hektara, zapremala je sjajna H a d r i j a n o v a v i l a s vrtovima kod Tivolija: njezinim mnogobrojnim kipovima danas su napunjeni rimski muzeji. Najgolemija zgrada u Rimu bijaše K o l o s e j, djelo Flavija Vespazijana.

Sl. 91. Relijef sa slavolukom koji prikazuje kako car **Marko Aurelije** prašta zarobljenim Germanima.

Grad Rim u to se doba bio već silno raširio, i nastala je sva sila novih ulica i trgova (foruma). Na trgovima su bile najljepše građevine i spomenici: hramovi, bazilike, kipovi i slavoluci (sl. 89).

Na glavnom trgu (Forum Romanum) sagrađen je u to doba **Titov slavoluk**, ukrašen relijefima koji prikazuju prizore iz rata sa

* Španjolske borbe s bikovima ostaci su takvih rimskih igara.

Židovima (sl. 87). Na **Trajanovu forumu**, pored drugih sjajnih građevina, podignut je visok stup na kojemu se do vrha zavijaju prizori iz rata s Dačanima. Poput velike kule sagrađena Hadrijanova grobnica danas se zove »Anđeoska tvrđava« (po anđelu koji je na vrhu). To su dakako samo najznatniji umjetnički spomenici koji nastadoše u to doba u Rimu.

Rimljani ne zaboraviše nikada na praktičan život: još danas opstoje čitavi nizovi lukova skoro 100 km dugačkoga Klaudijeva akvedukta i mnogih drugih koji su iz udaljenih planina dovodili vodu u terme i stanbene zgrade na pet i šest katova. Čuvene su i ceste koje su vodile u Rim, a neke mjestimice služe i danas (sl. 67).

Gradnje u provincijama

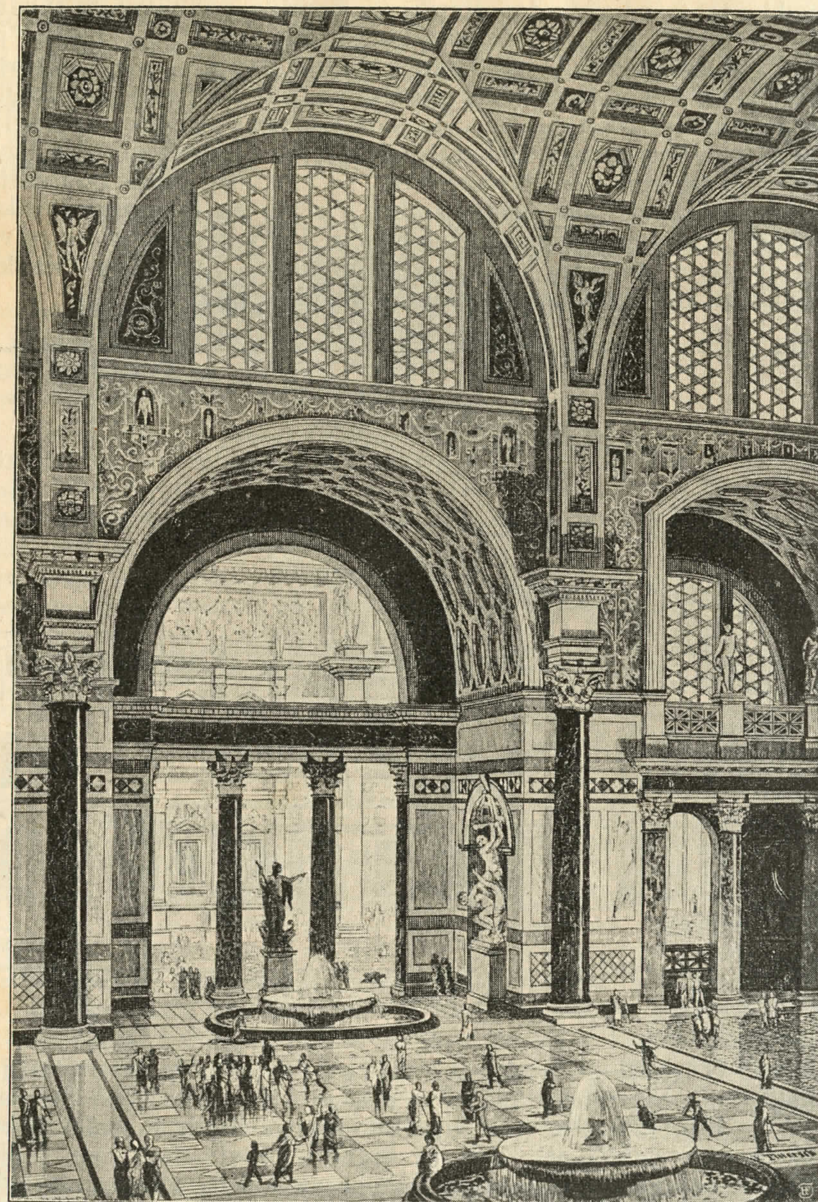
Gradovi u provincijama povodili su se u svemu za Rimom. Veliki sjaj razvio se u Aleksandriji, Antiohiji, Efezu, Bizantu, Saloni, Sirmiju, Lugdunu (Lion), Luteciji (Pariz) i u mnogo drugih gradova. Svagdje su se gradili akvedukti, hramovi, palače, terme, teatri, cirkusi. I na krajnjem istoku rimskoga carstva nalazimo velike građevne spomenike (na pr. u staroj Palmiri i kod Balbeka u sirskoj pustinji). Još danas ima ostataka cesta, akvedukata i gradova u južnoj Francuskoj (sl. 94), Španiji, Jugoslaviji i sjevernoj Africi. Osobitih zasluga kao kulturni radnici stekoše **rimski vojnici** koji su u vrijeme mira bili zaposleni korisnim gradnjama, isušavanjem močvara i krčenjem šuma. (U štivu 25, gdje se govori o našim zemljama u rimsko doba, možemo vidjeti kakva je po prilici bila uprava i život u provincijama.)

Književnost

U ovo je doba rimska proza znamenitija od pjesništva. Neki pisci romana, na pr. **Petronije**, opisuju nečuvenu raskoš i društvenu pokvarenost svoga doba kojoj nisu mogli stati na put ni strogi zakoni nekih vrijednih careva.* I Juvenal piše satire na društvenu pokvarenost (»difficile est satiram non scribere«.) Plinije Stariji, koji je poginuo za provale Vezuva, bavio se različitim naukama, osobito prirodnim. Plinije Mlađi istakao se Pismima, naročito onima o provali Vezuva i o kršćanima.

Najznamenitiji rimski historičar bijaše **Tacit** koji nam je ocrtao vrlo plastično i sažeto događaje od cara Tiberija do smrti Domicijanove (god. 96). U njegovoj »Germaniji« ima mnogo važnih podataka o životu starih Germana čije priproste i nepokvarene običaje s osobitom namjerom stavlja pred oči Rimljanima. Grk Plutarh napisao je grčkim jezikom biografije znamenitih Grka i Rimljana, a Židov Josip Flavij prikazao je rat sa Židovima.

* Petronije je jedna od glavnih osoba u romanu »Quo vadis?«

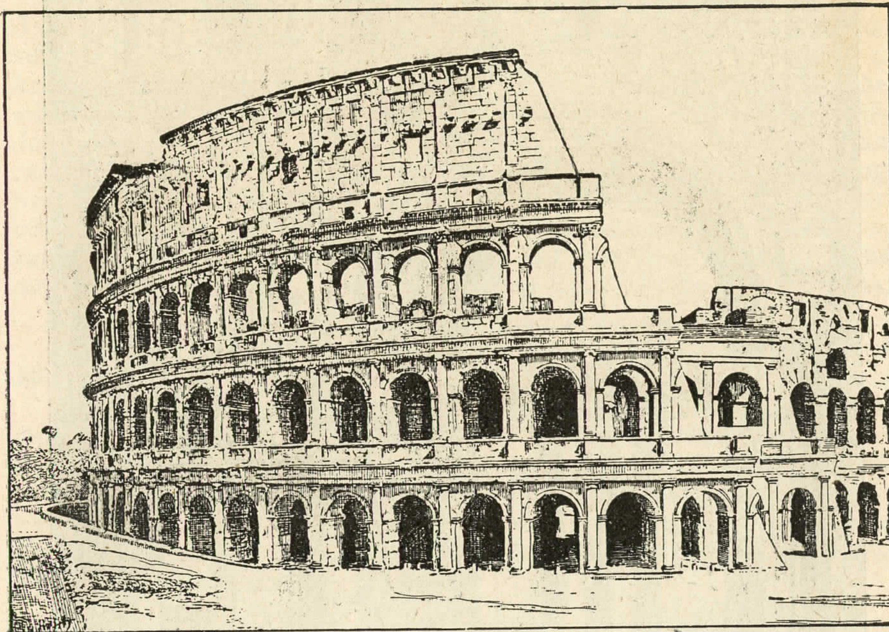

Sl. 92. — **Karakaline terme** bijahu neobično raskošne. U pozadini velika prostorija za plivanje. Rekonstrukcija (Springer).

20 Vojnički carevi

Gospodarski slom

U 3 stoljeću rimsko je carstvo poljuljano u svojim temeljima ovim događajima: Gospodarski slom postao je neminovan. U gradovima, pored svega sjaja i raskoši, ugnijezdila se i najveća **bijeda i siromaštvo,** a država više nije mogla da hrani toliku svjetinu koja je došla onamo iz propalih sela. Porezi su zbog silnoga činovničkog aparata i prehrane siromašna svijeta u gradovima tako povećani, da se više nisu mogli podnositi. Novac je sadržavao sve manje srebra i zlata pa je izgubio svaku vrijednost; otuda nepodnosiva skupoća. Pokvarenost i siromaštvo bijahu uzrokom opadanju brakova i stanovništva. Zbog toga i **vojska** nije imala za obranu državnih granica dovoljno ljudi.

Sl. 93. — **Kolosej.** (Driault).

Vojnička anarhija

U rimskoj državi nasljeđivanje prijestolja nije bilo nikada zakonom uređeno. Kad je i rimski Senat izgubio svaku vlast, nije bilo nikoga tko bi u tom važnom pitanju mogao odlučivati. Zato su **legije u provincijama** po svojoj volji dizale careve, pa je gdjekada bilo po više vladara koji su između sebe imali krvavih obračuna. Od 34 cara koji su se pojavili za vrijeme od devet decenija po smrti Marka Aurelija (g. 180) samo su trojica svršila prirodnom smrću. To bijaše, dakle, prava **vojnička anarhija.**

U takvim prilikama državne granice nisu mogle odolijevati sve većem pritisku barbarskih plemena. Na Eufratu pojavio se novi neprijatelj, obnovljena perzijska država, a preko Rajne i Dunava stadoše sve jače provaljivati germanska plemena, osobito na donjem Dunavu **Goti.**

Germanska plemena stala su se baš u to doba udruživati i sklapati **saveze,** i ti savezi postadoše za razrovanu rimsku državu najveća opasnost. Tada su učestali napadaji Germana koji su preko granica provaljivali sve dublje u carstvo i onda se vraćali kući s plijenom i zarobljenicima.

Car Aurelijan

U početku 3 stoljeća znatniji su carevi **Septimije Sever,** koji je državi na kratko vrijeme vratio mir i red, i **Karakala** koji je gradovima u provincijama podijelio rimsko građansko pravo. U 2 polovini 3 stoljeća ponovo je u državi uspostavio red **Aurelijan** (oko g. 270). Ali on je morao prepustiti Gotima Daciju: tako je Dunav postao državnom granicom i u tom području.

Da i duhovno preporodi rimsku državu, obratio je Aurelijan naročitu pažnju vjerskim prilikama. On je poštovanje sunčanoga boga **Mitre** proglasio državnom vjerom. Mitra je bio u istinu bogom rimskih legija. U svim pokrajinama dizali su vojnici oltare s reljefima koji prikazuju Mitru kako žrtvuje bika (»Mitrin misterij«). Vjerovalo se naime da čovjek, ako se okupa u krvi žrtvovanoga bika, ulazi u novi život. Ti su se obredi obavljali u tamnim podzemnim prostorijama (tzv. »mitreji«). Međutim je kršćanstvo već toliko preotelo mah, da se poganska obnova rimskoga carstva nije više mogla provesti.

21 Kršćanstvo

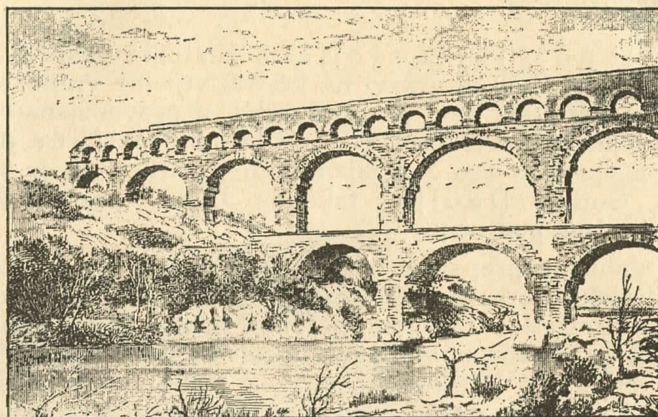
Širenje nove vjere

Za širenje kršćanstva od velike je važnosti bio rad apostola **Pavla** i njegova putovanja. Naglom širenju Kristove vjere prijalo je osobito to što je čitav tadašnji kulturni svijet bio okupljen samo u jednoj državi i što se sa jednim ili dva jezika (grčkim i latinskim) moglo propovijedati u čitavu carstvu. Velikim zanosom primiše Kristovu nauku o ljubavi prema bližnjemu svi siromašni i ugnjetavani, a njegova nauka o Božjoj savršenosti i čišćem moralu stekla je i među obrazovanim ljudima mnogo pristalica. Svi društveni razredi u kršćanskoj vjeri nađoše utjehu i duševnu smirenost za kojom su u ono teško doba toliko težili.

Organizacija

Kako je kršćanstvo pridobivalo sve više vjernika, tako je moralo i da se brani od sve oštrijih navala svojih protivnika koji su najjaču pomoć imali u državnoj vlasti. Zato je novoj vjeri bila potrebna čvrsta organizacija. U borbi s različitim poganskim kultovima i filozofskim školama nastala je već u to

doba **kršćanska znanost**, kojoj je najvećim pretstavnikom oko god. 200 bio O r i g e n u Aleksandriji. Razvio se već i **crkveni ustav**. Na čelu općine vjernika bio je b i s k u p. Biskupi jedne provincije sastajali su se u pokrajinske sabore ili s i n o d e. Još veći ugled od biskupa uživali su p a t r i j a r s i, tj. biskupi u Bizantu, Antiohiji, Aleksandriji i Jerusolimu. Osobiti je položaj stekao biskup rimski, koga su vrlo rano nazvali »p a p o m« (ocem).

Sl. 94. — »**Pont du Gard**«. Taj most preko male pritoke rijeke Rone upravo je dio akvedukta kojim je tekla voda u grad N i m (u južnoj Francuskoj).

Progoni U brežuljcima kraj Rima i drugih većih mjesta u Italiji i u provincijama izgrađene su već prije, po primjeru orijentalnih grobnica usječenih u pećine, **katakombe** (sl. 96). U katakombama su stari kršćani na grobovima svojih biskupa i mučenika vršili vjerske obrede. U tim podzemnim hodnicima nastadoše i prvi počeci kršćanskoga s l i k a r s t v a i k i p a r s t v a.

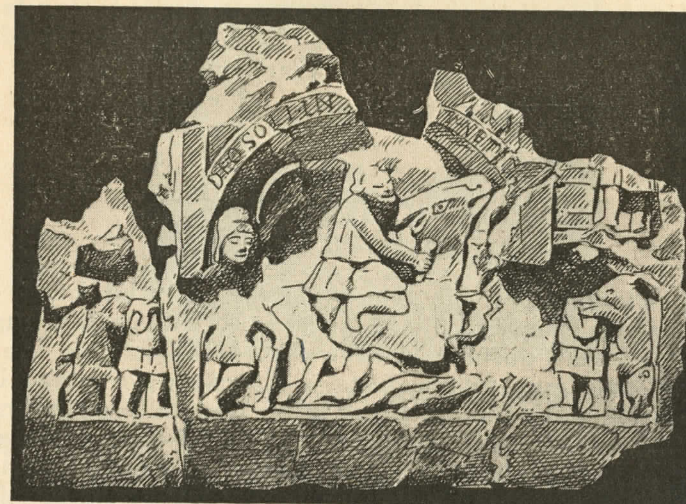
Često puta je na grobovima u katakombama kao simbol Kristov bio urezan lik r i b e, jer se u grčkomu **Ichthys** (= riba) nalaze početna slova ovih riječi: Jesus Christos Theu Yios Soter (= Isus Krist sin Božji Spasitelj).

Kako su kršćani carevima uskraćivali božansko poštovanje i odbacivali državnoga boga Mitru, carstvo je u njima već od prvoga početka gledalo svoje neprijatelje. Prvi je stao da ih progoni **Neron** (god. 64), ali ipak prva dva stoljeća nije bilo općega i trajnijega proganjanja. T r a j a n ih je kažnjavao samo na pritužbe, ali je zabranio svaki progon na osnovu anonimnih prijava. Poslije je došlo do općega i oštroga proganjanja kršćana kad su carevi započeli provoditi unutrašnju obnovu države pomoću poganstva. Ali »krv mučenika bijaše sjeme kršćanske crkve« (Tertulijan). Posljednji veliki progon bio je djelo cara **Dioklecijana**.

B) Apsolutizam

22 Preuredjenje države pod Dioklecijanom

Dioklecijan 284—305 Po smrti cara P r o b a,* a usred vojničkih nemira, utvrdio se na prijestolju **Dioklecijan**, hrabar vojnik i odličan vojvoda. On je bio ozbiljno zabrinut za sudbinu carstva. Osim barbarskih naroda, prijetile su rimskoj državi rasulom i buntovne legije kojima nije bila sveta ni careva osoba. Zato je Dioklecijan carsko dostojanstvo uzvisio na božansku čast. Car je bog, i zato sada Dioklecijana zovu »**Dominus**« (Gospod). Tako je on u očima vojnika stekao veće poštovanje. Baš kao što vladari na Istoku, bio je i on d e s p o t, tj. gospodar države i ljudi. Zato si je na glavu postavio draguljima ukrašen d i a d e m, a podanici, poput slugu, padali su pred njegove noge ničice.

Sl. 95. — **Mitrin relijef**, nađen u Hercegovini. Sarajevski muzej.

Reforme Dioklecijan je stekao uvjerenje da tako velikom državom ne može valjano upravljati jedan čovjek. Zato je on u državnoj organizaciji proveo temeljite reforme. Uzeo je najprije u pomoć svoga druga **Maksimijana**, i sada su bila dva cara, a svaki se zvao »A u g u s t«. Dioklecijan je kao august vladao u gradu N i k o m e d i j i (u Maloj Aziji) nad Istokom, a Maksimijan u M i l a n u nad Zapadom. Prijestolnica je dakle iz Rima maknuta i prenesena bliže državnim granicama. Rim je tako postao samo

* Naše zemlje dale su rimskoj državi više valjanih vladara. Tako su napr. rodom iz Ilirika bili A u r e l i j a n, njegov nasljednik P r o b (Srijemac), D i o k l e c i j a n (Dalmatinac) i K o n s t a n t i n V e l i k i (rođen u Nišu).

provincijalnim gradom, a rimski Senat običnim općinskim vijećem. Svaki august uzeo je sebi još jednoga pomagača, c e z a r a, koji ga je poslije imao naslijediti na prijestolju. Jedan cezar stolovao je u S i r m i j u (danas Mitrovica), a drugi u T r i j e r u (u zapadnoj Njemačkoj).

Uprava carstva Dioklecijan je čitavu državu zajedno s Italijom razdijelio u č e t i r i p r e f e k t u r e, ove opet u d i j e c e z e, a dijeceze u provincije. P r o v i n c i j a je sada bilo preko sto. Mnogobrojno činovništvo razdijelio je po činu (b i r o k r a t s k i s i s t e m), i za više činovnike namještao samo juriste. Budući da država nije imala dosta vojnika, popunio je Dioklecijan legije **germanskim plaćenicima**.

Kao pristalica Mitrina kulta, a u težnji za poganskom obnovom svoga carstva, odredio je i Dioklecijan p r o g a n j a n j e k r š ć a n a. To je bio posljednji, ali i najkrvaviji progon.

God. **305** odrekao se, zajedno s Maksimijanom, prijestolja i preostalih osam godina života proveo u svojoj sjajnoj palači kraj S a l o n e u Dalmaciji baveći se u dokolici vrtlarstvom. Dioklecijana naša narodna pjesma zove carem Dukljaninom (sl. 100).

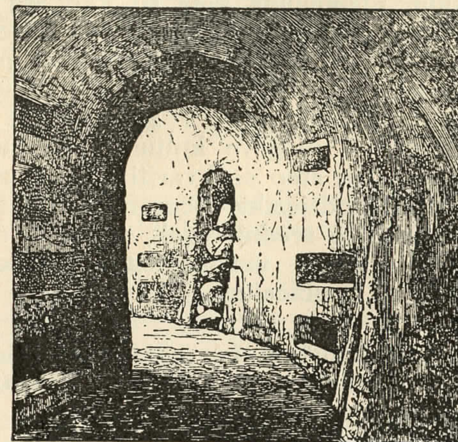
23 Car Konstantin

Pobjeda kršćanstva Dioklecijan je bio uvjeren da više ne će biti borbâ o prijestolje, jer je to pitanje riješeno: cezari postaju augustima i odmah postavljaju nove cezare. Ali tako se nije desilo. Pojavilo se najednom šest augusta, i planuše nove borbe iz kojih najposlije iziđe pobjednikom **Konstantin**. Kad se Konstantin riješio svih suparnika (god. 324), država je opet imala jednoga vladara.

U borbi sa svojim suparnicima oslonio se Konstantin na k r š ć a n e, jer je znao da oni u vojsci čine većinu.* Zato se riješio da pomoću kršćanstva poluči ono što njegovi prethodnici nisu mogli pomoću poganskih kultova: duhovnu obnovu i jačanje države. God. **313** izdao je u **Milanu** edikt kojim je dopustio da svatko slobodno i javno ispovijeda svoju vjeru. To je bila dakle odlučna pobjeda kršćanstva. Tim činom izveo je pravi preokret u historiji koja ga je zbog toga prozvala »Velikim«. Da kršćanstvo, potrebno njegovoj politici, ne postrada s unutrašnjega razdora, sazvao je u N i k e j u god. **325** prvi ekumenski koncil koji je osudio A r i j e v u nauku da Krist nije Bog nego samo sličan Bogu, i utvrdio najvažnije kršćanske dogme.

* Tradicija kaže da je za boja na mostu pokraj Rima ugledao u oblacima križ s riječima: »In hoc signo vinces« (u tom ćeš znaku pobijediti). I Konstantinova majka J e l e n a bijaše kršćanka. On je sam kršten istom potkraj života.

Konstantinopol Od G o t a prijetila je Balkanskom Poluotoku sve veća opasnost. U isti mah zaprijetili su i P e r z i j a n c i na istočnoj granici. Zato je car potražio sebi novu prijestolnicu koja će bolje odgovarati teškim i nesigurnim vremenima, jer je Rim bio odveć daleko od ratnoga područja. I bio je sretne ruke, jer je izabrao stari grčki B i z a n t, od prirode dobro branjen i siguran, a po položaju određen za veliku budućnost. Okrstio ga po helenističkom primjeru i svojim imenom: **Konstantinopol**, i opasao jakim zidovima i kulama, a veličanstvenim gradnjama dao mu carski sjaj. Kaošto u Rimu, tako je i u Konstantinopolu podignuta velika carska palača, bogato je ukrašen forum, sagrađeni su amfiteatar, cirkus, hramovi, terme i akvedukti. I u novoj prijestolnici država je svjetini dijelila žito i priređivala igre, naročito trke s konjima u cirkusu.

Sl. 96. — **Katakombe kraj Rima.** (Driault).

Dioklecijanov b i r o k r a t s k i s i s t e m razvio je Konstantin u potpunoj mjeri, ali za tako silno činovništvo trebalo je mnogo novaca. Trošio je on i na sjajne gradnje, a osobito mnogo na svoj dvor. Novim porezima razorio je blagostanje države do kraja. Umro je god. **337**.

Poslije tolikih reforama i poslije pobjede kršćanstva nad poganstvom sve se je promijenilo. Država je sačuvala samo još svoje staro ime, svoga cara i granice koje također više nisu bile čvrste.

24 Dioba rimskoga carstva

Kulurne prilike Malo pomalo, i **antika,** tj. grčkorimski svijet primače se kraju. K r š ć a n s t v o i n o v i n a r o d i bijahu jači od ostarjeloga antičkog društva. Ni filozofski sustavi ni

različiti vjerski kultovi nisu mogli da se održe.* Rimskoj i grčkoj književnosti ponestaje takođe snage: nijedno znatnije djelo nije više stvoreno. Dokle je dospjela nekad sjajna grčka i rimska umjetnost, vidi se najljepše otuda što je car Konstantin svoj veliki slavoluk u Rimu (sl. 97) ukrasio relijefima sa Trajanova trga, a oni relijefi što su ih isklesali njegovi kipari nemaju osobite umjetničke vrijednosti. I Konstantinopol je ukrašen mnogim kipovima koji su odnijeti iz Rima. Najznamenitije graditeljsko djelo toga doba svakako je Dioklecijanova palača kraj Salone, ali i ona nosi sva obilježja svoga vremena.**

Barbarizovanje

Velika bijeda, teški porezi i provale barbara upropastiše mnoge provincije. Neke zemlje uz granicu tako su zbog provala barbara opustjele, da su ih carevi morali naseljavati **germanskim plemenima** koja su kao »rimski saveznici« imala zadaću da od granica odbijaju ostale Germane. I rimska vojska popunjavala se sve više germanskim plaćenicima kojima su zapovijedale njihove vojvode. Tako su u rimskoj državi Germani preotimali sve veći mah, i započelo se barbarizovanje antičkoga svijeta i čitave njegove kulture: običaja, književnosti i umjetnosti. I latinski jezik stao se kvariti »barbarizmima«, pa se u to doba mnogo razlikuje od jezika Ciceronova. Antika je dakle bila na izmaku, a svanjivao je **srednji vijek,** tj. doba novih naroda sa njihovom početničkom umjetnošću i književnošću i priprostim i surovim običajima.

Dioba carstva

Car **Julijan Apostata** (= odmetnik) htio je još jednom da oživi poganstvo, ali zaludu. **Teodozije** je god. **380** kršćanstvo proglasio već državnom vjerom i zabranio žrtvovanje poganskim bogovima čije je hramove dao zatvoriti. On je bio posljednji vladar cijele države. Pošto se provalom Huna u Evropu pokrenula velika seoba naroda, razdijeljeno je god. **395** carstvo zbog lakše obrane između njegova dva sina: **Arkadije** je dobio Istok, a **Honorije** Zapad. Granica između jednoga i drugoga dijela (tada još nitko nije mislio da su to dvije države, već samo jedna) prolazila je po prilici od Beograda uz Drinu pa na Bojanu. Ta linija rastavljala je otsele dva različita svijeta, istočni i zapadni.

* U Aleksandriji je Plotin oko g. 250 osnovao »novoplatonsku« školu u kojoj je nastojao Platonovu filozofiju stopiti s istočnim vjerskim nazorima. Po toj filozofiji posljednji je cilj čovjeka da se asketskim životom i zanosom ili ekstazom (= da izađe čovjek sam iz sebe) združi s vječnim i savršenim Bogom.

** Za njezin ukras dao je car, među ostalim, dopremiti i tri sfinge iz Egipta.

25 Rimljani u našim zemljama

Najstariji narodi

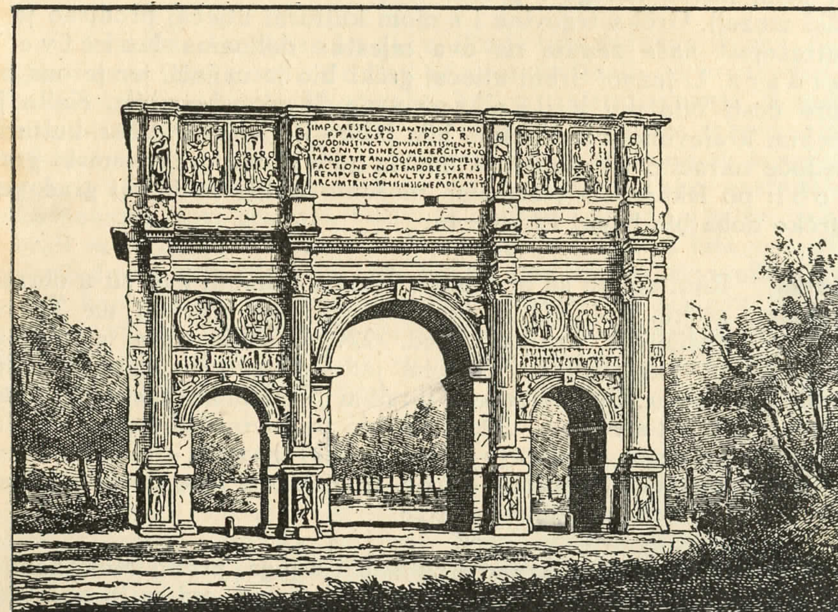
Najstariji narodi u našim krajevima, za koje se zna, bili su Iliri i Tračani. **Iliri** su se raširili daleko na sjever, sve do današnjega Beča i Budimpešte, na jugu do Grčke, a na istoku do Morave i Vardara. Bijahu to nezavisna i nesložna plemena pod različitim imenima: Panonci oko Save i Drave i još dalje na sjever, Liburnjani u Hrv. Primorju, Dalmati u Dalmaciji do Neretve, malo južnije Ardijejci i mnoga druga plemena.

Glavno zanimanje Ilira bijaše stočarstvo, i to ponajviše pastirskoga oblika. Na moru bavili su se i gusarenjem. U borbi s neprijateljem svi su bili vrlo hrabri i žilavi.

Istočni susjedi Ilira bijahu **Tračani** koji su se također dijelili na više plemena. I oni su se bavili ponajviše stočarstvom.

Galska plemena raširila su se iz Alpa i pomiješala kojekako s Ilirima, osobito Panoncima. Među Gale ubrajamo Norike i Karnjane u slovenačkim zemljama. Japudi (njihov je grad bio Segestika, Sisak) i Jasi u Hrvatskoj, a u sjevernoj Srbiji Skordisci (grad Singidun, Beograd) pomiješana su galsko-ilirska plemena.

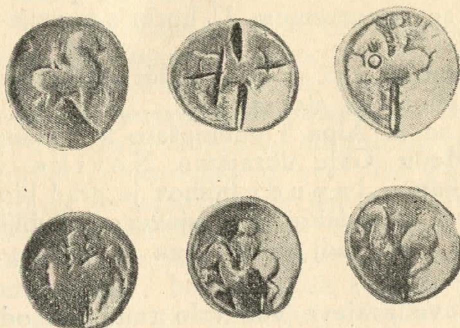
Grci kao trgovci dolaze u ove krajeve već vrlo rano, ali od 4 stoljeća osnivaju svoje kolonije i gradove (Hvar, Vis, Korčula, Trogir).

Sl. 97. — **Konstantinov slavoluk u Rimu.** (Driault).

Utjecaj Grka

Dolazak kulturnih Grka u barbarske krajeve Ilira nije mogao ostati bez utjecaja. Premda su Grke sa ilirskim plemenima vezali samo t r g o v a č k i i n t e r e s i, ipak su Iliri prilikom izmjene dobara od Grka vidjeli i prihvatili koješta. U prvom redu **novac** kojim su se služili sve do dolaska Rimljana, kad je prevladao rimski novac. Grčkoga novca nađeno je mnogo u našim krajevima (Grci su imali svoje kovnice novca na Hvaru i Visu). Neka ilirska plemena kuju svoj vlastiti novac koji je sasvim sličan grčkomu. Najposlije nastariji **pisani spomenici** naših krajeva

Galski novac iz Narte kraj Bjelovara. Zagrebački arheološki muzej. To je dosta krupan srebrn novac, kopija suvremenoga grčkog novca. Pojedini su komadi zasječeni, valjada se kupci i prodavači htjeli osvjedočiti, je li 1 jezgra srebrna, ili je takva samo površina (Šišić, Pov. Hrv.). I Iliri kovali su novac koji je bio sličan grčkomu. Kad su ovim krajevima zavladali Rimljani, onda su se Gali i Iliri stali služiti novcem rimskim.

baš su grčki napisi na kamenu sa Hvara i Korčule. U našim muzejima ima osim novca mnogo i grčkih k i p o v a i k e r a m i k e (Zagrebački muzej). Grčka trgovina i s njom kulturni utjecaj prodirao je u unutrašnjost naše zemlje na dva mjesta: dolinama N e r e t v e i V a r d a r a. U južnoj Srbiji utjecaj grčki bio je najjači, jer je ona od dobre česti bila dio h e l e n i z o v a n e M a k e d o n i j e. Kako je u nekim krajevima južne Srbije bila jako ukorjenjena grčka kultura, svjedoče naročito iskapanja na mjestu gdje je bio grčko-rimski grad S t o b i: po iskopanim starinama možemo suditi da je taj grad već u grčko doba bio bogat i kulturan.

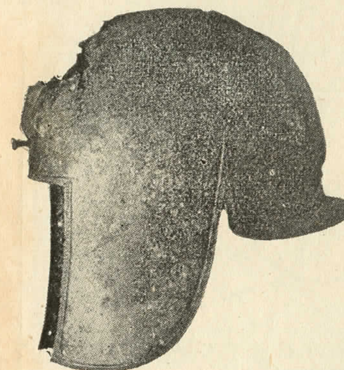
Rimsko osvajanje

Rimljani su se prvi put s Ilirima sukobili kad su u obranu grčkih kolonija i slobodne trgovine navalili na **Teutu**, ardijejsku kraljicu (god. **229**). Poslije rata s kraljem G e n t i j e m zavladali su čitavim jadranskim primorjem i ondje uredili provinciju **Ilirik**. Borbe s ilirskim plemenima nastavljene su, pa je i sam O k t a v i j a n, dok je još bio triumvir, sudjelovao u ratu. Za cara A u g u s t a planuo je u Bosni veliki ustanak, i tada su skoro sva ilirska plemena pograbila oružje. Konačno je Ilire pokorio carev pastorak T i b e r i j e (god. 9 po Kr.).

Rimljani su u naše krajeve zalazili i s juga, preko Makedonije. Kad je čitava naša zemlja bila u rimskim rukama, oni su to područje razdijelili u ove provincije: **Noriku** je pripao veći dio slovenačkih zemalja, **Panoniji** sjeverna Bosna, Hrvatska i manji dio Slovenije, **Dalmaciji** zemlja od mora do Kolubare, **Gornjoj Meziji** Srbija Kolubari na istok, **Makedoniji** najjužniji dio Srbije, **Daciji** jedan dio Vojvodine. D i o k l e c i j a n je razdijelio carstvo na manje provincije, tako da ih je sada na našem području bilo desetak.

Rimsko vladanje

Prvi posao Rimljana u osvojenom području bijaše gradnja u t v r đ e n i h t a b o r a i v o j n i č k i h c e s t a. Glavna cesta prolazila je jadranskom obalom i vezala se na cestu koja je iz sjeverne Italije vodila u Rim. S tom glavnom cestom bijahu u vezi ostale od kojih su najvažnije išle uz Savu, Dravu, Dunav, Moravu i Vardar.

Rimski t a b o r imao je oblik velikoga kvadrata koji je bio opkoljen bedemom (vallum). Taj bedem sastojao se iz ovih dijelova: 1. jarak, dubok preko 2½ m, a širok preko 3 m, 2. dosta širok šanac, 3. između jarka i šanca bio je još plot načinjen od stupova, a visok preko 1 m, tako da je straža, koja je bila na šancu, mogla preko plota lako gledati u daljinu. Sa svake strane bedema nalazi se po jedan ulaz. Ta četiri ulaza brane odredi p o m o ć n i h č e t a koje su utaborene u svojim šatorima izvan bedema. Unutar bedema postavljeni su šatori za redovnu vojsku, i to u ravnim linijama, četa po četa.

Sl. 99. **Kaciga ilirskoga doba.** Na vrhu čela smrskana valjada udarcima teškoga mača. Sarajevski muzej. (Šišić).

U **taborima** živjele su l e g i j e, i to je bila redovna vojska. Pored legija bijaše još i p o m o ć n i h č e t a, sastavljenih od provincijalaca. Poslije otsluženoga vojničkog roka, koji je trajao najmanje 20 godina, veterani su dobivali od države za nagradu u blizini tabora zemlju na kojoj su se kolonizovali. U tim kolonijama nastanili su se i rimski trgovci, ali i mnogi provincijalci kao obrtnici. Tako nastadoše u provincijama novi gradovi. Gradovi su imali svoju s a m o u p r a v u i zvali su se ponajčešće **municipijima**. Njihova uprava bila je uređena po ugledu na sam Rim: na čelu bijahu dva najviša činovnika, d u o v i r i, kao što su u Rimu bila dva konzula. Uz duovire bilo je i gradsko vijeće, poput rimskoga senata, a članovi vijeća zvali su se d e k u r i o n i. Porodice koje su davale duovire i dekurione činile su gradsko plemstvo (patricije).

Rimska kultura

»R i m s k i m i r« dokrajčio je među nesložnim ilirskim i tračkim plemenima vječne borbe i čitavoj zemlji osigurao red. Odlična državna organizacija, osnovana na rimskim zakonima, privela je brzo naše krajeve k u l t u r i. Gusarenje i razbojstvo prestaje sasvim, a pastirski život uzmiče sve više pred zemljoradnjom, trgovinom, obrtom i rudarstvom. Rudarstvo su Rimljani naročito promicali, pošto su u našim krajevima otvorili mnogo rudnika, osobito u Bosni i Srbiji.

IX. Karta — **Rimske provincije u našim krajevima.**

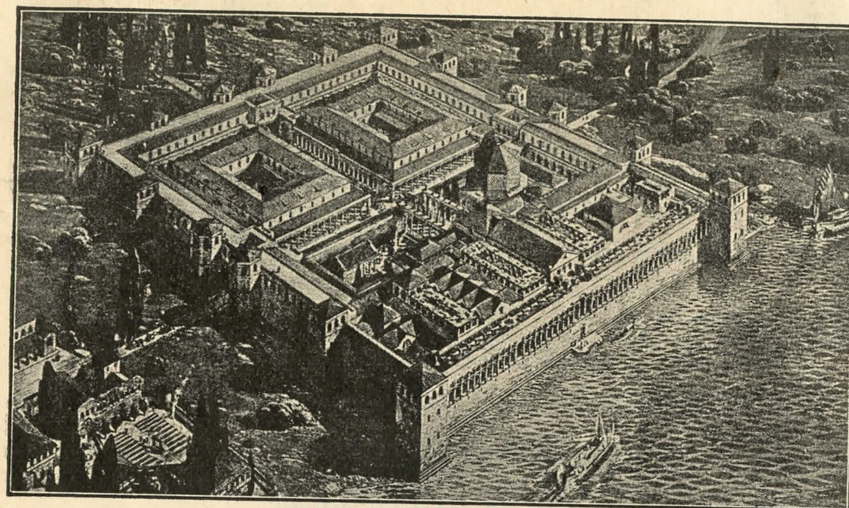
Život u **gradovima** bio je nekako jednak po svim rimskim provincijama. U gradu su bili forum, akvedukt, cirkus, amfiteatar. Sagrađeni su hramovi, terme, kipovi bogova i careva, a ljudi su se bavili, pored gradskih poslova, obrta i trgovine, još i naukom i umjetnošću. Iz tih gradova širio se po provincijama latinski jezik, pa su se tako naši krajevi **romanizovali**. Za širenje kulture stekla je najvećih zasluga sama v o j s k a koja je u mirno doba bila zaposlena korisnim javnim radnjama. Ovdje bijaše rasprostranjeno i poštovanje M i t r e, ali i mnogo drugih bogova kojima su gradili hramove i oltare (sl. 95).

Kršćanstvo

K r š ć a n s t v o je u našim krajevima stalo sebi krčiti put u isto vrijeme kao i u drugim rimskim provincijama na Zapadu; to je bilo u 2 p o l o v i n i p r v o g a s t o l j e ć a. I naše su zemlje u vrijeme velikih progona za cara Dioklecijana dale kršćanstvu mnogo **mučenika**, kaže se da ih je bilo oko 500. Sve znatnije pojave kršćanskoga života odrazuju se i ovdje: organizovanje vjerskih općina i biskupija, održavanje sinoda i pojava nekih herezija od kojih je najviše pristalica stekla A r i j e v a nauka. U S t r i d o n u u Dalmaciji (ne zna se gdje je bio) rodio se i znameniti crkveni otac **Jeronim** koji je Sv. Pismo preveo na latinski jezik.

Gradovi i spomenici

U našim zemljama bijaše vrlo mnogo rimskih gradova. U **Noriku** C e l e j a (Celje), u **Panoniji** E m o n a (Ljubljana), P e t o v i o (Ptuj), S i s c i a (Sisak), A k v a V i v a (Varaždin), M u r s a (Osijek), T a u r u n (Zemun), S i r m i j (Mitrovica) po kojemu se prozvao Srijem. U **Meziji:** S i n g i d u n (Beograd), N a i s (Niš), S k u p i (Skoplje). U **Makedoniji:** S t o b i (Velesu na jug).

Sl. 100. — **Dioklecijanova palača kraj Solina.**

Najviše rimskih gradova bijaše u **Dalmaciji:** zato je Splitski arheološki muzej, od svih naših muzeja, najbogatiji spomenicima antičkoga doba. I mnoga druga mjesta imaju svoje muzeje baš zbog toga što se u njihovoj okolici iskopalo rimskih kipova, suđa, oružja itd. U tim muzejima najbogatije su zbirke n u m i z m a t i č k e (novac). I mnogi privatnici posjeduju takve lijepe zbirke. Kovnice rimskoga novca bile su u S i s c i j i i S i r m i j u. Bogate su i zbirke s t a k l e n e i k e r a m i č k e, osobito u Zagrebačkom muzeju. U novije doba iskopavaju se u nekadašnjem gradu S t o b i zanimljivi grčko-rimski i starokršćanski spomenici. U S i r m i j u je pored kovnice novca bio još carski dvor i velika tvornica oružja. **Salona** bijaše mala slika i prilika Rima. Jedan od najznamenitijih građevnih spomenika rimskoga carstva svakako je D i o k l e c i j a n o v a p a l a č a blizu Salone, jezgra današnjega Splita. Ta je palača bila sagrađena kao utvrđen rimski tabor koji su branili jaki zidovi i 16 kula. Car je palaču i umjetnički dotjerao i ukrasio. U njoj je bio carski dvor, mauzolej (danas stolna crkva), teatar, kasarna, hram, stanovi za činovnike i sluge i spremnica oružja.

Prijegled dogadjaja

Prije Krista	
God. **133**	**Tiberije Grakhus.** **Opreka između optimata i proletarijata.**
„ **123**	**Gaj Grakhus.** O p t i m a t s k a (senatorska) i d e m o k r a t s k a stranka. Započinje se borba između S e n a t a i K o m i c i j a.
Oko **100** god.	**Marije:** (Jugurta, Kimbri i Teutoni). **Vojna reforma.** Demokratska stranka pristala uz Marija. Marijev pad.
God. 89	I t a l s k i s a v e z n i c i d o b i v a j u r i m s k o g r a đ a n s k o p r a v o.
„ **88**	**Sula.** Mitradat. **Prvi građanski rat** (88—83). Marijeva vladavina.
„ **83**	**Sulina diktatura.** **Prevlast Senata.** Pojava **Pompejeva** (rat sa Sertorijem, gusarima i Mitradatom). **Kras** svladava ustanak robova.
„ **63**	**Katilina. Ciceron.** Pompejev povratak iz Male Azije.

„ **60**	**Prvi triumvirat** (Cezar, Pompej i Kras). Cezar osvaja G a l i j u. **Kras** poginuo u ratu s Parćanima. **Drugi građanski rat.**
„ **45**	**Cezar diktator.**
„ 44	Cezarova smrt. **Antonij.**
„ **43**	**Drugi triumvirat** (Oktavijan, Antonij i Lepid). Konačan poraz Senata.
„ **42**	**Filipi** (u Makedoniji). Republikanci pobijeđeni. Takmičenje između Antonija i Oktavijana.
„ **31**	**Akcij** (u Grčkoj). E g i p a t u rimskoj vlasti. **Rimsko carstvo.** **August.**
Po Kristovu rođenju	
God. **1**	**Isus Krist.**
„ **14**	A u g u s t o v a s m r t. **Tiberij.** K a l i g u l a. K l a u d i j.
„ **64**	**Neron.** P o ž a r R i m a. Progon kršćana.
„ **70**	**Vespazijan.** Razorenje Jerusolima. Kolosej.
„ **79**	**Tit.** Pompeji i Herkulanej.
„ **96**	**Trajan.** Dacija. **Hadrijan.**

	Antonin Pius.
God. **180**	**Marko Aurel.** Markomani.
	Vojnička anarhija.
„ **212**	**Karakala dao provincijama rimsko pravo.**
	S e v e r.
Oko **270** god.	**Aurelijan.** M i t r i n k u l t. Prepustio Gotima Daciju.
Oko **300** „	**Dioklecijan.**
	N o v o u r e đ e n j e d r ž a v e : dva augusta.
God. **313**	**Konstantin Veliki proglasio Milanski edikt.**
	K o n s t a n t i n o p o l.
„ 325	K o n c i l u N i k e j i.
„ **395**	**Teodozije dijeli carstvo u dva dijela.** H o n o r i j i A r k a d i j.
„ **476**	**Pad zapadnorimskog carstva.**

Srednji vijek

1 Germani

Germanija Germani su I n d o e v r o p l j a n i. Osim današnje Njemačke, živjeli su oni još u Nizozemskoj, Danskoj i na Skandinaviji. **German** je možda riječ galska i znači »susjed«. Među Nijemcima je istom poslije nekog vremena prevladalo zajedničko narodno ime »**Deutsch**«. Stara Germanija bijaše — kako pripovijeda Tacit — zemlja hladna i neprijatna, puna prašuma, močvara, mraza, magle i studenih vjetrova. Zbog velikih šuma klima je dakle bila u Njemačkoj nekad znatno oštrija nego danas.

Mnogobrojna germanska plemena često su mijenjala svoja prebivališta seleći se više puta vrlo daleko. Naročito su se natiskivali prema granicama Rimskog carstva kuda ih je oduvijek mamila bolja klima, visoka kultura i udobniji život. Tako su napr. G o t i sa donje Visle došli sve do Crnoga Mora (u južnoj Rusiji), a onda se primakoše donjem Dunavu i Rimskom carstvu.

Život Germana Premda je u riječnim dolinama stare Germanije bilo mnogo plodnih polja, ipak je za Germane **stočarstvo** bilo važnije od ratarstva. Gospodarskim poslovima bavili su se samo r o b o v i i ž e n e, dok je slobodan German baratao jedino oružjem. Njima bijaše l o v i b o j glavno zanimanje. U ratu su bili neustrašivi i pomamni, pa su Rimljani njihov bojevni bijes zvali »f u r o r t e u t o n i c u s«. Polja i livade bile su zajednička imovina čitava sela, samo **plemići** imali su svoju vlastitu zemlju. Gradova u Germaniji nije bilo, već manjih i većih sela, ponajviše u riječnim dolinama.

Oni Germani koji su živjeli uz granice carstva, pod utjecajem visoke rimske kulture, bijahu mnogo napredniji od plemena koja su prebivala u unutrašnjosti Germanije. Mnogo je Germana bilo naseljeno već u samoj rimskoj državi, a neki su i u vojsci i u upravi zauzeli vrlo važne položaje.

Političke prilike Pravih država u prvo vrijeme u Germana nema, već samo p l e m e n s k i h z a j e d n i c a koje su svoje važnije poslove rješavale pod vedrim nebom u n a r o d n o m z b o r u. Pleme se dijelilo na župe; na čelu pojedinih župa i plemena bili su **knezovi i vojvode** koje je birao narodni zbor. Istom poslije nekoga vremena veća plemena izabiru sebi k r a l j e v e, i to isprva samo u većoj nuždi, kad je bio napr. rat, ali kraljevi vladaju u sporazumu s narodnim zborom.

Važna ustanova staroga germanskog prava bijaše k r v n a o s v e t a, kad se čitav rod ili pleme svetilo za nepravdu nanesenu kojemu od njegovih članova. Ali za počinjeni zločin tražila se radije otkupnina nego glava.

Vjera u Germana Glavni je germanski bog bio Votan koji je stanovao u veličajnoj palači **Valhali** gdje Valkire, bojne djevice, časte u boju pale junake. Njegova žena Frija božica je ljubavi i braka. Donar je gromovnik, a Zio bog rata. Bogovi su u vječitoj borbi sa zlim duhovima: taj dualizam opća je značajka svih arijskih vjera i predočuje borbu prirodnih sila (dana i noći, ljeta i zime).

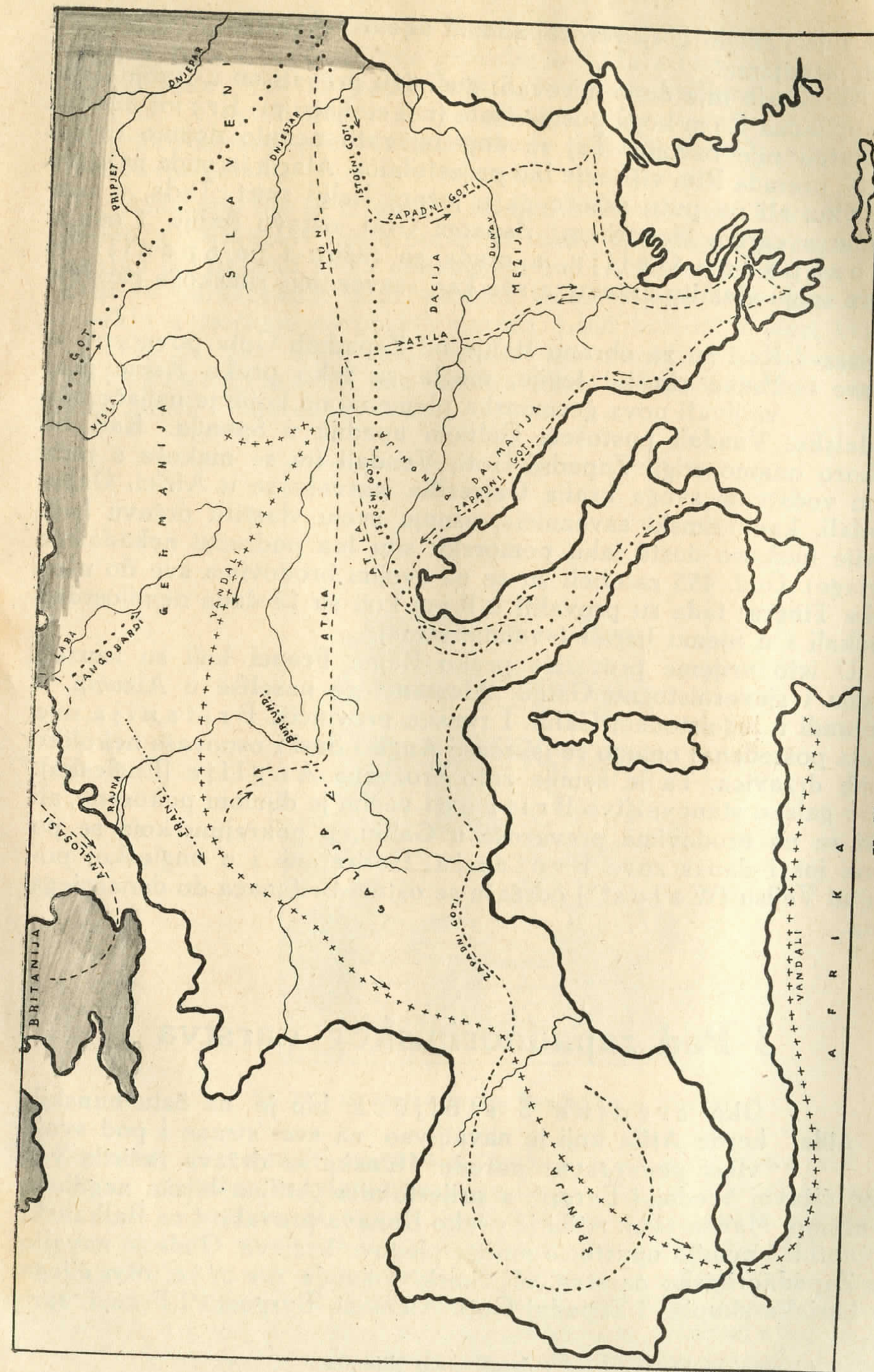
U sjevernih Germana mitologija se mogla razvijati još dugo vremena dok je i ondje nije zamijenilo kršćanstvo. Na Islandiji, posljednjem skloništu germanskoga poganstva, nastale su tzv. Starija i Mlađa Edda, zbirke narodnih pjesama i priča koje su važne baš za poznavanje stare germanske vjere i običaja.

Gotska kultura Kad su se **Goti** doselili u južnu Rusiju i Daciju (Rumunjsku), podvrgli su pod svoju vlast i neka slavenska plemena. Oni dođoše tada pod utjecaj grčko-rimske kulture, pa stvoriše sebi, prema grčkim i latinskim pismenima, gotski alfabet. U 4 stoljeću biskup Vulfila pridobije jedan dio **Zapadnih Gota** za kršćanstvo i prevede na gotski jezik Bibliju: to je najstariji germanski književni spomenik od kojega se sačuvalo i nekoliko odlomaka. Ali Vulfila je bio pristalica Arijeve nauke, pa zato i neka druga germanska plemena prihvatiše arijevsko kršćanstvo (Vulfila = Wölfel, vučić).

2 Huni i seoba naroda

Provala hunska God. **375** provalili su iz Azije u jugoistočnu Evropu **Huni** i pokorili mnoga plemena koja su ondje živjela. Huni bijahu narod mongolskoga roda. Niski i plećati, vatrenih i sitnih očiju, jašući na konjima dan i noć, vukli su za sobom u kolima žene i djecu i svu svoju imovinu. Kako su na svojim divljim naletima nemislosrdno pljačkali i ubijali, postadoše Huni strah i trepet svih svojih susjeda, i brzo se o njima raširio glas kao o velikoj nesreći koja je stigla Istočnu Evropu.

Zapadni Goti S provalom Huna započeo se glavni otsjek seobe naroda. Najprije padoše pod hunski jaram Istočni Goti (u južnoj Rusiji), na što veći dio **Zapadnih Gota** (iz Rumunjske) upadne preko Dunava na Balkanski Poluotok. Poslije sukoba s carstvom i boja kod Jedrena (god. 378), u kojemu je razbita vojska cara **Valenta**, zaključi s njima mir Valentov nasljednik **Teodozije.** On je Zapadne Gote kao »rimske saveznike« naselio u Meziji. Po Teodozijevoj smrti (god. **395**) nestalo je jedinstvene rimske države, jer je Arkadije dobio istočni dio, a Honorije zapadni dio carstva. Zapadni Goti naskoro pod vodstvom **Alarihovim** stanu po Balkanskom Poluotoku opet pljačkati, dok ih car Arka-

X. Karta. — Seoba naroda.

dije nije naselio u sjeverozapadnom dijelu poluotoka, u današnjim našim zemljama.

Ali Alarih nije dugo mirovao: god. **410** provali on u Italiju i nemilo opljačka R i m koga poslije Gala (u 4 stoljeću pr. Kr.) još nijedan neprijatelj nije osvojio. Taj se događaj zato nemilo dojmio čitava svijeta, premda Rim više nije bio prijestolnica. Alarih je onda nakanio u Afriku, ali na putu zateče ga u južnoj Italiji smrt. Tada, u sporazumu s carem Honorijem, Zapadni Goti ostave Italiju i odu u jugozapadnu Galiju, a otuda se raširi i po Španiji, te stvore svoju vlastitu državu, a sve kao »saveznici« rimskoga carstva.

Druge germanske države

Kad su za obranu Italije od Zapadnih Gota povučene sa Rajne rimske legije, mogla su lako preko Rajne provaljivati nova germanska plemena, od kojih je najjače bilo vandalsko. **Vandali** pustošeći Galijom upadnu u Španiju. Kad su naskoro onamo stigli Zapadni Goti, Vandali im se makoše s puta i pod vodstvom svoga kralja **Gajzeriha** iskrcaše se u Africi. Ondje Vandali, kao »rimski saveznici«, osnuju svoju vlastitu državu koja razvije naskoro dosta jaku pomorsku silu (na području nekadašnje Kartage). God. **455** zaletjeli su se na svojim brodovima sve do ušća rijeke Tibera: tada su provalili u R i m koji su 14 dana nemilosrdno pljačkali i u njemu harali (»vandalizam«).

U isto vrijeme provališe preko Rajne **Franci** koji su zauzeli Belgiju i sjeveroistočnu Galiju. **Alemani*** se naseliše u Alzaciji, a **Burgundi** u jugoistočnoj Galiji. I rimska provincija B r i t a n i j a nije ostala pošteđena: onamo se iskrcaše **Angli** i **Sasi** i osnovaše nekoliko svojih državica. Ta je zemlja zato prozvana A n g l i j a (Engleska). Staro galsko stanovništvo B r i t a n c i većim je dijelom pokoreno, ali neki se na brodovima prevezoše u Galiju, u pokrajinu koja se po njima još i danas zove B r e t a n j a. U Bretanji i u engleskoj pokrajini Vejlsu (W a l e s**) održaše se ostaci Britanaca do današnjega dana.

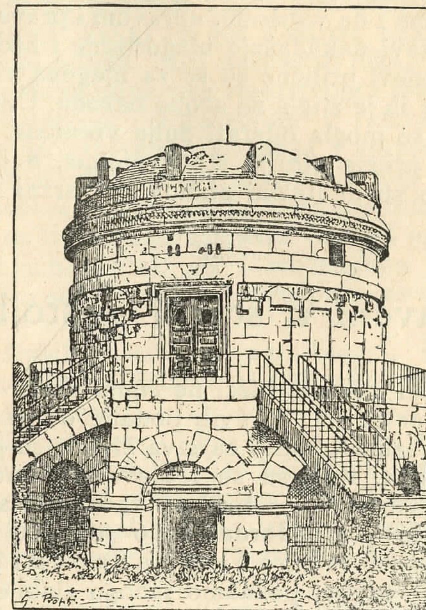
3 Pad zapadnorimskog carstva

Atila

Oko s r e d i n e 5 s t o l j e ć a bio je na čelu hunskih horda **Atila** koji je navaljivao na sve strane i pod svoju vlast podvrgavao narode. Hunska se država raširila već i po čitavoj Srednjoj Evropi, a prijestolnica Atilina bijaše negdje u današnjoj Madžarskoj. Atila je preko Dunava provalio i na Balkanski Poluotok i nemilo opustošio mnoge njegove krajeve. Onda je navalio na Zapadnorimsko carstvo, ali rimski vojvoda A e c i j e, oko čijega se barjaka skupiše i Zapadni Goti, Alemani, Burgundi i Franci, razbije Hune u velikom boju na Katalaunskom Polju blizu rijeke Marne (god. 451). Već iduće godine provalio je Atila u I t a l i j u s namjerom da opljačka Rim, ali papa **Leon I**, koji je s velikim poslanstvom i bogatim otkupom došao njemu ususret, odvrati ga od toga nauma. Nekoliko mjeseci poslije toga umro je Atila (god. **453**), a njegova se država raspala.

* Alemanima Francuzi još i danas zovu Nijemce.
** Wales = zemlja Gala.

Atila nije bio ni iz daleka tako strašan razarač, kako bi čovjek mislio, pa i njegovi Huni, boraveći toliko decenija u Evropi, već su znatno bili ublažili svoju nekadašnju ćud. Atila je štoviše rado tražio društvo obrazovanih ljudi, osobito Gota. Njegovo se ime duboko usjeklo u sjećanje evropskih naroda (»bič božji«), a stari Germani opjevali su ga, tako reći, kao svoga narodnog junaka (Etzel u »N i b e l u n g i m a«). I ime »Atila« dobio je taj vladar baš od Gota, a to znači »Väterchen« (ćaća).

Sl. 101. **Grobnica kralja Teoderika u Raveni.**

Pad Zapadnog carstva

Germanski »saveznici« malo pomalo prestadoše priznavati vrhovnu vlast rimskoga cara. Njegove je vlasti sasvim nestalo. U samoj Italiji vojvode germanskih plaćeničkih četa mijenjali su po svojoj volji careve. Najposlije god. **476** nestane i posljednjega zapadnoga cara, R o m u l a A u g u s t u l a, koga je germanski vojvoda **Odoakar** zatvorio u samostan i sam zavladao Italijom. Za veću sigurnost priznao je Odoakar vrhovnu vlast istočnorimskoga cara. Zato se i kaže da je te godine propalo Zapadnorimsko carstvo. Na njegovu području nastadoše ove germanske

države: O d o a k r o v a u Italiji, f r a n a č k a u Galiji (ta je zemlja dobila naskoro ime po svojim gospodarima), z a p a d n o g o t s k a u Španiji, v a n d a l s k a u Africi i u Britaniji državice A n g l o - s a s a.

Istočnogotska država

Po rasulu hunske države **Istočni Goti** postadoše opet slobodni i naseliše se u P a n o n i j i (današnja Madžarska). Otuda su oni provaljivali i pljačkali po Balkanskom Poluotoku, pa je car u Konstantinopolu smislio najzad da ih se riješi. Po njegovu nagovoru odvede **Teoderih** god. **493** Istočne Gote savskom dolinom u Italiju gdje makne sebi s puta Odoakra: osim Italije, u njegovim su rukama bile sada i naše zemlje uz Jadransko More i u Alpama (Karta XI).

Teoderih bijaše prijatelj rimske obrazovanosti, premda je sam bio nepismen. On je nastojao da kulturne stanovnike Italije pomiri sa barbarskim Gotima i da valjanom upravom i pravednošću u čitavoj svojoj državi uspostavi nekadašnje blagostanje i zadovoljstvo. Italija i primorski naši krajevi prilično su se za njegova vladanja oporavili od one nesreće koja ih je stigla za seobe naroda. Uza sve to istočnogotska država nije se mogla održati dulje vremena. Osvajača naime bijaše odveć malo prema starim stanovnicima, a osim toga oni su bili Arijevci, i zato su ih italski stanovnici mrzili kao krivovjerce.

4 Slaveni u staroj postojbini

Slabo znanje o njima

Stari grčki i rimski pisci ne znaju skoro ništa o S l a v e n i m a, jer su oni boravili podalje od granica kulturnoga svijeta, i između njih i carstva živjela su germanska i svakakva druga plemena. Kad su se i Slaveni primakli granicama i najzad zašli u samo carstvo, istom se tada njima stadoše baviti **grčki** pisci i gotski pisac **Jordan** (u 6 stoljeću). Poslije nekoga vremena o njima pišu i f r a n a č k i i a r a p s k i pisci. Zato život starih Slavena, prije seobe, poznamo mnogo slabije od života Germana o kojima govore Cezar i Tacit. Od slavenskih pisanih izvora najstarija je ruska tzv. **»Nestorova kronika«**, ali ona, ovakva kakva je danas, potječe tek iz početka 12 stoljeća.

Ne zna se još uvijek kako je nastalo ime S l a v e n, samo to ime nije u vezi ni sa »slavom« ni sa »slovom«, a isto tako ne dolazi ni od latinske riječi »sclavus«, što znači r o b.

Jedan narod

Pradomovina Slavena bila je velika nizina s vrlo oštrom klimom, puna rijeka, jezera, močvara i prašuma, u d a n a š n j o j P o l j s k o j i z a p a d n o j R u s i j i. To je područje rijeka Visle, Dnjestra i velikih pritoka Dnjeprovih (Pripjet). Ondje su nekada svi Slaveni, daleko prije svoje seobe, živjeli kao jedan narod i govorili zajedničkim **slavenskim prajezikom** koji se dijelio u više dijalekata. Od toga slavenskog prajezika nemamo dakako nikakva spomenika, jer su Slaveni u ono doba u kulturi zaostajali i za nekim Germanima, te nisu imali ni svoga pisma. Još prije seljenja neki dijalekti bili su već na putu da se razviju u samostalne slavenske jezike.

Provalom H u n a potisnuta su i mnoga slavenska plemena prema zapadu i jugu, ali propašću Atiline države i odlaskom Gota otvoren je Slavenima put, pa se sada i oni slobodnije kreću i traže sebi prikladnije zemlje. Kako su se selili prema zapadu, jugu i istoku, stvarale su se među njima sve veće razlike i iz nekada jednoga naroda razvilo se više slavenskih naroda. D a n a š n j i s l a v e n s k i j e z i c i velikom množinom riječi istoga korijena očigledno pokazuju da su potekli svi iz jednoga prajezika kaošto braća potječu od istih roditelja.

Kultura Slavena

Slaveni su u svojoj staroj postojbini bili vrlo priprosti i siromašni, kakvi su još i danas neki naši seljaci u zabačenim selima. Nisu poznavali nikakve udobnosti, živjeli su oskudno, a bavili se ponajviše ribarstvom i lovom, pa onda sasvim primitivnim pčelarstvom, stočarstvom i ratarstvom. U njihovim grobovima našlo se vrlo malo zlatnoga i srebrnoga ukrasa, dok u grobovima drugih starijih naroda nađeno je toga mnogo više. Stanovali su samo u selima, u drvenim kućama pokritima slamom. Ni novca nisu imali, zato su trgovali na izmjenu. Susjedi ističu osobito njihovu veliku g o s t o l j u b i v o s t, ali i međusobno s v a đ a n j e i n e s l o ž n o s t. Nitko se nije htio nikomu pokoravati i svi su htjeli biti jednaki.

Slaveni su živjeli u velikim porodicama, kako ih mi danas zovemo **zadruge.** Stoka i imanje bijaše zajednička svojina sviju zadrugara kojom je upravljao izabrani s t a r j e š i n a. Više takvih zadruga, vezanih srotstvom, bijaše r o d ili b r a t s t v o koje je živjelo okupljeno u svom selu. Više bratstava činilo je **pleme**. Ono je bilo na prostoru koji se zvao **župom.** Na čelu župe bijaše izabrani ž u p a n. Državâ Slaveni u prvo vrijeme nisu imali, pa zato ni vojničke organizacije: nije dakle čudo što su Slavenima tako dugo vladali drugi narodi.

Vjera Slavena

Slavenska vjera, baš kaošto i vjere ostalih Arijaca, osniva se na dualističkom gledanju života: dobro dolazi od dobrih, a zlo od zlih bogova (bjesova). D a ž b o g je toplo sunce, gromovnik P e r u n šalje kišu, M o r a n a led i zimu, S t r i b o g buru, V e s n a ili L a d a proljeće. Ne znamo jesu li svi Slaveni imali ista imena za svoje bogove. Polapski Slaveni i Rusi najdulje ostadoše u poganstvu, pa se zato u njih stara vjera i najbolje razvila. Broj bogova i viših bića (vile, rusalke itd.) bijaše vrlo velik, jer su ih naslućivali na svakom mjestu: u rijeci, na jezeru, u planini, u vihoru i buri, a oko d o m a ć e g o g n j i š t a boravile su neko vrijeme i duše njihovih pokojnika koje su Slaveni osobito poštovali.

Slavenski narodi Slavenske narode po položaju gdje su se smjestili i po jezičnoj srodnosti dijelimo na ova tri glavna skupa.

1) **Istočni Slaveni,** ili, kako ih u 6 stoljeću zove Jordan, A n t i, raširili su se po čitavoj istočnoj polovini Evrope dijeleći se na mnogo plemena. Ondje su se oni pomiješali sa različnim f i n s k i m (na sjeveru) i t u r s k o-t a t a r s k i m (na jugu) plemenima koja su bila malobrojna pa su se većim dijelom poslavenila. Danas Istočne Slavene čine ova tri plemena: V e l i k o r u s i, M a l o r u s i i B j e l o r u s i.

2) **Zapadni Slaveni** raširiše se u Karpate, Češko gorje i daleko na zapad u Njemačku sve do Labe i Baltičkoga Mora. U taj skup ubrajaju se ponajprije P o l j a c i koji većim dijelom ostadoše u staroj slavenskoj postojbini. Od B a l t i č k o-p o l a p s k i h S l a v e n a oko Labe i Baltičkoga Mora održalo se do danas samo nešto K a š u b a na donjoj Visli i L u ž i č k i h S r b a u Saskoj; ostali su ponijemčeni. Č e s i, M o r a v l j a n i i S l o v a c i zapremiše krajeve Češkoga gorja, rijeke Morave i Slovačkih Karpata.

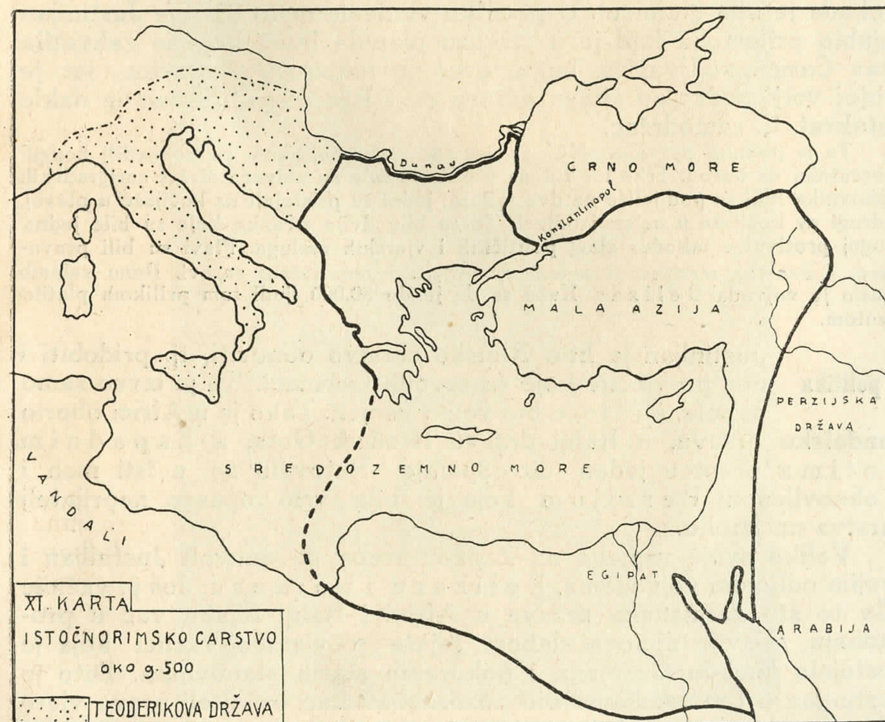
3) **Južni Slaveni.** Neka slavenska plemena provališe preko Karpata u Panonsku Nizinu. Jedan dio tih P a n o n s k i h S l a v e n a, potisnut Avarima, zašao je dolinama Drave, Mure i Save u istočne Alpe i nazvao se S l o v e n c i m a. Njihova su braća na jugu i istoku H r v a t i i S r b i. Drugi Slaveni prijeđoše donji Dunav i naseliše se u istočnom dijelu Balkanskog Poluotoka. Te su Slavene potkraj 7 stoljeća pokorili **Bugari**, narod turskoga roda koji je došao iz jugoistočne Rusije. Kako je tih osvajača bilo malo, za neko vrijeme stopiše se s brojnijim svojim podanicima u jedan narod u kojemu je prevladao slavenski jezik, ali bugarsko ime.

5 Istočnorimsko carstvo

Romanija Istočnorimsko carstvo bilo je veliko oko 2½ milijuna kvadratnih kilometara. U njegovu okviru, osim Balkanskoga Poluotoka, bijaše još Mala Azija, Jermenija, Sirija i Egipat, a stanovnici njegovi, osim grčke jezgre, bili su još poromanjeni Iliri, Tračani, Jermeni i druga plemena na Istoku. Premda je prvo vrijeme službeni jezik bio latinski, ipak **grčki** bijaše glavnim jezikom čitave države. Ta država bila je ostatak nekadašnjega Rimskog carstva, pa su je zato Grci i zvali **Romanijom**, a svoje su vladare držali zakonitim baštinicima rimskih careva. To se carstvo održalo na životu preko tisuću godina, premda je i ono teško stradalo od barbarskih provala. Ali glavnoga grada B i z a n t a nisu barbari nikada mogli zauzeti, premda su bili više puta i pod njegovim bedemima.

Dobre strane carstva Najvažnije zemlje carstva nisu bile u Evropi nego u A z i j i, i baš one su bile pošteđene, jer nisu bile pod udarom seobe naroda. **Ekonomske** prilike davale su

državi naročitu prednost: zbog planinskoga karaktera zemlje ovdje latifundiji nisu mogli nikada progutati male posjede. Od još veće važnosti bijaše i n d u s t r i j a i t r g o v i n a koja je u istočnim gradovima cvala u svako vrijeme, a osobito poslije seobe narodâ, kad su na Zapadu gradovi još dugo vremena ležali pod ruševinama. Budući da je država raspolagala velikim prihodima, mogla je imati i najbolje opremljenu i uvježbanu **vojsku**. Mornarica je također bila jaka. Vojska je raspolagala i odličnim bojnim spravama i nekim vojničkim tajnama kao na pr. »grčkom vatrom« koja se na neprijatelja sipala kroz mjedene cijevi. Bizant je bio glavno središte tadašnjega civilizovanoga svijeta, i njegov **kulturni utjecaj** bio je od velike važnosti za mnoge zemlje, naročito za slavenske narode.

Slabe strane Ali u Bizantiji, kako ćemo kraće zvati tu državu, bijaše i mnogo slabih strana. **Dvorskim spletkama i revolucijama** pao je žrtvom mnogi car, a postojane **vjerske svađe i raspre**, kojima su ljudi na Istoku pristupačniji nego na Zapadu i u kojima su sudjelovali ne samo teolozi nego svi od reda, izvrgle su se često puta u vrlo ozbiljne sukobe. Na Istoku je mnogo pristalica imao A r i j e. Ali i n e s t o r i j e v s k a h e r e z i j a, po kojoj Krist nije bio Bog nego samo čovjek i njegova majka nije bila Bogorodica već

samo Kristorodica, izazva velike nerede u državi.* Poslije su vjerske strasti razbuktane opet **monofizitizmom** po kojemu je u Kristu samo jedna priroda ,i to božja ,a ne dvije u isti mah, božja i čovječja (fizis = priroda). Kad je ekumenski koncil u Halkedonu (g. 451) osudio i tu nauku, mnogobrojne pristalice započeše sa svojim protivnicima još žešću borbu, osvećujući se jedni drugima često puta na vrlo okrutan način.

Car Justinijan 527—565

Međutim velika tradicija Rimskoga carstva živjela je postojano u Bizantu, i samo je bio potreban kakav sposoban vladar da tu tradiciju započne oživotvoravati. Takav vladar bio je **Justinijan** (oko sredine 6 stoljeća). On je za čitavoga svoga dugotrajnog vladanja razvijao izvanrednu djelatnost. Imao je car i dobroga pomagača u energičnoj svojoj ženi, Teodori (nekada je bila glumica). U početku vladanja malo da nije Justinijan izgubio prijestolje kad je u cirkusu planula buna koja je zahvatila čitav Carigrad. Ugušivši bunu, uveo je najstrožu vladavinu, jer je svojoj volji podvrgao čitavu državu pa i istu crkvu. Postao je dakle **autokrat,** tj. samodržac.

Ta je pobuna nazvana »Nika«, jer su se tim poklikom (= pobijedi!) bodrili prevratnici na borbu. Trke na kolima u cirkusu bile su najveća strast carigradskih stanovnika koji se podijeliše na dva tabora: jedni su pristajali uz kočijaše u plavoj, a drugi uz kočijaše u zelenoj odjeći. To su bile dvije stranke koje su bile jedna drugoj protivnice također zbog političkih i vjerskih razloga. Plavi su bili pravovjerci i dvorska stranka, a zeleni monofiziti i neprijatelji carevi. Bunu zelenih ugušio je vojvoda Belizar. Kaže se da je do 30.000 ljudi tom prilikom platilo životom.

Izvanja politika

Justinijan je htio Rimsko carstvo obnoviti, tj. pridobiti i one provincije koje su osvojili Germani. To je izveo samo napola, ali i to je bio veliki uspjeh. Tako je u Africi oborio **vandalsku** državu, u Italiji državu **Istočnih Gota**, a Zapadnim Gotima preoteo jedan dio Španije. Ratovalo se u isti mah i s obnovljenom Perzijom koja je bila vrlo opasan neprijatelj carstva na Istoku.

Velike svoje uspjehe na Zapadu treba da zahvali Justinijan svojim odličnim vojvodama, Belizaru i Narzesu. Još je važnije bilo to što germanske države u Africi i Italiji bijahu već u propadanju. Glavna njihova slabost bijaše u vjerskoj razlici koja je postojala između Germana i pokorenih starih stanovnika. Zato je Justinijan u tim zemljama bio pozdravljen kao branitelj prave vjere od arijevaca.

Neprestanim ratovima Justinijan je nemilo iscrpljivao snagu svoje države i povećavao bijedu svoga naroda koja je već i prije njega bila velika.

U to su se vrijeme na donjem Dunavu pojavili novi barbari: **Južni Slaveni i Bugari.** Oni su provaljivali i preko Dunava i pustošili sve do Carigrada i Grčke. Zbog bolje obrane car je morao uz Dunav i uz planinu Balkan podići mnogo tvrđavica.

* Nestorije je bio carigradski patrijarh. Njegovu je nauku osudio Ekumenski koncil u Efezu g. 431.

Kulturni rad carev

Sjeverna Afrika, Italija i osvojeni dio Španije nisu mogli ostati dulje vremena u bizantijskom posjedu. Ali dva djela opstoje još i danas kao neoborivi spomenici Justinijanove veličine. Car je povjerio naročitoj komisiji, kojoj je bio na čelu učeni pravnik Trebonijan, da sve rimske zakone sustavno prikupi i objasni. Tako je nastalo jedno od najznamenitijih djela u historiji, **Corpus iuris civilis Romani** (zbornik rimskoga građanskog prava). Tako je rimsko pravo sačuvano za sva vremena, i ponovo mu je vraćena nekadašnja važnost za organizaciju ljudskoga društva.

Sl. 102 **Crkva sv. Sofije u Carigradu** jedna je od najveličanstvenijih i najdivnijih građevina na svijetu. Glavna prostorija nadvišena je golemim kubetom, a iz te glavne prostorije dolazi se na lijevo i na desno kroz arkade (t. j. kroz stupove povezane lukovima) u dvije pobočne crkvene lađe. Glavnoj je prostoriji u dnu još jedna polukružna lađa koja je nadvišena polukubetom. Ta polukružna lađa u svome se dnu opet izbočila u manje polukružne prostorije ili apside, pokrite još manjim polukubetima. I sa prednje strane glavna je prostorija u vezi s polukružnom lađom nad kojom se uzdiže polukube. S te je strane i glavni ulaz u crkvu. Takav način građenja s glavnim kubetom i oko njega manja kubeta ili polukubeta nazvan je *bizantskim stilom ili slogom.* Još je jedna značajka bizantskoga sloga, a to je bogato ukrašena unutrašnjost s mramornim stupovima različite boje, a zidovi pokriti mozaicima, sve blještavo i sjajno.

Veliku je djelatnost razvio Justinijan u građenju. Najznamenitije mu je djelo **Sveta Sofija** (= Sveta Mudrost) u Carigradu. Ta golema crkva, danas džamija, sasvim je nešto novo u povijesti umjetnosti: veličanstveno kube posađeno je na četiri luka koji počivaju na omašnim stupovima, svaki u jednome uglu glavne kvadratne prostorije. S prednje i stražnje strane još je po jedna polukružna prostorija s polukubetom. Spolja je crkva sasvim jednostavna, ali je zato njezina unutrašnjost neobično sjajna i raskošna, jer je ukrašena mnogobrojnim mramornim stupovima različite boje, slikovitim galerijama i blještavim mozajicima. Sv. Sofija je za tzv. »**bizantski stil**« postala glavnim ugledom.

*

Poslije Justinijana Justinijan je umro mržen od svih. On je naime prekoračio granicu državne snage i zbog silnih ratova i gradnja morao na stanovništvo udarati preteške terete. Poslije njegove smrti (565) Bizantija pade sa svoje visine. Njemačko pleme L a n g o b a r d a preotme carstvu sjevernu polovinu Italije, Z a p a d n i G o t i osvoje ponovo jugoistočnu Španiju, a u Srednjoj Evropi ugnijezdiše se **Avari**, srodnici Huna. Avari sa svojim podanicima S l a v e n i m a provaljivali su i na Balkanski Poluotok i nemilo harali sve do Carigrada, pa je car **Heraklije** (610—641) htio već svoju prijestolnicu iz Carigrada prenijeti u sjevernu Afriku. On je međutim imao uspjeha na Istoku u bojevima protiv P e r z i j a n a c a kojima je konačno slomio snagu.

Sl. 103. — **Mozaik** u crkvi sv. Vitala u Raveni (bizantski stil). Car Justinijan sa pratnjom (Pflugk — H.)

Grčko carstvo I Bizantija je iz borbe s Perzijom izišla oslabljena. To je dobro došlo novoj azijskoj sili koja se u to doba pojavila, a to bijahu **Arapi**. Oni lako i brzo osvoje Perziju, a Bizantiji preotmu Siriju i čitavu sjevernu Afriku. Carstvu tako od zapadnih zemalja ne osta ništa, a od istočnih vrlo malo. Ono se ograničilo još samo na grčke krajeve i bliži helenizovani Istok (Malu Aziju). Carstvo se doduše još i dalje zove »rimskim«, ali ono je sada zapravo samo »**grčko**« i »**istočno**«. I latinski jezik prestao je biti službenim. Dostojanstvenici nose samo grčke naslove, i sam car zove se B a z i l e u s (u grčkom jeziku to znači i kralj i car).

Država i privreda U bizantijskoj državi razvila su se do kraja načela Dioklecijana i Konstantina Velikoga koja su preuzeta iz starih monarhija na Istoku. Za carsko dostojanstvo držalo se da je **božanskoga** porijekla, i car je sveto biće pred kojim se pada ničice. Njegova odjeća posuta je draguljima, on je okružen silnim sjajem i od ostaloga svijeta odijeljen mnoštvom dvorjanika i jakom gardom. Strogim pravilima određene su točno mnogobrojne **ceremonije** kojih se mora držati i car i svatko na dvoru. Njegova je vlast d e s p o t s k a, ali strah od njega često puta rađa dvorske revolucije usred kojih car ostaje bez krune, a više puta i bez glave (od 109 careva samo 34 završila su prirodnom smrću kao carevi). Car je gospodar i u crkvi (»**cezaropapizam**«), jer namješta i skida patrijarha i biskupe, saziva koncile i pretsjedava im. Državnu upravu povjerava car silnoj množini činovnika koji su doduše sposobni, ali lakomi i podmitljivi.

Ekonomska snaga Bizantije bila je osnovana na t r g o v i n i koja je na Istoku uvijek ljepše cvala nego na Zapadu. Glavna središta trgovine bijahu Carigrad, Trapezunt, Antiohija i Aleksandrija: u ta mjesta uvozila se svakovrsna roba iz Azije i otpremala dalje po Evropi. U i n d u s t r i j s k o j proizvodnji opet je Bizantija bila prva. Osobito su na glasu bili proizvodi umjetnoga obrta: fina staklena roba, mozaik, emajl, zlatarski radovi i skupocjene tkanine.

Pojava južnih Slavena Poslije propasti h u n s k e države i Južni Slaveni postadoše slobodni, i kad im se još seobom Germana otvorio put prema jugu, stali su se sve više primicati **donjem i srednjem Dunavu**. Dok su kretanja germanskih plemena bila vojnički organizovane navale i osvajanja, slavenski su veći ili manji skupovi prelazili preko Dunava svaki na svoju ruku i ljeti i jeseni bavili se u susjednim bizantijskim zemljama pljačkanjem, da se pred zimu opet vrate kućama. Takvi su pohodi preko donjega Dunava učestali osobito za J u s t i n i j a n a.

Avari ili Obri Odmah po smrti Justinijanovoj (g. 565) osvanuše na srednjem Dunavu **Avari**, konjanički narod mongolskoga roda. Oni su pod vodstvom kagana B a j a n a provalili

preko Karpata i zauzeli Panonsku Nizinu. To je bilo baš po odlasku Langobarda iz toga područja u Italiju. Negdje u središtu današnje Madžarske udarili su Avari svoj glavni tabor. Ovi krajevi, koji bijahu već naseljeni **Slavenima**, padoše tako pod njihovo gospodstvo. Neki Slaveni pred Avarima uzmakli su u istočne Alpe (S l o v e n c i), a sa drugim Slavenima, kao svojim podanicima, Avari su provaljivali preko Drave i Save i pljačkali bizantijske pokrajine, osobito P a n o n i j u i D a l m a c i j u. One Slavene koji su prešli još ranije preko donjega Dunava u istočni dio Balkanskoga Poluotoka pokorili su naskoro Bugari.

Poraz Avara

Kad je car H e r a k l i j e bio zaposlen u Aziji perzijskim ratovanjem, padahu u ruke Avara i Slavena mnogi gradovi u našim krajevima, a bogati S i r m i j i sjajna S a l o n a budu razvaljeni.* Najposlije god. **626** Avari sa svojim slavenskim podanicima pod c a r i g r a d s k i m z i d i n a m a doživješe težak poraz. Tu priliku upotrijebe Slaveni na jugu avarske države da učine ono što su nekoliko godina ranije učinili Slaveni sjevernijih krajeva koji su pod vodstvom franačkoga trgovca **Sama** podigli ustanak i stresli sa sebe avarski jaram. Samo je tada organizovao **prvu slavensku državu** koja je obuhvatila zemlje od Sudeta u Češkoj pa sve do gornje Drave i Save. Te je države po Samovoj smrti nestalo (oko god. 660). Tako su podigli ustanak i **Južni Slaveni**, a njima je došla u pomoć i Bizantija da odagnaju Avare sa Balkanskoga Poluotoka. Tu priliku upotrijebila su dva slavenska plemena koja su se zvala **Hrvati** i **Srbi** pa su ostavili svoju domovinu s o n e s t r a n e K a r p a t a i kao Samovi saveznici prošli kroz Samovu državu i stigli na Balkan. (O toj seobi Hrvata i Srba pripovijeda bizantijski car Konstantin Porfirogenit koji je živio u 10 stoljeću). Avarima je ostala samo još Panonija. Hrvati i Srbi podvrgli su pod svoju vlast ona slavenska plemena koja su se u zapadnu polovinu Balkana doselila prije njih. Dok je car Heraklije u Aziji ratovao s A r a p i m a, Slaveni su završili svoje seljenje na Balkanski Poluotok.

6 Arapi i Muhamed

Arabija

Arabija je najveći poluotok ne samo Azije nego i čitave Zemlje. Nalazi se na raskršću vrlo važnih trgovačkih puteva iz Azije i Afrike. Budući da Arabija nema dosta kiše, unutrašnjost je velika pustinja s oazama. Ondje žive arapska plemena B e d u i n i kao nomadi i pastiri. Zapadno i južno primorje ima dosta kiše, i ondje je zemlja prikladna za stalna naselja. Naročito

* Stanovnici Salone pobjegoše najprije na otoke, a poslije se naseliše u D i o k l e c i j a n o v o j p a l a č i koja je ostala čitava, ali sasvim opljačkana. Iz toga naselja razvi se današnji **Split**.

je plodan južni J e m e n, nazvan »sretna Arabija«, gdje uspijeva dobro kava i tamjan. **Hedžas**, sjeverniji kraj uz Crveno More, najbolje je naseljen, i tu su gradovi M e k a i M e d i n a.

Vjerske prilike

Arapi pripadaju **semovskom** jezičnom skupu, a njihova stara tradicija povezana je donekle s jevrejskim biblijskim pričama. Oni drže za sebe da su potomci Abrahamova sina Izmaela. Sve do Muhameda svako pleme življelo je za sebe, jedino ih je donekle vezala vjera. Obožavali su zvijezde, mnogobrojne idole i duhove. Neka su plemena vjerovala i u jednoga Boga koga su zvali A l a h o m. Neki su prihvatili kršćanstvo, ali još više njih pristalo je uz jevrejsku vjeru. Zajedničko svetište svih plemena bijaše hram **Ćaba** (Kaaba) u M e c i. Taj hram ima oblik prizme, danas je pokrit crnom svilenom koprenom. Najveća je svetinja u Ćabi c r n i k a m e n za koji se drži da je pocrnio od ljudskih grijeha, i jednom će opet pobijeljeti.

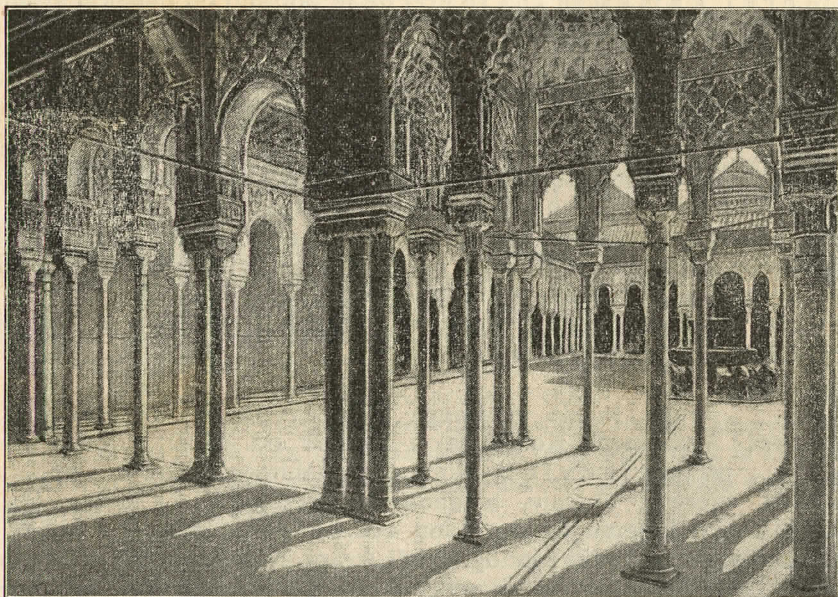
Plemenske razmirice

Arapska su plemena bila nesložna i živjela su u vječitim razmiricama. Osobito je među njima podjarivala razdor k r v n a o s v e t a, jer je nepravdu počinjenu na jednom njezinu članu osvećivalo čitavo pleme. Najveća su neprilika za miran razvitak Arapa bila n o m a d s k a plemena u pustinji koja su pljačkala svoje susjede, naročito trgovačke karavane. Zato je bio dogovorno zaveden »sveti mir« po kojemu su četiri mjeseca u godini bila određena za vjerske obrede, poklonstva i trgovinu, i za to je vrijeme prestajala svaka plemenska borba i pljačka. U ostalim mjesecima opet su se borili i pljačkali.

Prorok Muhamed

Arape je do vjerskoga i državnoga ujedinjenja doveo **Muhamed**. Rodio se u M e c i od razgranjenoga roda K o r e j š e v i ć a. Muhamed je mnogo putovao i upoznao različite vjere i običaje, a onda se predao v j e r s k o m r a z m i š l j a n j u kojemu je bio sklon već po svojoj prirodi i kojim su se u ono vrijeme bavili i mnogi drugi Arapi. Najednom mu se stadoše javljati priviđanja, i on se uvjerio da ga je Bog po arhanđelu G a b r i j e l u pozvao da bude prorokom. On je sada stao propovijedati vjeru u jedinoga Alaha i vojevati protiv idola. Ali protiv njega podigao se sav rod Korejševića, i on se morao preseliti iz Meke u **Medinu**. To preseljenje god. **622** zove se arapski h i d ž r e t, i tom godinom Muhamedovi vjernici započinju svoju e r u, tj. brojenje godina. Dolaskom u Medinu izvršio se u Muhamedovu životu odlučan preokret. On nije ondje stekao samo mnogo pristalica, već je započeo odmah organizovati v j e r s k u o p ć i n u koja je bila u isti mah i zametak d r ž a v n e organizacije. Poslije toga Muhamedu se predala i M e k a koju je on proglasio s v e t i m g r a d o m, premda se sam opet preselio u Medinu gdje je dvije godine poslije umro (god. **632**). Tada je već mnogo arapskih plemena bilo u njegovoj organizaciji.

Muhamedova vjera Na Muhameda je mnogo utjecala kršćanska i jevrejska vjera, zato i on vjeruje u neumrlost duše, u raj i pakao i uskrsnuće. Ali u raju čovjek se naslađuje onakvim užicima kao i na zemlji. Ta sreća čeka naročito one koji poginu u boju s nevjernicima. On vjeruje i u to da je svakomu već unaprijed suđeno što će ga zadesiti (fatalizam, fatum = usud). Alah je ljudima objavio istinu po svojim prorocima Abrahamu, Mojsiju i Kristu, a Muhamed je među njima posljednji i najveći. Muslimani* se moraju strogo držati vjerskih propisa od kojih su najvažniji ovi: molitva koja se vrši uz određene kretnje pet puta na dan, uzdržavanje od svinjskog mesa i vina, ramazan, tj. veliki post koji traje mjesec dana, i hadž, tj. putovanje barem jednom u životu u svete gradove (Meku i Medinu) na poklonstvo.

Sl. 4. — **Lavlje dvorište u Alhambri.** Arapski ili maurski slog što ga stvoriše Arapi odlikuje se svojim ukrasom koji je bogat baš kao i njihova istočnjačka mašta. Kao ukras služe im u prvom redu stupovi, vitki i tanani, koji više puta poput mlade šume ispunjaju svu unutrašnjost džamijâ (na pr. džamija u Kordovi), ili okružuju dvorište palača kao što na pr. »lavlje« dvorište u Alhambri u Granadi. I plohe svojih zidova obasuše arapski umjetnici bogatim sitnim ornamentom koji se razvio iz starih perzijskih ćilima. Taj se arapski ukras zidova zove arabeska, a ona je sastavljena od isprepletena lišća, cvijeća, vitica, geometrijskih likova i arapskih slova: sve je to opet obojeno različitim bojama koje su složene vrlo skladno i nježno.

* Islam = podvrgavanje božjoj volji. Musliman = onaj tko se podvrgava božjoj volji.

Po Muhamedovoj smrti njegova nauka napisana je u **Koranu** (= Čitanje). Koran za Muslimane nije samo ono što je za kršćane Evanđelje, već je u isti mah i građanski zakonik po kojemu se sudi. Crkveni i građanski propisi tako su u Koranu povezani, da to mnogo smeta svakoj reformi muslimanskih običaja, jer se time odmah dira u vjeru. Da islam uza sve to nije bio nikakva smetnja kulturnom napretku, najljepše svjedoči kultura do koje su se vinuli Arapi brzo po Muhamedovoj smrti.

*

Arapsko carstvo Kako su Arapi uvijek voljeli ratovanje, Muhamedovi nasljednici, **kalifi**, započeše za širenje islama »sveti rat«. Ni čitavo stoljeće nije proteklo, i oni su stvorili carstvo koje je bilo veće i od Aleksandrove i od rimske države. Te velike uspjehe postigoše najviše zbog toga što su Bizantija i Perzija međusobnim ratovanjem bile sasvim iscrpene. Osim toga u grčkim pokrajinama, Siriji, Palestini i Egiptu, bijaše mnogo monofizita koje je državna vlast progonila, i oni su zato Arape dočekali kao osloboditelje. Premda su Arapi vodili »sveti rat«, ipak su u osvojenim zemljama brzo promijenili svoju vjersku politiku i bili su snošljivi, poštujući vjersko uvjerenje svojih podanika.

Arapska osvajanja Prva četiri kalifa živjela su priprostim životom, poput Muhameda, u prijestolnici Medini. Već prvi Muhamedov nasljednik **Abu-Bekar** započe »sveti rat«, ali istom **Omar**, drugi po redu kalif, bio je pravi osnivač velikoga carstva. On je osvojio čitavu Siriju, Palestinu, Egipat i Perziju sve do Indije.

Od god. **660—750**, skoro stotinu godina, vladali su kalifi iz dinastije **Omejevića**. Omejevići promijeniše stare običaje kalifske. Ponajprije prenesoše prijestolnicu iz Medine u bogati Damask u Siriji, i otada započe na kalifskom dvoru raskošan i razuzdan život, a kalifi postadoše poput starih perzijskih kraljeva despotski vladari. U to se vrijeme arapska država raširila preko čitave sjeverne Afrike i Španije. U Španiji su Arapi oborili kraljevstvo Zapadnih Gota (god. **711**).* Dalje širenje nije bilo moguće: pod Carigradom zadesi Arape strašan poraz od cara Lava III (god. 718), a na zapadu, kad su prešli Pireneje, pobijede ih odlučno Franci pod vodstvom Karla Martela god. **732**.

God. **750** zavladaju kalifi iz dinastije **Abasovića** koji prenesu prijestolnicu iz Damaska u Bagdad. U isti mah započelo se i komadanje arapske države: najprije nastadoše dva, a onda i tri kalifata s prijestolnicama u Bagdadu, Kairu i Kordovi (u Španiji). Još prije negoli državnoga nestalo je u muslimana vjerskoga jedinstva, jer suniti vjeruju i u ono što je sadržano u predaji (= suna), a ne samo u Koranu, dok šijitima je Koran jedini izvor vjerovanja.

* Po vojvodi El-Tariku nazvani su nekadašnji »Heraklovi stupovi« Gibraltarom.

Počeci kulture U svakom kalifatu razvila se kultura do tolike visine, da su arapske zemlje pripadale najnaprednijima u srednjemu vijeku. Ta je kultura nastala dodirom i stapanjem arapskoga s perzijskim i grčkim svijetom: tako se poslije osvojene Helade i Istoka preobrazila i rimska kultura. Arapi naučiše u Egiptu i Mezopotamiji obradivati zemlju pomoću kanala, i u tome postadoše pravi vještaci: veliku nizinu oko Valencije u Španiji pretvorili su upravo u vrt (= Huerta). Oni su presadili u Evropu i mnoge biljke (rižu, šećernu trstiku, dud, šafran, kameliju itd.). U svim gradovima arapske države procvali su ponovo stari orijentalni zanati: u Damasku i Toledu metalna industrija (oružje), ćilimi i fina lanena tkanina (damast) u Damasku, u Mosulu tanko sukno (muslen), u Kordovi i Maroku kožnata roba (maroken) itd. Svaki arapski grad imao je svoju trgovačku četvrt ili bazar (arapska riječ). Trgovački stalež bio je u Arapa oduvijek najugledniji. Njihova je trgovina bila u vezi i s najudaljenijim zemljama. Od Kitajaca upoznaše i doniješe u Evropu kompas, papir i barut.

Znamenita su bila arapska sveučilišta i biblioteke, a neki kalifi proslaviše se kao veliki Mecene, osobito oni u Bagdadu i Kordovi (napr. Harun al-Rašid u Bagdadu oko god. 800). U nauci njihovi učitelji bijahu stari Grci: oni su napr. na arapski preveli Aristotela, a sa arapskoga Aristotel je preveden na latinski. U umjetnosti nastao je osobiti stil, arapski ili maurski, u kojemu su od 9. stoljeća sagrađene mnoge džamije i kalifski dvorovi

Prijegled dogadjaja

Poslije Krista	
God. 375	Provala **Huna.** Velika seoba naroda. Istočni i zapadni Goti.
„ 378	Zapadni Goti kod Jedrena pobijede cara Valenta.
„ **395**	**Dioba rimskoga carstva.** Smrt Teodozijeva. Honorij na Zapadu. Arkadij na Istoku.
„ **410**	Zapadnogotski kralj **Alarih** ostavi balkanske krajeve i pođe u Italiju. **Zapadni Goti u Španiji.** **Vandali** u Africi. Gajzerih. **Franci** u Galiji. Burgundi. Alemani. **Angli i Sasi** u Britaniji.
Oko 440 god.	**Atila.**
God. 451	Boj na Katalaunskom Polju.
„ **452**	Atila u Italiji. Papa **Leon I.**
„ **453**	Atilina smrt. **Propast hunske države.**
„ **455**	Vandali u Rimu.
„ **476**	**Pad zapadnorimskog carstva.** Odoakrova germanska država u Italiji.
„ **493**	Istočnogotska država u Italiji. **Teoderih.**

„ **527** **Justinijan** (527—565).
Pad vandalske i istočnogotske države.
Belizar i Narzes.
Južni Slaveni i Bugari.
Corpus iuris civilis Romani. Sveta Sofija.

„ **565** Smrt Justinijanova.
Langobardi u Italiji.
Avari.

„ **610** **Heraklije** (610—641).
Ratovanje Bizantije i Perzije.

„ **622** **Hidžret. Muhamed.**

„ **626** Poraz Avara i Slavena pod Carigradom.
Samo.
Seoba Hrvata i Srba.

„ **632** **Muhamedova smrt.**
Kalifi u Medini.
Širenje arapske države.
Abu-Bekar.
Omar.

„ **660** Omejevići u Damasku (660—750).

„ **711** Arapi obore zapadno-gotsku državu.

„ **718** Arapi poraženi pod Carigradom.

„ **732** Karlo Martel pobijedi Arape.

Popis slika

